

Bosanski jezik

ZA VIII RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

Prez šubhe je bábin jezik najlašni,
svako njime vama víkom besidi.
slatka braćo Bošnjaci,
hak vam Omer govori.

Omer-efendija Humo

SADRŽAJ

NARODNA KNJIŽEVNOST

NIT' JA JEDEM NIT' JA PIJEM – Sevdalinka
HOJ, DŽAMIJO, DELI-ĐULBEGOVA – Narodna lirska pjesma
MUJOV OMER I FILIP MADŽARIN – Narodna epska pjesma
TRADICIJA GUSLARSTVA SANDŽAČKIH BOŠNJAKA
DERZELEZ UBIJA AŽDAHU – Narodna priča
SAVREMENI SAKUPLJAČI SANDŽAČKOG NARODNOG BLAGA

POEZIJA I PROZA

ZEMLJA – Redžep Nurović
MODRA RIJEKA – Mehmedalija Mak Dizdar
HRONIKA JEDNOG ODŽAKA – Meho Ćorović
POSMRČE – Fatima Muminović
POD KUN PLANINOM – Faiz Softić
ŽENA S TROMEDE – Safet Sijarić
ZELEN PRSTEN NA VODI – Ćamil Sijarić
MOJA SOBA – Aladin Lukač
ZULFOV KAMEN – Nedžib Vučelj
BUKVICA – Šaban Šarenkapić
EFENDIJA U TAJNOM GRADU – Nusret Idrizović
ZLATNA I GLADNA BRDA – Zaim Azemović
GUSINJSKA GODINA – Zuvdija Hodžić
DERVIŠ I SMRT – Meša Selimović
BIO JEDAN – Nedžad Ibrišimović
SEBI STEČAK PODIGOH – Avdija Avdić
AMANET – Mevljuda Melajac
GROZDANIN KIKOT – Hamza Humo
ZEKKUM I NESANICA – Murat Baltić

DRAMA

VELIKI VEZIR – Derviš Sušić

PUTOPIS I ESEJ

GRAD ZELENE BRADE – Zuko Džumhur
ŠTIT OD ZLATA – Ferid Muhić

KNJIŽEVNO DJELO I FILMSKI SCENARIJ

SJEČAŠ LI SE DOLI BEL – Abdulah Sidran

JEZIK

HISTORIJSKI RAZVOJ BOSANSKOG JEZIKA

SANDŽAK I BOSNA KROZ HISTORIJU

AUSTROUGARSKO DOBA

BERLINSKI KONGRES I PRIPREME ZA OKUPACIJU BOSNE

OTPOR OKUPACIJI U BIH I SANDŽAKU

BOSNA I SANDŽAK U CARIGRADSKOJ KONVENCIJI

ANEKSIJA BOSNE

BALKANSKI RATOVI I RUŠENJE EVROPSKE TURSKE

STATUS BOSANSKOG JEZIKA U AUSTROUGARSKOM DOBU

JUGOSLAVENSKO DOBA

SAVREMENO BOSANSKO DOBA

Rječnik

LEKSIKOLOGIJA

O RJEČNICIMA / LEKSIKONIMA

STVARANJE RIJEČI I POETSKA LEKSIKA

Gramatika

AKCEN(A)T /NAGLASAK

NAGLAŠENE RIJEČI

VRSTE NAGLASKA PO TONU I TRAJANJU

PRAVILA O RASPODJELI NAGLASKA

PRENOŠENJE NAGLASKA NA PROKLITIKE

GLASOVNE PROMJENE

JEDNAČENJEN SUGLASNIKA PO ZVUČNOSTI

JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO MJESTU TVORBE

I PALATALIZACIJA

II PALATALIZACIJA / SIBILARIZACIJA

JOTOVANJE

NEPOSTOJANO A

PROMJENA L U O

GUBLJENJE / ISPADANJE SUGLASNIKA

GEMINACIJA / UDVAJANJE

REFLEKS GLASA *JAT*

TVORBA RIJEČI

IZVEDENICE I SLOŽENICE

REČENICA

RED RIJEČI U REČENICI

VIŠESTRUKOSLOŽENE REČENICE

Pravopis

RAZLIKE U BOSANSKOJ I SRPSKOJ PRAVOPISNOJ STANDARDIZACIJI

ALTERNACIJA IJE/JE

Narodna književnost

NIT' JA JEDEM NIT' JA PIJEM

Nit' ja jedem, nit' ja pijem,
Nit' ja glad čujem,
Nit' ja spavam, nit' ja dr'jemam,
Nit' ja sna imam,
Već povazan sa srdašca
Suze proljevam.
Kud god koja ptica prođe,
Ja je oplačem,
Kud god koji putnik prođe,
Ja ga upitam:
„Oj, putniče namjerniče,
Viđe l' mi dragog?“
- Nit' ga vidoh, nit' ga sretoh,
Nit' ga poznajem!
„Na njemu je mor-dolama,
Duga do zemlje,
Crna oka, mrka brka,
Stasa visoka!“

Sevdalinka

INTERPRETACIJA

1. Pred vama je pjesma izuzetne emotivne snage.
Temelji se na emotivnom djevojačkom monologu.
Šta vam kazuju 1. lice i monolog?
Šta otkriva dijalog koji se javlja u drugom dijelu pjesme?

2. Ovo je intimna ispovijest djevojke koju muče ljubavni jadi. Puna je djevojačke čežnje i tuge zbog osamljenosti.

Pjesma počinje svjesnim odbacivanjem života. Zašto?
Zašto su u prvom planu motivi gladovanja i nesanice?
Šta nam dodatno kazuje motiv suza i stalnog plača?

3. U stihovima se krije dvostruko ispletena gradacija.
Sjetite se šta je gradacija?

Uočite kako je to narodnom pjesniku pošlo za rukom.
Prva gradacija se krije u stihovima:

*Nit' ja jedem, nit' ja pijem,
Nit' ja glad čujem,*

Istovremeno su ovi stihovi samo prvi stepen šire gradacije. Sami otkrijete cjelovitu širu gradaciju.

Kakva je njena funkcija u ovim stihovima i pjesmi?

Šta se njome postiže?

Gradacija (lat. gradatio – pojačavanje) je stilska figura koja nastaje izborom riječi, misli ili slika kojima se izaziva postepeno pojačavanje ili slabljenje utisaka i emocija u odnosu na početne riječi.

4. Stih i ritam u pjesmi

Koliko slogova ima prvi, a koliko drugi stih?

Nit' – ja – je – dem, – nit – ' ja – pi - jem,
Nit' – ja – glad – ču – jem,

Kako je pjesnik dobio deseterac, odnosno osmerac?
Objasnite to uz pomoć veznika *niti*?

Utvrđite koliko slogova imaju preostali stihovi.
Šta vam kazuje smjena **lirskog osmerca** i **peterca**?

Zapamti

Naše lirske narodne pjesme najčešće su pisane **lirskim desetercem** ili **lirskim osmercem**.

HOJ, DŽAMIJO, DELI-ĐULBEGOVA

Hoj, džamijo, deli-Đulbegova,
Što u tebe često grom pucaše?
Il' u tebe kamen sa vakufa,
Il' u tebe pare od harama,
Il' od neke kletve devojačke?
Iz džamije nešto progovara:
„Nit' u mene kamen sa vakufa,
Nit' u mene pare od harama,
Nit' od neke kletve devojačke,
Već u mene mujezina nema;
Kad se pinje uz tanko munare,
Kad se pinje, Boga ne spominje,
Već pominje u mahali dragu!“

Narodna lirska pjesma

INTERPRETACIJA

1. Pjesma je ispjevana u formi pitanja i odgovora.
Koje pitanje je postavljeno na samom početku pjesme?
Znamo li ko pita? Šta pita?
Nije li neobično da u džamiju udaraju gromovi?
Šta se navodi kao mogući razlog udaranja gromova?
Koja su tri najprihvatljivija razloga?
Objasnite zašto.

Ko odgovara?
Kako iz džamije *nešto* odgovara?
Koji odgovor daje?
Ne krije li odgovor poentu pjesme?
U kojem stihu se ona krije?

Prepoznajete li vrstu lirske pjesme?
Čini li je samo jedan stih ljubavnom pjesmom? Zašto?
Šta nam otkrivaju tri zadnja stiha?
Kolika je ljubav mujezinova?
Koga zaboravlja zbog drage?

2. Cijela pjesma je **slavenska antiteza**.
Jeste li se ranije susretali sa ovom stilskom figurom?
Zašto se zove **slavenska antiteza**?

Slavenska antiteza je stilska figura svojstvena narodnoj književnosti slavenskih naroda. Stoji na početku pjesme i ima tri dijela: pitanje, negativan odgovor i pozitivan odgovor.

Objasnit ćemo je na stihovima iz naše poznate balade *Hasanaginica*:

Što se b'jeli u gori zelenoj?	}	PITANJE
Al' su sn'jezi al' su labutovi?		
Da su sn'jezi već bi okopnuli,	}	NEGATIVAN ODGOVOR
Labutovi već bi poletjeli.		
Nit su sn'jezi, nit su labutovi,	}	POZITIVAN ODGOVOR
Nego šator age Hasan-age.		

JEZIK I STIL

1. Jezičkostilski je zanimljiv glagol *pucaše*?

Koji je ovo glagolski oblik?

Šta se njime postiže u pjesmi:

- a) bliskost i doživljenost
- b) arhaičnost
- c) desterački stih

2. Koje se odlike sandžačkog dijalekta kriju u oblicima:

- a) *hoj*
- b) *Il' u tebe kamen sa vakufa*
- c) *đevojačke*

MUJOV OMER I FILIP MADŽARIN

Jedan haber dođe u Kladušu
dvije Hrnje da su poginule,
Hrnja Mujo sa bratom Halilom,
u Kunaru, visoku planinu,
cijela im četa izginula,
poginulo trides't Udbinjana,
poginuo od Glamoča Ramo,
isti dajo Muja i Halila.
Stade vriska na Mujovu kulu,
ljuto pište, i nevolja im je,
nije lasno Hrnje izgubiti
i svoj Bosni krila polomiti.
Plače Ajka, a plače mu majka,
i snašica serdaraginica,
noć cijelu tužne preplakaše,
dokle zora od istoka sinu,
ustanula sestra serdareva
pa po vaktu sabah ispratila,
kad je namaz tečmil učinjela,
primakla se čekmi i pendžeru,
čekmu miče, a čelo primiče,
gleda polje, a gleda planinu
i proklinje brda i ravninu:
»O, planino, pusta ostanula,
jučer su mi braća izginula
više čete gaziti te nete!«

U tom trenutku ugleda junaka na Mujovu đogatu te u strahu pomišlja da su dušmani došli kulu porobiti. Ajka uzima durbin da dobro pogleda konjanika i u njemu prepoznaje teško ranjenog brata Muja te ga dočekuje na avlijskim vratima:

»Kuku, brate, oči izvađene!,
đe ste bili, đe ste izginuli,
đe je tebi društvo ostanulo,
đe ostavi trides't Udbinjana,
đe ostavi od Glamoča Rama,
đe ostavi goješna Halila?«
»Sejo mila, braću izgubila!,
nit' me pitaj nit' me imaš rasta,
već razdvoji brata od đogata,
na meni je sedamnaest rana,
deset rana od deset šišana,
sedam rana od mača zelena,
a na đoga dvades't i četiri!
Kad odmorim u kostima dušu
i izidem na šikli odaju,

ta' put ću ti, sele, kazivati
de smo bili, de smo izginuli«.
A kad sestra brata razumjela,
ona bliže njemu polećela,
razdvojila brata od đogata,
vodi đoga u mračne podrume,
nosi brata na gornje bojeve,
pod njime je dušek razgrnula,
promijeni na njem' čamašire,
od krvi mu rane očistila,
rođenoga brata zagrlila,
plače sestra, ne suši obraze.
Od odaje poklekoše vrata,
kad evo ti sina Mujagina
pa kad vide krvave haljine
i kad vide baba ranjenoga,
vrisnu d'jete što ga grlo daje:
»Kuku, babo, slatki roditelju!,
de si bio, de si se ranio,
a de si mi adža ostavio,
de pogibe trides't Udbinjana,
de ostavi sa Glamoča Rama?«
A ranjen mu Mujo progovara:
»Sine mio, baba poželio!,
kazaću ti, moj premili sine,
de smo bili, de smo izginuli.
Znaš li, sine, tvoje ti mladine,
nema puno ni petnaest dana,
ja povedoh četu u Kunaru,
sa njom bio za nedelju dana,
nit' imasmo čara ni zijana,
a ja moju zanudih družinu
da slegnemo lugu Marušinu,
jer je tude morska raskrsnica,
mora biti čara il' zijana,
a moja me poslušā družina
pa slegosmo lugu Marušinu,
niz homare pravo u Kotare,
mi mišljasmō niko videt' neće,
no nas ljuta zmija opazila,
ljuta zmija Filip Madžarine,
koji ima kulu u Kotare,
ima tetku u Rusiju ravnu,
kopilicu, moskovsku kraljicu,
pa mu tetka stražu darovala
da granicu brani od Turaka,
dala njemu trista oklopnika,
na svakome oklop od čelika

koga gvožđe ni olovo neće,
tu ud'riše, tu nas opkoliše,
na nas živu vatru otvoriše,
a mi smo ih, sine, dočekali,
borili se dva puna sahata,
pa nam nesta praha i olova,
a oni nas, sine, savladaše
i svakoga živa ufatiše,
svezaše nam ruke naopako,
svrh lakata do na dno nokata,
odvedoše u lomne Kotare.
Tu bih, sine, i ja ostanuo,
no mi đogat rana dopanuo,
čim padoše rane na đogina,
a on krenu bježat' pro planina,
za mnom se je dušman naturio,
deset mi je rana založio,
i sve, sine, rana od šišana,
triput mi je pristiz'o đogata,
sva triput mi rane založio,
tu sam sedam rana zadobio,
sedam rana od mača zelena.
Napadoše rane na đogata,
dobi rana dvades't i četiri,
brz je đogat da mu ravna nema,
iznese me đogat na krajinu.
Tako, sine, tvoje mi mladine,
ove rane na tijelu mome
čini mi se da bih prebolio,
no ne mogu rane preboljeti,
trides't rana – trides't Udbinjana,
pa i to bih s jadom prebolio,
no ne mogu ranu Halilovu,
bratska rana posred srca živa,
taka rana za smrt odgovara,
pa i to bih s jadom prebolio,
no ne mogu ranu daidžinu,
moga daja sa Glamoča Rama,
pod sijedom bratom do pojasa,
da ga žene čičom nazivaju,
što to dinu podnijet' ne može«.

Kad to čuo Mujov Omer, on se zaklinje svome ocu da će izbaviti zarobljene Krajišnike, ali mu otac ne dopušta da ide u lomne Kotare, bojeći se da će i on stradati. Međutim, Omer je odlučan i prijeti tetki Ajki da će ubiti i sebe i đogata, ako mu ne pomogne da prurušen ode do Kotara i izbavi Udbinjane. U Kotarima Omer misli da ga niko ne poznaje, ali ga poznade dilber Anđelija, sestra Filipa Madžarina, koja mu reče:

»O, delijo, glavu izgubio,
dokle si se nijet učinio,

ili dovre il' dalje odavle?
De pokrpa ranjena dogata?
Onomad je bio u Kotare,
tu je bio i rane dobio«. Pa zasuka hašu po sapima
i ukaza rane na dogina,
a momak joj tiho odgovara:
»O, đevojko, loše sreće bila,
kako si se u me zamotrla,
misliš da sam Turčin od krajine,
ja sam rodom od Ćesarovine,
barjaktar sam bečkoga ćesara,
već zemana tri godine dana
kako dvorim bečkoga ćesara,
sad ob'lazim zemlju ćesarovu
kako narod živi kod ćesara«. A đevojka njemu progovara:
»Ne laži me kad ti fajde nema!
Ja poznajem tebe i dogina.
Nema doba ni nedelju dana,
adžo ti je pao u zindana
i sa njime trides't Udbinjana«. »Otkud si me, curo, prepoznala?!«
Đevojka mu opet progovara:
»Ako ćeš mi časnu riječ dati
da me nećeš, momče, prevariti,
ja ću sakrit' tebe i dogata,
dobra te je sreća poslužila,
nema ovđe Filip Madžarina,
otiš'o je da ob'lazi stražu,
hajd' slobodno na konaku mome«. Vodi dogu u tople podrume
a mladića na kafazu svome,
momku daje piva i jestiva
a dogatu ječma i sijena. Pita momak u kafaz đevojku:
»Kako bi me, curo, naučila
da izbavim adža iz zindana
i sa njime trides't Udbinjana
bez mrvica i posjećenice?«
Đevojka mu lijep savjet daje:
»Sjutra ćemo rano poraniti,
prije zore i bijela dana,
ja ću tvoga opremiti dogu,
tebi dati ruho Filipovo
i oružje što je za mejdana,
daću tebi pancir i košulju
koju Filip nosi na mejdanu,

na nju gvožde ni olovo neće,
pa ću ukrast' sina Filipova,
Milovana, tri godine dana,
ponijet' ga na tursku krajinu,
a ti poslen piši sa krajine:

Omer i Anđelija svoj plan provode u djelo. Kad je Filip saznao za sinovu otmicu, poslao je vojsku za Omerom, ali ga nije uspio uhvatiti jer je Omer stigao do granice.

Kad granicu Omer preturio,
ode pravo na tursku krajinu
i odvede momče i đevojku;
dolje bili dok se odmorili
i šarenu knjigu nakitili,
sitnoj knjizi knjigonošu traže,
ode knjiga u lomne Kotare
bal na ruke Filipa Madžara.
Kad je Filip knjigu proučio,
od očiju suze ispustio,
žao mu je sina jedihnika,
no što ljuba reče Filipova:
»Odmah spremi Mujova Halila
i sa njime trides't Udbinjana
i staroga od Glamoča Rama
da nam živa vrata Milovana«.
Ispustiše Turke iz zindana,
za zemana tri-četiri dana
na planinu roblje pazariše;
Filip dade trides't Udbinjana
i staroga od Glamoča Rama
i sokola Mujova Halila,
a Turci mu daše Milovana,
sem što Anda osta kod Omera
da mu bude ljuba dovijeka.
Tu se oni bratski pozdraviše
i odoše svome zavičaju.
Ostali su glavni prijatelji
da dolaze jedan kod drugoga
i pitaju jedan za drugoga.

Epska narodna pjesma
Pjevao Hašir Ćorović (1915-1988) iz Bijelog Polja

MANJE POZNATE RIJEČI

haber – glas, vijest
serdar – starješina, zapovjednik vojske
tećmil – dopuna, završavanje
čekma – prozorsko krilo
šišana – puška
boj – sprat, kat
čamašir – veš, rublje
ćar – dobit
zijan – šteta

homar – grm, nisko rastinje
haša – lijepo ukrašen konjski pokrivač
sapi – zadnji dio u konja
ćesarovina – carevina
ćesar – car
zeman – vrijeme
zindan – zatvor, tamnica
kafaz – karirana bošča, veo
knjiga – pismo

INTERPRETACIJA

1. Pred vama je zanimljiva priča u stihovima.

Šta kazuje pjesma *Mujov Omer i Filip Madžarin*?

Ko je glavni junak?

O kome govori najveći dio pjesme?

Osim narodnog pjevača ko se još javlja kao narator u pjesmi?

Kako Mujo opisuje stradanje Udbinjana?

Kako se on spasao?

Kada na scenu stupa dječak-momak Omer?

Je li Omer Hrnjica uobičajeni epski junak?

Na koga misli narodni pjesnik kada kaže:

nije lasno Hrnje izgubiti

i svoj Bosni krila polomiti.

Da li je i Omer bio *izgubljen*?

Kako je njemu pripala uloga junaka?

Epski junak je heroj koji se svojom snagom, hrabrošću, mudrošću i vještinom ističe nad ostalim ljudima. On je monumentalna figura koja se suprotstavlja svemu onome što ugrožava nacionalni ostanak zajednice kojoj pripada.

2. Ko je u pjesmi antijunak?

Šta o Filipu Madžarinu saznajemo?

Kako je izgledao dvoboj između Omera i Filipa?

Jesu li se oni uopće sreli?

Kako je Omer dokazao svoje junaštvo?

Udbinjani su vojnički bili potučeni, neprijatelj je bio jači i opremljeniji.

Da li je Omer svoju pobjedu izvojevao vojnički ili lukavstvom?

Šta je on želio izbjeći?

Ko mu je u tome pomogao?

3. Šta znate o epskim junacima koji se spominju u pjesmi?

U čemu se ogleda njihovo junaštvo u ovoj pjesmi?
Pronađite u pjesmi stihove koji kazuju o vrijednosti Mujova đogata.

Epski junaci

U bošnjačkim epskim pjesmama koje su zabilježene na području Sandžaka susrećemo poznate likove i epske junake koji su tipični za epsku pjesmu nastalu na prostoru Bosne i Hercegovine. To su: Alija Đerzelez, Mustaj-beg Lički, Mujo i Halil Hrnjica, Tale Ličanin...

JEZIK I STIL

1. Pjesma je napisana u **epskom desetercu**. Prisjetite se šta je epski deseterac? Kako narodni pjesnik postiže epski deseterac? Čime se služi da bi ga očuvao? Iza kojeg se sloga u stihu nalazi cezura? Ponovite šta je cezura?

2. U pjesmi su prisutna stilska sredstva svojstvena epskoj pjesmi. To su stalni epiteti, poređenja, hiperbole, epska ponavljanja, retardacije.

Koje stilsko sredstvo se krije u stihovima:

*nije lasno Hrnje izgubiti
i svoj Bosni krila polomiti.*

Da li će zaista cijeloj Bosni krila biti polomljena, ili narodni pjesnik na taj način veliča ime junaka?

Zapamti

Epsko ponavljanje je stilsko sredstvo svojstveno epici. Karakteriše ga ponavljanje stihova, a nekad i većih cjelina u pjesmi kako bi se usporila radnja i odgodio konačan ishod.

Pronađite u pjesmi stihove ili cjeline koje se ponavljaju.

Retardacija je usporavanje radnje i postiže se, osim epskim ponavljanjima i bogatim i detaljnim opisima odjeće na junaku, konjske opreme, boja i oružja.

3. Analizirajte jezičke odlike pjesme:

- uočite i izdvojite riječi u kojima je provedeno narodno jotovanje tipa *đevojka*
- neknjiževni refleksi jata
- leksičke dijalektizme
- turcizme

TRADICIJA GUSLARSTVA SANDŽAČKIH BOŠNJAKA

Gusle su muzički instrument čije se postojanje vezuje uz epsku narodnu pjesmu južnoslavenskih naroda. Epske narodne pjesme Bošnjaka iz Sanžaka imaju dugu i bogatu tradiciju i visoko su vrednovane u ukupnoj svjetskoj baštini u kojoj su danas poznata i cijanjena imena najboljih sandžačkih guslara: **Ćor-Husa Husovića, Avda Međedovića, Saliha Ugljanina, Murata Kurtagića, Hašira (Ašira) Ćorovića, Kasima Rebronje** i drugih.

Ćor Huso

Huso Husović je rodom iz Kolašina. Prema nekim navodima imao je samo jedno oko na koje je slabo vidio, a prema drugima je bio potpuno slijep, te je u narodu poznatiji kao Ćor Huso. Jedini je do danas poznati muslimanski *slijepac-guslar*.

„Kad smo kod toga slijepog pjevača, kod Ćor-Husa iz Kolašina, podsjetit ću na jednu paradoksalnu narodnu izreku: *Ne mili mi se što sam slijep, kad gusle neće da mi gude*. Znamo da su bili slijepi i Filip Višnjić i Homer i da su ti slijepi pjevači strasno živjeli za pjesmu izdižući je do očinjeg vida kojim se kunemo a bez kojeg su oni bili.“

Ćamil Sijarić

Pretpostavlja se da je rođen oko 1830. godine, a da je poginuo (ne zna se kako) ispod Rogozne u toku prve dvije-tri godine XX vijeka. Prema navodima savremenika, napustio je Kolašin 1858, nakon što je njegov posjed napadnut, opljačkan i spaljen, te prešao u Pešter gdje mu je turska vlast dodijelila zemlju. O njemu je u pero Milmanu Periju (Milman Parry) kazivao Salih Ugljanin i prema tim navodima Huso je bio najpopularniji guslar u Sandžaku u drugoj polovini XIX vijeka. Na Perijevo pitanje da li je Huso bio dobar pjevač, Salih odgovara da *nije moglo biti boljega*.

Zanimljivo o Husoviću

Vladalo je opće mišljenje da zna toliko pjesama koliko je dana u godini. Savremenici tvrde da je izgledao isto kao i junaci o kojima je pjevao. Bio je krupna ljudina (oko 120 kg), nakostriješenih brkova, u skupocijenom odijelu, sa džeferdarom (puškom) na ramenu, na konju kojega vodi momak. Kretao se kao pripadnik onog gospodskog muslimanskog sloja koji je imao i privrednu i političku vlast. Lutao je svijetom, a petnaest godina je proveo u Bosni, nadao se da će kod tamošnjih hećima povratiti vid. Zabilježeno je da je on išao na konju od sela do sela, od grada do grada i pjevao uz gusle. *Njegovo odijelo i oružje bili su od najboljeg materijala*, kaže Salih Ugljanin u razgovoru sa Milmanom Parryjem. U tom razgovoru Salih priča kako je Huso pjevao i na dvoru cara Franje Josifa u Beču koji mu je kao nagradu dao stotinu ovaca i stotinu napoleona.

Avdo Međedović

Abdulah Avdo Međedović je rođen u Rasovu (Obrov) pored Bijelog Polja. Prema vlastitim riječima, koje je zabilježio Milman Peri, nije znao ni čitati ni pisati, ali je tokom godina izrastao u vrsnog guslara sa izuzetnom kreativnom snagom i sposobnošću da memoriše na hiljade stihova. Na osnovu pjesme, koja mu je nekoliko puta pročitana, ispjevao je ep *Ženidba Smailagić Meha*, koji broji 12.311 stihova i koji je zapisivač bilježio punih pet dana. Ovaj ep se pod brojem 6840 čuva na Harvardu, a na našem jeziku je prvi put objavljen 1974. godine. Zbog iznimno dugih pjesama, u nauci je nazvan *sandžačkim Homerom*.

Avdo je poznavao Ćor-Husa i od njega je naučio mnogo pjesama te se može smatrati i njegovim učenikom.

Zanimljivo o Međedoviću

Milman Peri je, iskušavajući Avdove umjetničke i kreativne sposobnosti, napravio jedan ogled. Pozvao je narodnog pjevača iz Pljevalja Mumina Vlahovljaka, koji se činio kao dobar pjevač, a znao je i neke pjesme koje su Avdu bile nepoznate. Mumin je pjevao pjesmu za koju je Avdo rekao da je nikad ranije nije čuo. Kad je pjesma završena, Peri je upitao Avda šta o njoj misli i da li bi on mogao da je otpjeva. Avdo je priznao da je pjesma dobra, ali da je Mumin nije dobro otpjevao i da bi to on mogao bolje. Pjesma je imala nekoliko hiljada stihova, a Avdodova verzija je bila još duža, a ukrasi su se umnožavali. Karakterizacija likova po kojima se Avdo isticao nad ostalim pjevačima pokazale su svu dubinu osjećaja koje ovaj pjevač posjeduje.

ĐERZELEZ UBIJA AŽDAHU

U davno vrijeme na Pešteri je bilo veliko jezero. U tom jezeru živjela je aždaha koja je morila ljude i stoku mještana peštarskih sela. Ovim krajem često je prolazio nadaleko čuveni junak Alija Đerzelez, pravednik i zaštitnik nejakih.

Jezero u kojem je živjela aždaha bilo je sa strana obraslo trskom da se jedva do njega moglo doći. Kada je aždaha uzimala danak od Pešteraca, to se pročuje nadaleko.

Nekako haber stiže i do Alije, koji osedla konja, obuče zeleno ruho, pripasa sablju i drugo oružje sa namjerom da kurtališe Pešterce napasti.

Kada Alija dođe u Pešter, malo se odmori i oko podne htjede da klanja, a kako nije imao druge vode osim jezerske, do koje nije mogao da dođe tako lahko, tu isuče sablju, pomenu Allaha dž. š. i reče:

– Ej, pusto polje, slana te bila, a stoka se množila.

(Zato danas stoka na Pešteri ne može nikad da se oslani.)

Alija mahnu sabljom i udari o kamenu ploču koja se nalazi niže od današnjeg sela Devreča, na ivici polja, a iz ploče potječe voda koju danas ljudi nazivaju Đurđevača. Na ovoj ploči i danas postoje udubljenja čovječe stope, konjskog kopita i đema od huzde. Po starom običaju, na ovom mjestu se održava teferič na Aliđun – drugog avgusta.

No, kako Alija uze abdest i preklanja podne, to aždaha iz jezera nasrnu na njegova konja. Alija uhvati konja, pojaha ga te učini juriš na aždahu. U toj borbi Alija rani aždahu te ona počne bježati. Kako stigne na po jedno mjesto, i padne, ljudi su ta mjesta tako i nazivali. Tako, kada je aždaha pala i počela da reži – to mjesto nazvaše Reževiče. Odatle je ona poletjela u pravcu današnje Duge Poljane, i u letu, na jednom mjestu, repom zakačila vrh jele i okrnjila je. To mjesto nazvaše Krnja jela. Odatle je promijenila pravac i poletjela desno ka Koštanpolju, bacila se preko brda Krnja jela – pa to nazvaše Baćica. Odatle je aždaha poletjela niz doline, a krv joj je tekla. I tamo gdje joj je najviše točila krv – to mjesto nazvaše Točilovo. Kako je sve više iznemagala, počela se uvijati kao guja – i to mjesto nazvaše Gujiće. Aždaha je mijenjala boju i u jednom trenutku je pocrnjela, kao Harap – to mjesto nazvaše Harapoviće. Kako ljudi nijesu mogli da stignu ni aždahu ni Aliju, to su uzgred pitali ljude da ih nijesu vidjeli. Jedan im mještanin odgovori: Ona poče da me laje.

To mjesto nazvaše Melaje.

Najzad je Alija sustiže i zadade joj smrtonosan udarac, a ona se pruži. Kad stigoše ljudi i vidješe je pruženu – to mjesto nazvaše Pružanj.

Sandžačka narodna legenda

(Ovu legendu od starih Pešteraca zapisao je profesor Ramiz Šaćirović iz sela Melaja)

MANJE POZNATE RIJEČI

adždaha – neman, zmaj
haber – vijest, glas

huzda /uzda – konjski povodac
đem – žvala, metalna prečaga na uzdi koja se stavlja konju u usta

INTERPRETACIJA

1. Šta je tema ove priče?

Gdje živi aždaha?

U koje vrijeme je smještena radnja?

Kako su se peštarski ljudi borili sa aždahom?

Ko je za nju čuo?

Šta je učinio Alija Đerzelez?

2. Razgovarajte o kompozicionim elementima u priči. Krenite od fabule. Uočite uvod, zaplet, vrhunac...

Koliko su ovi elementi prepoznatljivi u legendi?

Ima li legenda utvrđen fabularni tok?

Šta je važnije narodnom pripovjedaču: ispričati priču ili objasniti kako su nastali nazivi lokaliteta?

Legenda je priča sa čudesnim, mitološkim motivima koji se izlažu u vidu narodnih vjerovanja o porijeklu istaknutih ljudi, neobičnih životinja, te značajnih mjesta.

Legenda nema utvrđeni narativni oblik ni karakterističan žanrovski stil, a njeni kompozicioni elementi razlikuju se od sadržaja do sadržaja.

O legendi

Legenda govori o nastanku, izvoru, porijeklu, a u našem primjeru o tome kako su mjesta dobila imena.

Često imaju **demonološki karakter** jer čuvaju sjećanje na susret sa nekim tajanstvenim bićem (aždahom, vilom, duhovuma, morama, đavolima...). Kako spomen tih bića ima dovoljno uvjerljiv ton, pričalac se obično ne trudi dopuniti priču čisto književnim efektima. Zbog toga je jezički izraz i stil legende osoben i drugačiji od bilo koje druge narodne narativne forme.

Nešto o jeziku legende

Odlika nekih naših narodnih govora je umetanje suglasnika **h** na početku riječi. To se posebno javlja kod muslimanskih ličnih imena tipa: *Hismet, Hašir, Hajka, Hesma...*

Uočite oblike s umetnutim **h** u legendi koja je pred vama. Navedite i neke druge primjere umetanja ovoga suglasnika.

SAVREMENI SAKUPLJAČI SANDŽAČKOG NARODNOG BLAGA

Veliki doprinos očuvanju kulturne baštine Bošnjaka Sandžaka dali su sakupljači narodnog književnog blaga koji su proces bilježenja započeli u XIX vijeku. Pa ipak su ozbiljnija i značajnija prikupljanja sandžačke epske i lirske pjesme, te proze učinjena tek u drugoj polovini XX vijeka. Zahvaljujući najviše savremenim sakupljačima među kojima se ističu: **Husein Bašić**, **Zaim Azemović**, **Husein Derdemez**, **Alija Džogović**, **Ljubiša Rajković**–**Koželj**ac narodno književno blago Sandžaka će i dalje živjeti.

Bilježenje lirskih narodnih pjesama

Prvi obimniji izbor lirskih pjesama objavio je **Miodrag Vasiljević** u knjizi *Narodne melodije iz Sandžaka* 1953. godine, a kasnije će (1967. godine) objaviti i *Jugoslavskie narodne pesni iz Sandžaka*, na osnovu kazivanja narodnog pjevača Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja.

Husein Bašić je objavio zbirke narodnih lirskih pjesama: *Crni biseri* (1970) i *Ispod zlatnih streha* (1972), te zbirku *Može li biti što bit' ne može* (1991).

Momir Sekulić i **Redžep Kijametović** objavili su zbirku lirskih narodnih pjesama *Derdane moj* (1971). Krajem 1987. u Rožajama je štampan Zbornik narodnih umotvorina *U riječima lijeka ima* sa 65 lirskih pjesama koje je uglavnom prikupio **Zaim Azemović**. Pjesme iz njegove rukopisne zbirke su uglavnom srednje dužine 500 do 600 stihova, ima nešto i kraćih, obrađuju jedan motiv, na strani su pravde, ističu etičnost i ljudskost, a kažnjavaju zlo.

Bilježenje epskih narodnih pjesama

Najveća zbirka bošnjačke usmene epike sa prostora novopazarskog Sandžaka zasigurno je ona u kolekciji **Milmana Parryja** na Harvardu u kojoj se čuvaju audio, video i pisani zapisi ove usmene epike.

Veliki broj epskih pjesama sakupio je **Andrija Luburić**, ali većina onih sa oznakom “muslimanske” nisu nikad objavljene. Njegova rukopisna zbirka sadrži preko 800 epskih pjesama i prek 200 hiljada stihova.

Znatan broj je zabilježio i **Ljubiša Rajković** u selima oko Rožaja, gdje je pored rada u školi cijelu jednu deceniju proveo istražujući sandžački folklor, naročito epiku. Njegove pjesme su tipa **krajišnice** i objavio je knjigu *Sa londže zelene – bošnjačke junačke narodne pjesme iz Sandžaka* (2001).

U osvrtu *Odlike nekih muslimanskih narodnih epskih pjesama Rožaja i okoline* Rajković je dao kratke bilješke o kazivačima i poredio sandžačke sa bh. krajišnicama.

Husein Bašić je također dao doprinos sandžačkoj epici objavivši zbirku muslimanskih epskih narodnih pjesama iz Sandžaka *Zeman kule po čenaru gradi* (1991)

Osobito važni sakupljači i proučavaoci sandžačke usmene epike su i **Zlatan Čolaković** i njegova supruga **Marina Rojc-Čolaković**, koji su osamdesetih godina 20. stoljeća dali znatan doprinos na ovome polju. Objavili su i knjigu *Mrtva glava jezik progovara* (2004).

Bilježenje narodnih proznih vrsta

Sandžačke narodne prozne vrste među prvima je zabilježio **Sreten Vukosavljević** pod nazivom *Sadžačke hićaje* (1936). Znatno kasnije se pojavio Zbornik narodnih umotvorina

iz Rožaja i okoline *U riječima lijeka ima* (1987), u koji su uvršteni zapisi **Zaima Azemovića, Ibrahima Hodžića i Alije Džogovića**. Jedan izbor narodnih pripovijesti izvršila je **Fahrija Hodžić** i objavila pod naslovom *Sandžačke hićaje* (1992).

U zbirci *San i pola života* **Huseina Bašića** u kojoj je zabilježena tradicionalna usmena književnost muslimana – Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije dobar dio zauzimaju narodne prozne tvorevine.

Poezija i proza

ZEMLJA

Te jeseni Destan nije mogao čekati da mu iznad kuće prolete ždralovi. Da zamaknu, kako su to oduvijek činili, onamo nad Crnim vrhom u zguslu oblačinu. Volio je da ih gleda kad umorno i teško lete, kao kroz tijesto, jedan za drugim kroz nekakvu rupu na nebu, koju samo oni znaju. Nestaju tako ptica za pticom i krik za krikom, a odovud se ona rupa zatvara kao u potoku za bačenim kamenom.

Kad se jesen nekad rastegne i lijepim vremenom zamaje ždralove, na put krenu prekasno, dočekaju ih planine ledenih zuba, a rupa nebeska nalije se kao katran crnim oblacima. Ne mogu da je nađu, te svaki udara u nebesku gustinu, smrzlu i tvrdu, zatim padaju jedan za drugim i vratovima se zabadaju u prvi snijeg. Ljudi rane da ih pokupe po snijegu, onako promrzle. U Ganovoj se kući samo tad jede meso, od ždralova. Noćima Gano bdi, osluškujući krike i grabi da prije svih zapali bremske slame negdje na čistini, jer svjetlost privuče nesretne ptice da padaju bliže, a ne negdje po pustari.

Iznenada se propriča kako Destan veli da on više nije Destan nego ždral. Jedni mu povjerovaše, rekoše da Destan govori istinu, a drugi ga počеше izbjegavati, kao nije džaiz imati posla s onim ko ne zna je li čovjek ili ptica. Šahin ne izdrža, ode hodži i upita ga kolik je Destanov grijeh rad ždralova koje je kupio po snijegu. Neke nije ni klaio kako je Bog zapovjedio, nije stizao prije nego bi lipsali, no im čupao vratove šakama. Je li Destana ovo stigla kazna?

Hodža ne nađe niti jedan ajet o ždralovima i ljudima koji ih kupe po snijegu. Odgovori mu kao sudija kad presuđuje po procjeni, odoka, a Šahinu to ne bi dovoljno, da nije bilo od hodže ne bi ni mario za takav odgovor. Veli sve je dato čovjeku za nafaku, pa i promrzli ždralovi. A seljani se, jedan po jedan, moraju premetnuti u ždralove. I Šahin.

Kad Destan prodade komšiji kuću i zemlju, useli mu u tijelo nemir, a u mislima mu danonoćno jedina dova koju je znao čitavu, kao da osjeti dolazak smrti. Ali, nakon što shvati da je duša tvrda, da je osim suđena časa nikakva ruka ne vadi iz čovjeka, položi šaku na prsa i zakle se da je ždral, da mu valja pravo u maglu.

Kuću i zemlju prodade upola cijene. Došlo vrijeme da oni što prodaju hitaju, a koji kupuju nemaju razloga za žurbu. Čekaju da cijene još padnu, te da ljudi što prodaju imaju para da odsele tamo gdje su naumili, ali da im ne ostane da se otuda povrate.

Probudi se Destan kvasan od znoja, kao da se u rijeci davio. Kvasan od sna koji ga je do zore gnjecao. Pred nekakvim je sudijom, sudi mu što je prodao zemlju, što je nije ostavio u nasljeđe sinu Damiru, kako je njemu ostavio otac.

Ni riječi ne može Destan da izusti. Jezik mu isplažen, prošikan željeznom kukom o koju visi busen zemlje, a niz busen se cijedi njegova krvava bala. Sudiji sa obje strane stoje po dva krupna čovjeka, u rukama im po toljaga – čekaju mig da Destanu rascopaju čelo. Destan mora da prizna da je pogriješio i da se kaje, ali mjesto riječi, čuje se njegovo krkljanje kroz klobuke balave sukrvice što se cijedi i oteže niz onaj busen.

Iznenada, kao kad šimšik pocijepa nebesa, Destanu sijevnu kroz glavu odluka da nekud bježi. Ali, na vratima ga dočeka sin mu Damir, miran i nasmijan. U ruci mu dvije čudne vočke, može biti oskoruše, i Destanova vasika.

"Ne bježi, babo, čekaj. Nijesi ti kriv. Dobar si ti otac, znam ja. I dobar čovjek."

Pruži mu one dvije vočke i Destan se smiri, začudivši se otkud oskoruše a tek je juli. Vasiku Damir pruži sudiji, kao rad nje je Destan prodao imanje.

Naplavina Damirovih lijepih riječi podiže Destana do u nebesa. Nestade nekamo i one gvozdene kuke i busena.

"Bože, može li čovjek u nebesa, a da je živ?" – reče. I pojede jednu oskorušu.

Nanovo ljudi, započеше priču o ždralovima. Rekoše da one ptice što svake jeseni lete nad Crnim vrhom možda nijesu ždralovi no divlje patke. Ni Destan ne može, da se zakune da je ždral, prije će bili da je divlja patka. Ostade tako, kao dva tereta na terazijama koja ne pretežu, da se i to doturi nesanici što je ljudi imaju, svako rad nečega.

Destanova je nesunica drugačija od svačije. Kao pijesak da sipi u pješčaniku, nestaje sekundi, minuta, sahata i dana, sve je bliže ono što je koliko sudbina krupno, a zabilježeno u Destanovoj vasiki, kad Destan mora da seli daleko, gdje ni on niti iko njegov ranije nije kročio.

Kao boljka koja se ne vida, Destana pritisnu, prvi put u životu, promišljanje o zemlji i međama koje tu zemlju okružuju i čine je nečijom. To što je osjećao u vezi s tim, bješe najviše njegovo, kao da je on jedini u tome vrtlogu. Dosjeti se da bi se time mogli baviti školarci, njegovoj mucu davati imena i izvodili nekakve zaključke, ali, pošto on nije školarac, nije htio ništa ispredati iz te svoje muke, nego je u sebi nosio. Znao je da je zemlja okružena međama svetinja. Tad je nečija, a taj čija je na njoj je cio čovjek. Na tvojoj ti je zemlji i glava skuplja, valja makar dvije tuđe. "To je rekao neko pametniji od mene" – pravda se Destan, a ne zna rad čega.

Poče Destan da se prisjeća koliko zna slučajeva da su pale glave rad zemlje i međa. Sjeti se smrti Osmanove, usmratio ga brat sjekirom na diobi očevine. Tu mu nešto zamuti misao, kao od lahke nesvjestice obamrije mu tijelo. Sjeti se i one hićaje kako je od djeteta postala krtica, kako je nekom pohlepniku sin jedinac zavazda postao životinja; taj je radio ono što nije smio, nije smio da pomjeri među u tuđe.

Destan nije siguran od koga je čuo tu hićaju, ali vjerovao je u nju kao što se u mnogo što čudno i gaib vjeruje. Tako je ljudima suđeno.

Jednoga jutra Destanu se učini da je međa, ona na jugu prema Crnom vrhu, počela da raste. Brzo, brzo. Svakoga jutra bješe bar za čovječiji boj veća, a šiljava i oštra. Nakon nekoliko dana vrh joj se poravna sa onom rupom na nebu iznad Crnoga vrha u koju su nestajale niske ždralova, ili divljih pataka. Destan stade da uči onu jedinu dovu što je znao, ali međa se ne mijenjaše. Osta onako visoka i onako oštra.

Kad je došlo vrijeme da Destan poleti kao ždral, da odleti tamo gdje mu je suđeno i kako je u vasiki bilo napisano, poletio je prvi, pa za njim žena mu i djeca.

Nikako ne mogaše da zaobiđu onu među prema Crnom vrhu, raspolovi se na nju, jedna mu polovina pade i ostade tu, druga nastavi da leti. Do Izmira zahvaljivao je Bogu što može da leti i nakon što mu ostade ona polovina. Što nađe onu rupu na nebu, kao ždral. Ne znavaše vide li drugi da on nije cio, nego da je polovina. Da mu je druga polovina ostala uz među.

Povratio se nakon dvadeset godina. Gdje mu se učinilo da su grobovi djeda mu i oca, i gdje je ona njegova polovina – izučio je Fatihu.

A o ždralovima se i danas priča kao vazda.

Destanu se to ne sviđje.

Redžep Nurović

MANJE POZNATE RIJEČI

džaiž – vjerom dopušteno, dozvoljeno

lipsati – do smrti onemoćati, umirati od iznemoglosti

nafaka – hrana ili druga dobit od Boga određena

kvasan – u značenju znojjan i podbuhnut

klobuk – kolutić koji nasaje izviranjem ili ključanjem vode

šimšik – munja, grom, svjetlica

oskoruše – divlje voće sa sitnim plodovima

terazije – ručna vaga

gaib/gajib – odsutan, nevidljiv

INTERPRETACIJA

1. Pripovijetka govori o odlasku, nekom čudnom, prinudnom odlasku u kojem se čovjek obeznani i ne zna ni ko je ni šta je. Zato se na samom njenom početku nalazi motiv ždralova. Kako je opisan njihov odlazak? Šta se s njima dešava tokom tih odlazaka?

Šta simboliziraju ždralovi?

Zašto je Destan postao ždral?

Šta je to što njega tjera na odlazak?

Zašto je kuću prodao?

Kako se zbog toga osjećao?

Ko mu je sudio?

Kako biste vi imenovali ovoga sudiju:

- a) savjest
- b) utvara
- c) komšije i braća
- d) preci

Kako se on branio?

Da li je imao objašnjenje i opravdanje?

Ko ga je branio?

Koje dublje značenje ima Damirovo razumijevanje oca?

Razmislite

Zbog čega ždralovi lete na jug? Zbog koga očevi napuštaju ognjišta?

Sjetite se pjesme *Stambol kapija* Refika Ličine koju ste imali u udžbenicima za sedmi razred. Koji je motiv povezuje sa ovom pripovijetkom?

O čemu je razmišljao Destan?

Šta su međe i šta se zbog njih dešava? Šta one znače čovjeku?

Šta se zbog međa čini? Šta se desi sa onima koji ih pomjeraju, mijenjaju?

Zapamtite

Omedena zemlja daje sigurnost i stabilnost čovjeku, vjeru u budućnost bez straha od neimaštine.

KULTURA IZRAŽAVANJA

Rasim Čelahmetović u pjesmi *Kad se naljute moji zemljaci* kaže:

Ko oblaci / Natmurili vjeđe / noževima / Ogradili međe

Razgovarajte o ovim stihovima, napišite pismeni rad o ovoj temi.

REDŽEP NUROVIĆ (1945 -)

Rođen je 1945. godine u Lukarima kod Novog Pazara. Učiteljsku školu završio je u Novom Pazaru, a pravo studirao u Prištini. Radi u rodnom mjestu kao prosvjetni radnik. Objavljuje radove u književnim časopisima i publikacijam (*Almanah, Mak, Rožajski zbornik, Tutinski zbornik, Zbornik Sjenice*). Objavio je zbirku poezije *Šta bi mi ostalo* (1997) i zbirku kratkih priča *Pendžeri* (2002).

MODRA RIJEKA

Nikto ne zna gdje je ona
Malo znamo al' je znano

Iza gore iza dola
Iza sedam iza osam

I još huđe i jos luđe
Preko gorkih preko mornih

Preko gloga preko drače
Preko žege preko stege

Preko slutnje preko sumnje
Iza devet iza deset

I još dublje i još jače
Iza slutnje iza tmače

Gdje pjetlovi ne pjevaju
Gdje se ne zna za glas roga

I jos huđe i jos luđe
Iza uma iza boga

Sto godina široka je
Tisuć ljeta duboka jest

O duljini i ne sanjaj
Tma i tmuša neprebolna

Ima jedna modra rijeka

Ima jedna modra rijeka
Valja nama preko rijeke

Mehmedalija Mak Dizdar

INTERPRETACIJA

1. Ovo je jedna izuzetna *lirska zagonetka* u kojoj se otkriva dio po dio tajanstvene vizije.
Šta je zagonetno u pjesmi? O čemu govori?
Koji je glavni motiv?
Gdje je ta *modra rijeka*?

Kojim stilskim sredstvom pjesnik dočarava veličinu ove potrage?

Kako prepoznajete gradaciju?

2. Pjesma šalje poruku i svojom formom. Napisana je distihom, a samo je jedan stih izdvojen i osamostaljen. Zašto?

Zaključite kakav je omjer distiha u odnosu na ovaj izdvojeni stih.

Zašto pjesma ima ovu formu?

I ona je poruka. Zašto par? Šta je stvoreno u paru?

Sjetite se kuranske (i biblijske) priče o potopu i Nuhovoj lađi. Šta je Nuh morao da uzme?

Zašto je samo jedan stih u preposljednjoj strofi izdvojen?

Ko je jedan?

3. Za čim pjesma traga?

Zašto pjesnik kaže *Iza sedam iza osam / Iza devet iza deset*

Koja književna vrsta često počinje rečenicom *Iza devet gora...*

A o broju sedam znate da je nekada označavao neodređenu množinu.

Kako tumačite stih *Preko gloga preko drače.*

Glog i drača su metafore životnog puta. Kakvog?

Razmisli koja rijeka *sto godina široka je, tisuć ljeta duboka jest, a duljina...tma i tmuša neprebolna.*

O čijoj sudbini govori pjesnik. Misli li samo na jednog čovjeka ili na ljude?

Misli li samo na ljude ili i na podneblje?

S čime se na kraju svi moramo suočiti?

JEZIK I STIL

1. Pjesma počinje arhaičnim **nikto**. Šta se postiže arhaizmom?

Ima li ih još u pjesmi?

Izdvoji i ostale arhaične riječi i objasni njihovu upotrebu i stilsku vrijednost.

Arhaizmi u poeziji Maka Dizdara

Ase ležit

Vojnik Gorčin
Na zemlji svojoj
Na baštini

Tuždi

Žih

A smrt dozivah
Noć i dan

...

Volju

A **djevu** mi ugrabiše
U **robje**

...

Gorči

Pitao jednom tako jednoga vrli pitac neki:

A **kto** je ta šta je ta da prostiš

Gdje li je ta

Odakle je

Kuda je

Ta

Bosna

Rekti

...

Zapis o zemlji

Arhaizmi (zastarjele riječi tipa *kto, ase, rekti, žih*) su riječi koje su izašle iz sfere standardne upotrebe (prestale su da se koriste u svakodnevnoj komunikaciji). Imaju ograničenu upotrebu koja je uglavnom svedena na književnost, gdje imaju izuzetnu stilsku vrijednost.

2. Obratite pažnju na pisanje imenice *bog*. Kako je napisana? Zašto?

Ovako napisana imenica *bog* ima stilsku vrijednost.

Koje značenje ima imenica *bog* kada je napisana malim slovom?

Zapamti

U bosanskom pravopisu (kao i u srpskom) imenica *Bog* shvaća se kao vlastito ime i piše se velikim početnim slovom. Na isti način pišu se i svi pridjevi, zamjenice te zamjenske imenice od imenice *Bog* (*Božiji, Ga, Njega, Gospodar, Svemogući...*) Ovo pravilo zasniva se na temeljnom principu monoteističkih religija (islam, kršćanstvo, judeizam) da je *Bog* jedan. Malim slovima se piše ova imenica samo onda kada imenica *bog* ima opće značenje naslijeđeno iz praslavenskih vjerovanja, te se ne misli na jedinog *Boga*, nego sve ono čemu su drevni narodi pripisivali božanske moći, kao i npr. na grčka ili egipatska božanstva.

MEHMEDALIJA MAK DIZDAR (1917 - 1971)

Mak Dizdar se rodio u Stocu 17. oktobra 1917. godine. U rodnom gradu završava osnovnu školu, a gimnaziju u Sarajevu. Od 1936. godine bavi se književnošću i novinarstvom da bi se nakon Drugog svjetskog rata potpuno afirmisao kao književnik. Poznate su mu zbirke pjesama: *Vidovopoljska noć, Plivačica, Modra rijeka*. Svoj izvanredni pjesnički talenat i puni procvat doživio je u zbirci *Kameni spavač* kojom je srednjovjekovni bogumilski jezik bosanskog čovjeka uzdigao na univerzalni nivo, *do forme iznimno modernoga pjesničkog šapata čovjeka i stvaraoča zastalog pred vječnom zagonetkom postojanja i umiranja*. Umro je u Sarajevu 1971. godine.

HRONIKA JEDNOG ODŽAKA

(odlomak iz romana)

Hronika jednog odžaka predstavlja impresivno literarno ostvarenje sa temeljnim odlikama realističkog romana koji zahvata događaje u Sandžaku od kraja 18. stoljeća do naših dana. Njegovu tematsku okosnicu čini položaj sandžačkih Bošnjaka u državi koja nastaje 1912. godine, i koja svojim odnosom prema Bošnjacima preobraća njihove živote u grčevitu borbu za opstanak. Nova vlast ispoljava prema njima animalni gnjev. U odlomku koji slijedi riječ je o vremenu kada je Tursko carstvo, iako na izdisaju, još uvijek određivalo pravila igre u Sandžaku.

Tamo negdje na kraju Korita, otprilike na pola puta ka Radulićima, u jednoj od vrtača krševite Ostronoše, u kolibi daščari, katunu bihorskih stočara, mjestu izabranom za ovu svrhu, dvojica paša: jedan stariji i na izmaku snage, a drugi mlad i u punom usponu; dvojica namjesnika, istovremeno: jedan dosadašnji i već bivši, a drugi novi i sadašnji, nađoše se licem u lice, bez ičijeg prisustva.

– Efendum – otpoče Ćor-paša prvi. – Evo nas kako si sam htio. Slušam te.

Hajdar-paša je izgledao tromo i bezvoljno. Nekad visok i stasit, sjedio je na ovčijoj koži, po običaju prekrstiv noge, u leđima vidno zguren, dok mu je bijela brada prekrivala prsa.

– Šta sam to ja htio? – tiho i smireno, jedva primjetnim okretom glave, upita Hajdar-paša.

– Pa, nijesi li ti ovakav susret tražio? Razgovor nasamo.

– Jesam. To sam predložio kao mogućnost. Korisnu za tebe i za mene. Razum i strpljenje me još jedino ne napuštaju.

Nastade tajac, obostrana šutnja; taktiziranje jednog i drugog. Svaki bi želio nekako izazvati sagovornika da se izjasni, da otvori karte, da svoje adute prištedi za pravi trenutak.

– I šta predlažeš? – opet će mladi paša.

– Čekam te i slušam – odgovori Hajdar-paša mirno. – Radi mene si se uputio ovamo, iz prijestonice. A ja sam na svome. Kako vidiš, nikud ni maknuo nijesam, osim tebi ususret, ićrama radi, što se ukazuje samo uvaženima, musafirima.

– Ja nijesam musafir – nestrljivo će Ćor-paša. – Nosim Carev ferman i moram ga izvršiti – razgrnu onaj tabak papira, sav ispisan i na kraju muhurisan.

– Ne moraš to pokazivati, niti rečeno ponavljati. Vjerujem ti, mladi kolega – nastavi ovaj hladno, ne pokazujući ni jedan znak uznemirenosti. – Bujruntiju sam pažljivo pročitao...

– I šta kažeš? Ja moram...

– Znam. Znam šta se mora i tome se ne protivim. Učen si i pametan, s nedostatkom doživljenog, što je moja prednost No, ja sam se naživio svega i više ni za što ne marim. Svejedno mi je danas ili sutra, prirodno ili nasilno, što nije slučaj s tobom. Tvoja budućnost zavisi od tebe samoga i od...

– Ne razumijem – procijedi Ćor-paša i slegnu ramenima.

– Vidim da ne razumiješ, jer si mlad, pa te adžamiluk zanio. A kad budeš razumio, neće ti puno koristiti; bićeš u položaju gorem od ovoga u kojem sam danas ja.

Mladi namjesnik je nijemo slušao svoga sabesjednika i netremice buljio u njega, a ovaj, odbivši još dim-dva sa čibuka od ćilibara, malo se uspravi u sjedištu i, kao da prikuplja snagu, nastavi.

– Carevina je još uvijek golema, prostrta po cijelom dunjaluku, ali i puna zla i dobra, no se čini više onog prvog. A ja se toga zla ne bojim, jer sam uvijek činio, ili bar bio rad činiti, samo dobro. I evo, stao sam na biljeg tebi, Sultanu; tebi što u ruci držiš katul-ferman, a za sobom vučeš vojsku i topove. Ja nemam topova, ali ni dušmana, osim onih koji mi te

poslaše i koji će sutra tebi drugoga poslati, kad nekom od njih zatreba. A zatrebaće, više je no sigurno. I tada ti nikake zasluge, ono najbolje i najveće što si učinio za Cara, neće pomoći. Svaka promjena na tronu, donosi nemir i nevolje. Zar ja nijesam služio vjerno i pošteno?

– Ako sam te dobro razumio...?

– Razumio si, sahi, jer si razborit, kao što su ti bili razborit otac i djed. No i oni su glavom platili tuđe grijehe, jer su bili odviše poštenu. A poštenje pravi naivnost, gotovo redovno. I cijena mu je visoka. Jedna ili više glava sa ramena; onoliko koliko odredi druga strana.

– Čestiti pašo – ote se mlađem kolegi, prvi put da ga tako oslovi, očigledno dirnut Hajdar-pašinim poznavanjem njegovih roditelja, do čega je mnogo držao. – Za tvoj spas, učinio bih sve što je u mojoj moći, ali...

– Hm? Što će ti ono "ali"? Ja i ne tražim spas za sebe, ako to možeš da shvatiš.

– Ali ode moja glava, ako išta drugo učinim; ti to dobro znaš i nadam se da mi to ne želiš.

– Ne, sinko moj, ni u snu – trže se Hajdar-paša, podiže lakat sa naslonjača i popravi na sjedalu. – Stariji sam toliko, da bih ti mogao biti otac, i još više, zato me dobro poslušaj: ovaj kraj, Sandžak sa plodnim Polimljem, Bihorom i Pešterom, dovoljno je prostran i dovoljno bogat da udosti obadvojicu. Smjenu ćemo izvršiti mirno i neprimjetno. Polovinu posjeda ćeš mi ostaviti da u miru proživim još ovu šaku dana i ja sam gotov, za sve one tamo mrtav.

– Zaboga! – razrogači oči Ćor-paša.

– Ni zaboga, ni pobogu. Prizovi se malo, čovječe. Vrijedi li krv liti za nečiji ćeif? A ona će poteći, ne nadvlada li razum. Pašće mrtve glave, i ko zna koliko, morebit i naše, tvoja i moja, htjeli mi to ili ne, a meni moje nije žao, no što će se ugaziti životi mnogih i nedužnih ljudi. Zato ti savjetujem...

"Savjetuješ mi da trgujem savješću i povjerenjem", nalakćen objema rukama i s čelom u šakama, Ćor-paša neki trenutak ošutje, duboko zamišljen i razapet pred dilemom što mu je nametnu stari namjesnik. "Možda si u pravu", nastavi razmišljanje, "ako do sukoba dođe, neće ići lahko..." Iz brojnih razgovora sa ljudima, običnom rajom i knezovima, hrišćanima i muslimanima, uvjerio se da ovaj starac u narodu ima neslućenu podršku. "Svi će ustati kao jedan i ginuti za njegovu odbranu, jer im je valjao i zadužio ih. Oni bar tako misle. A to ovog lisca i kuraži, daje mu snagu i čini ga krutim i odvažnim, čak i pred Sultanom i njegovom silom. I još traži polovinu posjeda, zijameta!"

– A Carev ferman – tiho i zabrinuto će Ćor-paša. – šta ću mu javiti?

– I to ćemo lahko – nasmiješi se i opusti, vidno zadovoljan što mu je plan uspio. – Toliko je sličnih ljudi, kao što je jaje jajetu. Ja ću se za to postarati... Tvoje je samo da potpišeš izvještaj i pošiljku otpremiš kako treba.

Istog dana, čim je pala noć, Hajdar-paša se, zajedno sa pratnjom, vrati u Raduliće, u svoje konake, zadovoljan onim što je učinio, dogovorom sa Ćor-pašom, na čiju popustljivost nije računao.

– Zovite mi Murat-hodžu – zapovijedi svojim momcima tek što je ustao, u rano jutro.

– Zvao si me, čestiti paša – javi se hodža tiho, uz mali poklon, znatizeljno mjerkajući očima. Hodža je imam ovdašnje džamije i savjetnik pašin u važnim poslovima. U svojoj sredini važi kao veoma učen, dobar poznavalac šerijatskih postulata i vješt praktičar.

– Jesam, efendija. Potreban mi je tvoj savjet – polahko, riječ po riječ izgovori paša, pošto još jednom zakoluta dim i potom čibuk položi preda se.

– Na usluzi sam ti, čestiti paša! Vazda na usluzi tebi i presvijetlom Caru – podiže se na koljena i lahko pokloni.

Paša je razmišljao kako da počne razgovor sa imamom o onom radi čega ga je pozvao, ne obraćajući pažnju na ostale, što je smatrao sporednim, bar u ovom trenutku.

– Efendija – polahko će paša. – Mudar si i učevan; šerijat ti je zanat i praksa, a interesi carevine dužnost i svetinja, pa velim, pametno ćeš me savjetovati.

– Peke, čestiti paša – radoznalo će hodža – Rad sam čuti o čemu je riječ?

– O šerijatu. O njemu je riječ. Dopušta li on, šerijat, pogubiti nedužna čovjeka, ako to traži zemlja, carevina?

– A je li taj čovjek kriv? – upita hodža zbunjeno.

– Nevin je, rekoh.

– Može li mu se naći neka krivnja? Okriviti ga za nešto?

– Istinski, ne. Vatan je u pitanju.

– Je li izdao Cara?

– Nije.

– Je li ukrao, slagao, omunafičio, ubio...?

– Ne. U svemu ispravan i pokoran.

Hodža položi šaku na čelo, zatvori oči i duboko se zamisli, kao da prebira po stranicama knjige u kojoj bi moglo da o nečemu sličnom piše; ne bi li se sjetio kakvog slučaja sličnog ovom, kakve analogije...

– Ohladi ti se kahva – opomenu ga paša.

Hodža se trže kao iz sna, prihvati findžan, srknu gutljaj i pripali cigar.

– Čestiti paša – tiho i drhtavo poče hodža, videći da je paša nestrpljiv. – Smaknut nedužna insana, grijeh je kod Boga i to šerijat ne dopušta.

– To nije moja volja – dočeka paša hitro.

– No čija je?

– Ničija lično, rekoh. Potreba carevine.

– Šerijat to ne dopušta nikome. Ni Caru! – odlučno će hodža, poslije kraće pauze.

– A šta misliš, može li se krivica nekako izmisliti? – upita paša sa malo ironije.

– Ona se mora i dokazati – uporno će hodža.

– Slušaj me, efendija! – izdade pašu strpljenje. – Kao učena i pametna čovjeka pozvo sam te da mi pomogneš. Ja to ne činim iz svoga ćeifa, već što moram. A za ono što se mora, Bog prašta; sva ulema tako kažu. Od tebe tražim samo da nađeš umjesan povod, koji se ne kosi sa šerijatom.

Hodža se sav ukoči od iznenađenja; iznenađenja i straha zajedno. Paša mu je stari znanac i prijatelj, ali ovo mu je prvi slučaj da ovakvo nešto zahtijeva. Netremice je gledao u njega, nastojeći da shvati ozbiljnost slučaja, uviđajući da dosad to nije uspio.

– Čestiti paša – ponovo će imam, pošto malo odahnu. – Bez krivice se niko ne može osuditi, pri tome ostajem! Ali se krivica, ako je to tako kako ti kažeš, može nametnuti... Svaki Carev podanik, na primjer, dužan je da izvrši ono što mu se naredi, pa čak i ono što je mimo njegovih mogućnosti. A ne izvrši li, šerijat je tu strog.

– Aferim, efendija – radosno dočeka paša. – Samo mudar čovjek može dati pametan savjet. A ti si učen i mudar, u to ne sumnjam.

U maloj, prizemnoj, ćerpičem zidanoj i pod čađavim krovom kućici, vazda je živo kao u košnici. Jedanaestero djece posopčadi, nestašno se u njoj vrzma tamo-amo, pa je utisak da je porodica brojnija no što jeste, a mala hudžerica puno manja od sebe same. No, to je tako samo za onoga što to posmatra sa strane. "Niti je kuća tijesna, niti je čeljadi

mного, sve dok se može hljebom hraniti." Tako kaže Selim, otac ove sitne, golišave i crnpuraste dječurlije, koja bezbrižno skakuću, ištu, jedno od drugog otimaju, svađaju se, vrište...

Selimova kovačnica nalazi se na samom ulazu u čaršiju, prije ostalih, pa seljaci prvo tu svrate. On je u njihovim očima poznat kao dobar majstor, drag i pošten čovjek. Onako garav i znojav, osim što im po volji iskiva i popravlja alatke, za svakoga ima lijepu riječ i uveseljava ih. Tako svakog dana, od jutra do večeri, u ovom trošnom kućerku, kovačnici Selimovoj, odzvanja čekić iz snažnih ruku njegovih, da bi se nahranila gladna usta onolikog mnoštva nestašnih mladih stvorenja; mladih uistinu, jer je najstariji Omer tek u sedamnaestoj, prirastao da ocu bar malo pomogne. Malo, doslovce, ali za početak i dovoljno, a svaki dan će sve više i sve bolje, pa će sutra i Šahin, a za njim i Sait, i tako redom; sinovi će ga zamijeniti, potpuno, a on će im samo davati savjete, i to one stručne, kovačke u prvom redu, ali i one druge iz zanata, kako da osvajaju mušterije, da prošire radionicu i naprave novu, prostraniju i bolju od ove... Tako je Selimovo viđenje sebe u starosti, u koju je već zakoračio, ali se posljednjom snagom odupire i tješi zamjenom, srećnijim danima što dolaze.

– Zaboga, da ti se nije šta dogodilo? – zavapi Zejna vidno iznenađena, što rastjera djecu, koja kao čopor pohrlīše za ocem u kuću i pošto mu namjesti da sjedne, vidjevši ga neraspoloženog i zabrinutog.

– Hoćeš li kahvu da ti ispečem?

– Nije ti dobro? Ili mi te neko naljutio – pokuša Zejna malo šale, uvjeren da bez jakog razloga nije napustio radnju usred bijela dana; radnju u kojoj radni dan Selimov počinje nastankom dana i traje sve do mrkne noći, svaki dan zaredom, bez pauze, ljeti i zimi.

– Ni jedno ni drugo – blago i sjetno odgovori Selim, pošto skrenu gutljaj kahve. – Dovoljno sam se naradio, za ovaj i za onaj svijet

– Pa neka, odmori se malo. – žena ga je posmatrala radoznalo i zabrinuto, uvjeren da joj nije rekao pravi razlog što je ostavio posao i kovačnicu; kopkalo ju je šta je po srijedi. "Nije li Merdžana nešto... da napakosti, mada je davno napustila ovaj dom i skoro zaboravljena. Ili je..." Selim jeste ušao u dobre godine; prevalio je šezdesetu i dvostruko je stariji od Zejne, ali još veoma snažan i životan. Zna ova žena to, bolje od svakog drugog i zato joj je sve ovo toliko sumnjivo.

– Ne malo, ženo, već zavazda! – nešto jačim tonom odgovori Selim i svojim krupnim očima ošinu po njoj, kao strijelama.

– Ne razumijem te – sleže žena ramenima.

– E, nešto ni ja ne razumijem, ali ovo ti je k'o što rekoh. Evo – iz džepa izvadi nekakav papir, sa pašinim potpisom i muhurom, i baci ga pred nju. – Sedam tovara eksera traži od mene. Sedam stotina oka do prvog sabaha što dolazi! To nema čaršija, cijelo Akovo! Niti to iko za to vrijeme može stvoriti!

– Pa, ako nemaš, džan ti ne more uzeti, podaj što imaš, ili...

– Može, divanijo moja, može! Baš se o džanu radi, o glavi mojoj! Skinuće mi je ka pijevcu!

– Nikome ništa nijesi učinio, sem ako... A šta će kome tvoja glava – stojeći pred njim, isprekidano i tresući dimijama, jedva promuća žena. – A ona je... Merdžana, sama otišla. Selim se zagledao u jednu tačku, kao da je sam u sobi i kao da je ne sluša, niti što vidi oko sebe.

– Pravo veliš, zanata mi – trže se potom Selim. – Niti sam kom šta skrivio, a niti je kome ova moja sijeda tikva od kakve potrebe. Ama, opet velim, da je šala, to ne more bili; pašini

su to ljudi, carski! Belćim je nekakav sef... Presefio se neko i ništa drugo – odlučno dodade, kao da je našao pravi odgovor da prebrine. – Otvori djeci, neka uljegnju.

Zora tek što je zarudila, kad se Selim uputi kovačnici, pošto je prespavao noć i odmorio se. "Kako li je Omer pripremio dućan", pitao se. Ovo je prvi put da ga je ostavio samog, pa ga zanima kako se snašao u radu s mušterijama. Razmišlja tako i hita da što prije stigne. I čini mu se da je tek pošao, kad se nađe pred radnjom Srce mu se sledi kad ugleda radnju otvorenu, a u njoj puno nepoznatih ljudi, u crnim haljinama i pod oružjem, a onamo iza hudžerice, privezano nekoliko konja. Zastade, a stade mu i dah. Pokuša nešto reći, ali ne izusti. Oči mu padoše po radnji, i po tim ljudima što su u nju prodrli po mrkloj noći i čekaju njega.

– Jesi li ti Selim kovač? – obrati mu se prodornim glasom i nadmeno brkajlija, koji je stajao ispred njega samo nadohvat ruke.

– Jesam. A ko ste vi i šta tražite ovdje? – odgovori Selim drščućim i jedva čujnim glasom

– Ko smo mi, brzo ćeš saznati, a tražimo baš tebe. I bolje ti je da puno ne zapitkuješ, no daj što ti je naređeno – nabusito odbrusi brkajlija.

Selim zanijem, kao da proguta jezik; lice mu, iako garavo i grubo, odjednom dobi drugu boju, blijedu pa žutu; široke crne šalvare zelepřšaše na njegovim nogama; koljena mu zaklecaše, kao da će pasti, ali dočeka se rukom na direk od vrata i tako ostade na nogama, pridržavajući se dragom rukom; glave klonule, a pogleda oborenog niza se.

– Eksere na srijedu, ili ću... – ponovo dreknu sejmen, ljutito i grubo, od čega zidovi odjeknuše.

Selim podiže glavu, nekako polahko i tužno; oči mu odletješe radnjom, više instinktivno no njegovom voljom, i padoše na veliki nakovanj, na teški kovački čekić, pa na kožom oblijepljeni mijeh sa drvenom polugom, na gomilu pripremljenog ćumura... Oči, inače krupne kao dva findžana, a sad još i iskolačene, lutaju po mraku i spontano se zaustavljaju na pojedinim predmetima, kao da tako, nijemo, traže oproštaj za cjelovjekovno druženje; oproštaj sa alatkama, sa trošnim zidovima, klimavim vratima, iskrpljenim krovom...

– Čini šta ti drago. Toliko toga nijesam iskovaio kako sam čekić uzeo u ruke. Niti ih imam, a niti ih mogu imati – dočeka stari kovač hlabro i dostojanstveno, polahko i tiho izgovarajući riječi, nastojeći da odagna strah i zadrži prisebnost

Meho Ćorović

MANJE POZNATE RIJEČI

odžak – kuća, dom, rod, porodica ili koljeno

adžamiluk – neiskustvo

musafir – gost

ferman – sultanova zapovijest

katul-ferman – naredba o smaknuću

tabak papira – list papira, arak

muhur, muhurisan – pečat, opečaćen

bujruntija – pašina zapovijest

čibuk – muštikla, cijev kroz koju se puši duhan

čilibar – jantar, fosilna smola od crnogoričnog drveta

tron – prijesto

sahi – pravilno, ispravno, tačno

zijamet – veliki posjed, spahiluk

šerijat – islamski zakon

peke – dobro, u redu

vatan – domovina, zavičaj

ulema – islamski učenjaci

hudžerica – mala soba koja služi kao spremište

džan – duša

INTERPRETACIJA

1. U odlomku se upoznajemo sa čudno isprepletenim ljudskim sudbinama, sudbinama koje su međusobno povezane iako uvijek vidljive veze nema. Četiri čovjeka su povezana, što Božijim što ljudskim umom ispletenim, sponama i sudbina jednog uticat će bitno i na sudbine ostalih.

Pravdajući se višim interesima, interesima carevine i Sandžaka, tajno su se dogovorila dva moćnika, igrajući se životima i dušama druge dvojice.

Jednome žele uzeti život, a drugome dušu.

2. Ko je inicijator nečasnog dogovora između Hajdar-paše i Ćor-paše?

Zašto to čini? Kako misli sačuvati vlastitu glavu?

Odgovor se krije u sljedećim njegovim riječima: *Toliko je sličnih ljudi, kao što je jaje jajetu. Ja ću se za to postarati...*

Čime se Hajdar -paša pravda? Čime uspijeva zaplašiti i Ćor-pašu da pristane na pogodbu?

Da li je Hajdar-pašina savjest čista? Kako to znamo?

Zašto on poziva efendiju? Šta od njega traži?

Obratite pažnju na njegove riječi: *Dopušta li on, šerijat, pogubiti nedužna čovjeka, ako to traži zemlja, carevina?*

Da li mu efendija daje to što je potrebno Hajdar-paši? Dajući njemu, šta efendija gubi?

Može li on povratiti svoj mir?

Zašto je Hajdar-paša svoj teret prebacio na efendijina leđa?

3. Kako se u cijelu mutnu zamisao uklapa Selim?

Šta njega povezuje sa Hajdar-pašom? U čemu je njegov grijeh?

Pisac nam nudi sociološku karakterizaciju Selimova lika?

Koliko je ona važna i šta kazuje? Koju istinu potvrđuje?

Šta smo o njemu saznali?

Kako živi? Koliko djece ima?

O čemu sanja? Hoće li to dočekati?

Odlomak govori o nevoljama koje se lome preko leđa malih, običnih ljudi.

4. Šta o stradanju nedužnog čovjeka kaže šerijat, a šta tumač šerijata?

Je li česta pojava zloupotrebe vjere u ostvarivanju vlastitih ciljeva?

KULTURA IZRAŽAVANJA

1. Razgovarajte i o aktuelnim zastranjivanjima u tumačenju šerijata i islama koja najviše nevolja donose muslimanima. Smijemo li gledati na islam preko njegovih tumača?

3. Uporedite ovaj odlomak sa odlomkom iz romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića.

Postoji li sličnost?

Šta im je zajedničko?

U pismenoj formi ispričajte neki događaj koji je vezan za zloupotrebu etičkih principa vjere.

MEHO ĆOROVIĆ (1924 -)

Rođen je 1924. godine u Ivanju, ali u rodnom mjestu nije ostao dugo. Zbog teških prilika u kojima su se nalazili sandžački Bošnjaci, njegova porodica se otisnula u svijet, često mijenjajući mjesto življenja. Završio je vojnu akademiju i i studij ekonomije. Cio posljednji rat proveo je u Sarajevu, anakon toga odlazi u Tursku. Objavio je obimni roman u tri toma *Hronika jednog odžaka* ili *Ćor-pašin odžak* (2004).

POSMRČE

(odlomak iz pripovijetke)

Jadnica, tek se udadoh, pado' u punu kuću roblja. Svekar i svekrva postariji, a djeca im, fala ti Bogu, mlada i brojna. Ja prva jáda i snaha, pet zaovi i tri djevera i moj futo, četvrti sin, odnosno prvi, najstariji. Sve mlado i zeleno udarilo kuću da stekne pa po cio dan radi, a žene još uz to i po kući te oko nje namire i sve mrtvo naveče poliježe.

– Ti snaška, hajde, a ja ću to učiniti – tjerala me svekrva ponekad, jer je znala da mi onaj moj ne da odmah zaspat', muško hoće svoje pa haj. Tek što legnem, on me počne stezat' za grudi pa ovamo pa onamo pipat', te me do srca uzdrma. Kad ga pogledaš šaka muke, sav žut u licu, koščav, tih, ali kad navali ni najazginija udovica ne bi ga se otresla.

– Hajde, bolan, sa ženom otiđi u tazbinu, vrijeme je – znao ga je ponekad nagovarati otac.

– Hoću, hoću, otišćemo docnijekan.

Prodoše četiri mjeseca a mi danas ćemo, sutra ćemo, ne otidosmo kod mojih. Dođe jesen, udariše magle, smiri se ljetina, eto taman hore da krenemo. Kad, on se razboli. Danas-sutra, danas-sutra, *bon* i nema mrdanja. Ja oko njega, obrni, okreni, ugri' ciglu pa mu stavi pod noge, vruće obloge, hladne čaršafe uvijaj, na glavu turaj mu repuh, kupus, sve što svijet reče i preporučí, ali ništa. Sve gore i sve crnje. Ne bi čare, čuli moji, eto ti mi oca i brata. Stigoše, on polahko, polahko, bome pridiže se. Lahnu mu il' šćede da se pokaže kod mojih, ne znam, ali bi ukratko to njegova dobra. Što oni otidoše, njega zauze vatra, steže u prsa, drhat ufati, i drugi dan po njihovu odlasku umrije. Osta' ja udovica, tri djevera, sva trojica neoženjena, najstariji prestas'o. Izdržim još mjesec dana, eto, da ne reknu odma' kučka digla rep, pa onda zavičem svekru da me povede u rod.

– Jok, vala, ti ćeš – veli svekrva – ostat' tamo, no, najprije rekni da ćeš se udat' za Derva, pa poslijekan moš otić', a il' ja il' stari bismo pošli ako ti bidne volja.

Ja se prišutim, mislim: “Ne mogu, vala, dosta sam muke vidjela i za ovo malo vremena” – a ništa ne kazujem.

Čim mi se ukaza prva prilika, ja poručim ocu da mi dođe. Evo ti njega prije nego sam pomislila da mu je moj glas stig'o, prep'o se, živ - mrtav.

– Šta je, bona? – upita me što ga sretoh.

– Vodi me!

– Stani – veli – da čujemo prijatelja šta on misli, pa ćemo poslijekana nešto činit'.

Sretoše ga oni ko najboljeg, bolje ne more bit', ispitaše se ko da im se djed s onog svijeta vrnuo. A on, ne čeka dugo nego prijeđe na razgovor o mom zvanju i poslu i zbog kojeg je doš'o. Prosuše oni po koju, a moj otac sve šuti i gleda ih, i sluša, pa se onda okrene k mene i zavika:

– A sad da čujemo šta će moja šćer reknut'.

– Ako imam kud k tebi, babo, i ako sam ti evlad, vodi me.

– Tako ti kažeš – reče on, pa se još malo zamisli, podiže glavu i pogleda redom sviju, i opet će reknut':

– Čuste šta ona kaza. Kad je tako, hajde, spremaj se! Svekrva zausti da nešto kaže, ali on joj ne dopusti.

– Prijo, nijednu više neću da čujem. Kako je njoj bivalo od vas, tako je i vama bilo od nje i kvit posla. Takva sudbina i vama i njoj.

Uđem da se presvučem, kad se začu piska i vriska zaova i svekrve.

– De si nam, brate, mladino, digni se, otvori oči da vidiš kako ti žena ostavlja kuću... Sine, da si majci živ, pa da kreneš bi se ibret dunjaluk činio tvoje ljepote i visine, tvoje mladine i zdravlja.

Oblačim se i ne mogu da vjerujem da ono što nabrajaju zovu mog jáda iz groba da mene vidi gdje odoh. Vratih se u rod. Kome gore kom' teže no mene. Valja se opet crnit' i udavat' kako je Bog ostavio. Mlađa mi sestra stasala za udadbu, svake hefte po jedni prosci je ištu, a ona ne smije nikakijem da se rekne. Strah je pa mi veli:

– Eto, kako tebi sudbina bi da za malo vremena preturiš preko glave toliko čemerli života, pa moram znat' dobro kakav je, iz kakve je familije, pa da se udam. Bolje da ostanem usidjelica no tako, šta ćeš sad!?

"Ni ne mislim ja da mi je ovako gore, sem bolje, kultarisala se taman muke, onako me niko za moga života spasio ne bi. Još kad se obrode djeca, nema pokretanja. Sjedi i šuti tu, što te snašlo, našlo te. Ovako opet ću se udat', nisam ostarjela, fala Bogu, jaka sam i zdrava."

Prođe mjesec dana od mog povratka, kad sestra poteže te se udade za nekog Bahta iz K. Jele. Pobježe sama, bez ičijeg izuna, ne pita ni oca, ni majku, a mene zamoli da ne rekнем nikom živom. Dan prije nego će se ona udat', počnem da plačem, obraza ne sušim, nit' pijem niti jedem, a kad ode, ja iz svega avaza udri pa udri, dok se ne umorim plačući. Ne znam, veselica, kakvi će jadi uskoro da me stignu. Mjesec i po prođe a mene haljine ne udaraju, povraćam što god pojedji, a zaspim gdje god poduže sjednem. Kukala, nikom ne pričam, a u sebi pucam.

"Šta ću i kako ću, ako sam u drugom stanju?!"

I dva mjeseca prodoše, a od mene ništa.

– Mog kusura, sestro krasna – povjerim se Umihani Jahinoj – tako i tako.

– Dođi sutra kod mene da te opašem pa ćemo vidjeti. Od oka ne znam ništa.

Ko crnji od mene. Spremim se još uvečer, nov čamašir na se obučem, i ujutro prije podne, otidoh. Umihana bijaše spremila vruću vodu, pun kazan, asli, mislila da ga pobacim. Jok, velim joj ja, to ne smijem, grijeh je. Zavuče ona ruku, napipa, bila je erbabna i umiješna, to je čudo, i reče mi:

– U treći si mjesec ušla.

Idem ka kući, a sve mi se čini da jednom nogom gazim naprijed, a drugom nazad. Opipnem stomak, ništa se ne čuje, ne mrda. Sa sobom se razgovaram pa kažem: "Ako onako padne od sebe, neka ga, nek ode." Zaletim se, trčim, pa u dalj skočim, a preko krsta me fisne i ko bičem da neko šine, muka me stegne preko stomaka, i ja onako sa sobom velim: "Sad ću da ga rodim", mislim to su porođajne muke. Zalud bi skakanje s vrljika i što čitav plast sijena zavirah da podignem, fisak udari i s nogu me obori i ne rodih. Treći mjesec stomak se podiže, a mene se čini ko god u mene pogledne, vidi da sam trudna. Zaklanjam rukama, krijem ko zmiija noge, ali to se ne sakri. Umihana se srete sa mojom svekrvom i rekne joj kako je bruka što njihovo dijete ne držu oni, nego im ga drugi...

– Ma koje, kako dijete? Šta naše? Nemo', Umihana, nikom da naturaš bruku, naša je kuća po poštenju čuvena – rekne moja svekrva.

– Stanider malo, stani, znam da ste poštteni, ama Vasva nosi vaše dijete. Sad joj je četvrti mjesec, ako ćeš pravo da znaš. Šta se pravite da ne znate. Nije ni Dervo bolji od nje, no je ona bolja kol'ko ćeš zinuti od njega, a dijete nije od jabane, nego bratsko.

– Aaa, ene, Bogati, zar posmrče. Ne brini se, fala ti koja si nam kazala, nećemo mi to tek tako pušćit'. Još sutra će ljudi krenuti da je vratu, sad nema da ne šćedne, mora. Mora, da onu majku svoju, ah da nije halajka, ne bi ni išla, ne znaš je ti, Umo.

– Ne znam – rekla je Umihana i produžila svojim poslom samo da je se oslobodi.

Sutradan, zapodene se grupa ljudi te pravo prema našim kućama.

– Ene, Belkinih prosaca, majko, da vidiš – rekoš joj i ona se začas obrete kraj mene. Kad imamo šta vidjet', oni ne okrenuše prema Bulića kućama, nego pravac, tudije, te k našoj.

– Šta je ovo? Ene mog bivšeg svekra! – velim majci i iz istih stopa otrčim na druga vrata u pojatu. Oškrinuh malkice vrata da bih vidjela hoće li u kuću, da li će uljegnut', il' će razminut'. Majka iziđe pred njih, pozva ih u kuću i oni, bogme, udoše. Otac na livadi kosi. Spremi majka dijete za njega, a kad on dođe, majka ga dočeka na pragu.

– Šta su došli? – upita je otac.

– Prijatelj opet ište onu našu..., Vasvu.

– A hoće li ona?

– Sad ništa ne veli. Ode nekuda kad se oni približiše kući. Otac polahko uđe. Gledam kako se rukova sa svekrom i sa trojicom komšija, pa ne sjede gore bliže minderu, nego na malu stolicu uz furunu. Majka se naslonila na veliki krevet, ponekad nešto rukama pokazuje. Pričali su dugo, a onda iziđe pred kuću moja najmlađa sestra i zovnu me. Ja joj iz pojate mahnuh, a kad pride, ispitah je o čemu su razgovarali. Utvrdivši da me traže, ja se pokupih i uđoh u sobu. Niti se s kim upitah, niti kom pružih ruke, sjedoh, sagoh glavu, osjećajući da me svi gledaju.

– Vasvo, ovi ljudi došli da od nas ištu odobrenje, da se ti vratiš kod njih, za Derva. Eto sudbina tako bi – još nešto drukčije reče moj babo, ne mogu ni da pogodim svaku, pa onda izvi vjeđama, raširi oči i upita me:

– Šta im imaš ti kazat'? Ja sam im rekao kako ti nakastiš, onako i nek bude.

– Ja živa, babo, neću. Ni vrana mi mrtve kosti tamo ne odnijela.

– Polahko, snaško, zar ti je toliko bilo loše kod nas? Mi smo te čuvali ko žedan malo vode na dlanu, a što si radila, ni kod oca ne mjeriš koja ti je noga duža, koja kraća – reče svekar.

– Ne velim da me niste držali, ali ne mogu. Još se nijesu ni kosti rasklopile mom jádu u grobu, a hoćete da postanem žena njegovom bratu.

– Vidite, ljudi, kud se ženski šer baca. Nema čekanja – umiješa se stari Bilal – sramota je da u rodu nosiš dijete koje bi morala nositi u domu.

Otac se trgnu.

– Šta, dijete? Čije? – upita i zagleda se u moje krilo.

– Posmrče, iza oca – reče mu neko.

– Zar? – dodade on.

Svi zašutješe, sagnuše glave, a kom teže, kom jasnije no meni. Ne mogu pomisliti da se za Derva vratim, ohalim i udam, koliko da za vrelo gvožđe ufatim. Ocu sam već teška, jer on bijaše pomodrio u licu ko čivit. Ni jedne više ne progovori. Majka se učine kao da hoće da iziđe i dade mi znak išaretom da pođem za njom. Izidoh sva naduvena od neke muke.

– Šta ću, majko? Ima li za mene uteka ovdje kod vas, ili da idem tamo gdje sam ovo kopile i začela?

– Nije tako, nije kopile. A šta ćeš poslije ovdje kad ti se dijete rodi? Bojim se nej se moć udat', neće te niko šćet' s posmrčetom.

Sama razmislih: “Sutra će mi se brat oženiti, njegova će me žena poprijeko gledat, ocu, ni njemu nije milo da se tu teška vučem, idem za Derva, druge mi nema”.

Fatima Muminović

MANJE POZNATE RIJEČI

tazbina – rod, krvna veza

čara - lijek

jok – ne

vrnuo – vratio

evlad – dijete

ibret – primjer, ogledalo nekome

dunjaluk – svijet

hefta – sedmica

izun – dopuštenje

avaz – glas

čamašir – veš, rublje

asli – sigurno, izgleda, prilika je

erbabna – znana, stručna, vješta **krsta** – leđa

jabana – stranac, tuđin

posmrče – dijete rođeno nakon smrti oca

halajka – u smislu naopaka

furuna – peć

pojata – spremište za sijeno

vjede – trepavice, očni kapci

šer – zlo, smutnja

ohaliti – naći u stanju, prilici, položaju

čivit – modriilo, vrsta boje

išaret – nijemi znak, gestikulacija

INTERPRETACIJA

1. Pripovijetka govori o sudbini žene iz pera jedne žene. Kako autorica pripovijetke slika svijet jedne djevojke i žene u patrijarhalnoj muslimanskoj porodici gdje vladaju zakoni koji su iznad srca i osjećaja?

U kojem licu je napisana?

Ko je narator/pripovjedač?

Je li ona i žrtva ?

Čija? Da li sudbine, tradicije ili porodice?

Koliko je ona sama utjecala na tok događaja?

Da li je i kada mogla promijeniti nešto? Kako?

Je li pokušala mijenjati svoj život?

2. Šta o okrutnom svijetu u kojem obitava glavna junakinja, vi mislite?

Zašto je on tako okrutan? Šta je ovaj svijet učinilo tako bezdušnim?

Jesu li razlozi:

a) historijski

b) socio-ekonomski

c) vjerski

Može li se izdvojiti samo jedan od razloga ili je svaki na svoj način doprinio izgradnji ovakvih karaktera i moralnih načela što vladaju u zajednici kojoj junakinja pripada?

Ima li uticaja podneblja u kojem žive junaci pripovijetke?

Kako podneblje može uticati na oblikovanje karaktera ljudi??

3. Analizirajte Vasvein lik, ali i likove njenog oca, muža, svekrve...

Zašto oni tako lahko gaze i zanemaruju tuđa, ali i svoja osjećanja?

4. U pripovijeci je zanimljiv pogled glavne junakinje na vlastiti životni put. Prelazi preko svih nedaća na način na koji su i one prelazile preko nje: brzo i u neprekinutom nizu. Način na koji ona priča kazuje da njena želja nije da otkriva svoje emocije niti da ih izazove, nego da predoči hronologiju događaja koji su odredili njen životni put.

Zašto je to tako?

Je li ona naučena da se oslanja na emocije i da ih pokazuje?
Koliko bi joj otkrivanje vlastitih emocija pomoglo u njenom svijetu?

5. Obratite pažnju na rečenice:

Ko crnji od mene

Kome gore kom' teže no mene.

Ima li u tekstu još ovakvih rečenica? Šta one kazuju?

Zašto Vasva u svojoj ispovijesti prelazi preko vlastitih tegoba kao preko svakodnevnog događaja? Je li sudbina drugih žena bila drugačija ili slična njenoj? Da li se neko osvrće na njene životne tegobe ili ih svi uzimaju kao neminovnost?

Koliko je lošega stalo u njen život?

Je li ona imala jednu nesretnu epizodu u životu ili je svaki njen dan bio satkan od nevolje?

Da biste potpuno odgovorili na ovo pitanje, trebali biste pročitati pripovijetku do kraja.

Ovo nije kraj pripovijetke, ali – da li je kraj muka ove žene...?

6. Šta o životu nakon udaje govori rečenica glavne junakinje:

Ja živa, babo, neću. Ni vrana mi mrtve kosti tamo ne odnijela.

Šta o moralnim načelima lika kazuje rečenica:

*Umihana bijaše spremila vruću vodu, pun kazan, asli, mislila da ga pobacim. Jok, velim joj ja, **to ne smijem, grijeh je.***

Kako tumačite odluku da zadrži dijete i po cijenu cjeloživotnih patnji?

Zašto kaže **grijeh je**?

Pitanjem života i smrti bavi se i Nusret Idrizović u odlomku iz romana *Efendija u tajnom gradu* koji se nalazi u ovoj knjizi. Napravite usporedbu:

a) ubistvo

b) samoubistvo

c) odbacivanje nerođenog djeteta (abortus)

Ima li razlike? Ko ima pravo oduzeti život: svoj ili tuđi?

JEZIK I STIL

U pripovijeci dominira osoben jezički izraz koji je daleko od književnog jezika, a tako prepoznatljiv. Ovo je živ narodni jezik istrnut iz surove zbilje.

Ogleda se u:

a) brojnim neknjiževnim riječima i sintagmama tipa: *otišćemo docnijekan, šćede, poslijekan moš, bidne, otidosmo;*

b) metaforama i frazeološkim izrazima: *ja prva **jáda**, onaj moj **futo**, kad ga pogledaš **šaka muke**, valja se **opet crnit' i udavat'**, **zavirah** da podignem, **odma' kučka digla rep;***

c) klauzama i rečenicama

...povraćam što god pojedí,...

...fala ti koja si nam kazala, nećemo mi to tek tako pušćit.

Još sutra će ljudi krenuti da je vratu, sad nema da ne šćedne, mora.

...a ona ne smije nikakijem da se rekne.

KULTURA IZRAŽAVANJA

1. Objasnite značenje riječi:

a) *kultarisala*

b) *pobaciti*

c) *zavirati/zavjerati*

Pokušajte ih zamijeniti pravim ili nepravim sinonimima.

2. U narodnom izrazu često se dinamičnost i živost prenosi rečeničkim konstrukcijama u kojima se kombiniraju različiti glagolski oblici u prvom i drugom (ili trećem) licu tipa:

povraćam što god pojedi...

Pokušajte prepoznati glagolske oblike.

Zanimljivo

...zavičem svekru da me povede u rod.

U bosanskom narodnom govoru raširena je upotreba glagola *vikati* umjesto *reći*, *kazati*, *govoriti*.

FATIMA MUMINOVIĆ (1956 -)

Rođena je u Trijebinama kod Sjenice 1956. godine. Studirala je književnost u Sarajevu i Zagrebu. Doktor je društveno-humanističkih nauka iz područja filologije. Objavila je zbirke pjesama: *Nada* (1985), *Vesele i mrtve* (1988), *Ime* (1995) te zbirku pripovijedaka *Preko glave* (1988). Trenutno živi u Sarajevu

POD KUN PLANINOM

(odlomak iz romana)

Jedne noći, dok je vani kišilo, probudi me čudan šum, iz gazdinog kreveta. Otvorim oči, vidim da je sam, ali sa obje šake grebe niz brvna iznad kreveta kao mačka, a nogama toliko ubrzo da je od jorgana napravio tranju koju melje. Kao da mu neka nevidljiva ruka steže grlo.

Ovo je novina – dosada nikad ovako nije. Ledim se od straha i ćutim. Čovjek naglo jeknu pa hitro skoči i sjedne na krevet. Nekoliko puta udari dlanom uz čelo, zijevnu, dugo i glasno, pa izađe napolje, no kad se susrete sa kišom, niti se nakašlja niti što reče, a opet – čuše. Glasom koji je protestovao i kojim je svaki put izražavao nezadovoljstvo, razbi moj strah.

Sutradan, ispričao mi je svoj san.

– Nemam običaj da bilo kome pričam svoje snove – ovako je počeo. – Ali tebi ću, dijete, ispričati.

– Haj, na dobro da izađe – dočekah i sav se pretvorih u uho, a on, pošto me dobro odmjeri očima i reče: na dobro nego šta – nastavi:

– Bio sam nad jednom velikom provalijom. Nad provalijom punom tame i mutne vode koja se slivala sa svih strana, a usred te tame i vode mutne – naš mlin. Odjednom je ispod mojih nogu počelo da se odranja i klizi te se ja stanem primicati onom bezdanu. Za šta se god uhvatim – kida se i odvaja od zemlje, a ja propadam. Sa krova naše vodenice tužno je zavijao Rujan, a iz usta mu izbijao plamen. Iznad mene, na jednom uskom puteljku na toj padini, stajale vile i pjevaše. Molio sam je – što nikad nikog nisam – da mi ruku pruži, da mi pomogne, ali ne htjede. Niotkud pomoći, a bezdan sve bliže. Kada sam vrhom stopala dotakao mutljag skočio sam, osjetih da sam u svom krevetu u vodenici i bih naj sretniji čovjek na svijetu. Što je san. Bio sam sav u znoju, ko da sam iz potoka izašao. Da se nisam probudio – poludio bih. Daleko je a sad bih se uputio u Čamovo selo, do Jupa tumača. On što rekne – pogodi.

Od te noći gazda se opet promijenio, kao da se presvukao i umjesto sukna brašnjavoga, nabacio svilu. Ne dolazi mu Felja, nikud noću ne ide, niti bilo ko dolazi ko bi nam pokvario raspoloženje ili podgrijao moj strah koji me danima zna držati kao mengele. Jeste, nemamo psa, ali nismo jedina vodenica pod Kun planinom koja je bez psa. Nema ga ni Ibiš Smaka, ni Jakup Grašak, ni Murat Čađo, pa žive.

Od one noći, kako je usnio ružan san, gazda Rahman Tafa je i prema meni drugi čovjek. Pun razumijevanja, očinske pažnje i sažaljenja. Ne, ovo nije onaj gazda – opasni Rahman Tafa. Niti je on ikada mogao biti strog i nabusit.

Iako je prilično zahladilo – počele slane i tanke pokorice leda – vidjeli smo veliku zmiju šarku, koja se, ispod našega mlina, bez ikakve žurbe otkofistala u grmlje. Gazda nije dao ni pomenuti da joj se na put stane, uzimajući za prijatelja sve što je u mlinu i oko mlina. Sletjela nam je i vrana jedna pred vrata. Tri puta graknu gledajući okruglim okicama u naš prozor i ode, a kao da samo jednim krilom mahaše – odletje ukrivo.

Zakleo bih se da je gazda zaboravio Felju Kurgaševu.

Ali jedne noći – evo ponovo nje. Na prozoru se opet ukazala nečija ruka, s tim što je ovaj put gazda Rahman u isti čas bio na nogama: skočio je, otvorio vrata i pored njega tiho, kao na prstima, uđe Felja. Gazda nabi mandal, zatim stade kraj moga kreveta pa me zovnu. Nisam se odazvao, a on mi jorgan nabaci na glavu. Opet neprimijetno dignem jorgan da izvidim šta se zbiva na bojištu dva koraka daleko od moga kreveta.

Pobacavši sve sa sebe, gazda osta go. A mjesec se ni ovaj put nije štedio već je mliječnim zrakama objeručke zalivao prozor i kroza nj sobicu, i u njoj snažno, maljavno tijelo gazde Rahmana. Felja se skorom neprimijetno skinula, te još da joj šarene dimije i bluza prekrivena cvjetićima nisu ostali kraj kreveta, pomislilo bi se kako je obučena legla. Jedino je na trenutak zastala skidajući bluzu – nije odmah izvukla glavu, jer se ne bješe raskopčala, pa je tako za časak ostala ispruženih ruku i na njima šarena bluza. Snježno bijele sise opružile se niz obručasti trbuh a ona se pogurila vukući bluzu pa došla ružna. Ali, samo zakratko – čim je skliznula bluza i ukazalo se okruglo lice, izbljedjela je prijašnja slika i sve se to zaboravilo. Ko od majke rođena, pala je u ruke Rahmanove.

I dok je mlin škripao i tutnjao, gazda Rahman kidisavao kao da uzima želju, a mjesec nemilice zlatio sve u što bi okom pogledao, kao da je voda u potoku govorila: takve su sa punih jasala... A i drveni krevet pod azginim Rahmanom Tafom kao da škripom progovara umjesto starog Hajdara iz Čkalje: preko mene je protekao život kao preko kamena mekiša. Čuh i gazdu kako govori: slušaj, dijete – ova voda možda i nije najbolja u kraju, ali je meni uvijek najslađa bila; još mali dok bijah, mirisala mi je Kun planinom. Negdje u blizini, zapjevao je i pijani Daut Safir zvani Pijevac: *Sjajna zvijezdo, gdje si sinoć bila?* – a umjesto škripanja smrčevih dasaka, odgovorila mu gologlava Umihana: *Mlad mjesече, ja u tvojoj bašti.*

Jesenje nebo plavo kao mastilom premazano – nigdje oblačka da, bar za tren, zakloni mjesec i gazda-Rahmanov krevet na kojem je stenjala Felja Kurgaševa kao Feša Sila pod vrećom žita. Odnekud izbi i gazdina Subhija, i sva utučena ponavljaše: kako ću, kukavica crna? Onda se okrene: nijesi ti, Rahmane, zadžaba Taruhov brat. I Vehbil Talagan se javnu između dvije vreće brašna: dođi nam, Rahmane, na sijelo, i Kurgašu bi milo.

Na zemljanom podu prenemaže se Šaban Kurahija, lažni Ljulj Plah: šalje me šef Kabah. Sa vrećom je punom ubojnog kamena, mladih ježeva i volujskih rogova, koju tvrdo drži u rukama i vitla ukруг oko svoje glave. – Reci mu: selam ti šalje Bektaš sa Pokrvenika i poručuje da sva četiri oka otvoriš i dobro paziš da ti zalogaj u grlu na stane – govori Bektaš, glasom žalostivim kao cijukanje točkova na drvenim kolima. Pa se opet pojavi Vehbil i pita: a od čega si crko, Rahmane? – Ja od pseće - odgovara mu Rahman iz crvenkastog plamena.

Nadolazile su slike, smjenjivale se kao kad fotograf Adem, iz šarene kutije, izvadi slog slika koje su mirisale na novo i stane ih pokazivati. Istrčavale su jedna ispred druge a mjesec obasjavao nemirni gazdin krevet i pod Rahmanom svu izbezumljenu Felju Kurgaševu.

– Ja znam o čemu vi pričate, o onome – progovorio je razroki Mulaz, pa privuče nekoliko puta stegnute pesnice, kada se nešto začu tamo u drugoj prostoriji, gdje bjehu: neumorni vodenički kamen i mučnjak, koš, vreće pune brašna i gomile neizmljevenog žita. Gazda zastade, a otud u tom času, snažno udarivši nogom u vrata, upade u sobicu Vehbil Talagan, brat Kurgašev i djever Feljin. U sjajnom sječivu noža, onog sa oštricom s obje strane, svitnuo je mjesec, pa kao da se prelomi i opet sastavi.

– Nema više, Rahmane Tafa – dosta bi i tvoga! – I Vehbil iz sve snage zamahnu. Gazda se preturio onako go na pod i pokuša da dohvati pušku ispod kreveta, ali je nemili gost bio brži i krv šiknu. Prije nego sam izgubio svijest, poprskan krvlju moga gospodara, vidio sam kako gazda Rahman golom rukom uhvati za oštrice, a mjesec kao svjedok, nagnuo se nad prozorčić i gleda. Felja se dokopala svojih dimija i bluze prekrivene cvjetićima te kraj njih dvojice, kao pored zmijskog klupka, uhvatila vrata.

Prevrnuo sam se i izgubio svijest. Kada sam ponovo došao k sebi, ležao sam pod svojim krevetom, kao u zaklonu, a njih dvojica se i dalje žestoko borili. Gazda Rahman bješe go, a Vehbil u onom istom ruhu u kojem je zadnji put dolazio. Ovaj put nož je bio u gazdinoj ruci.

Skočih i kroz zastor bijele prašine, istrčah iz mlina i stadoh dozivati. Mlin je i dalje tutnjao, kao da se ništa ne dešava, a potok žuborio kao uvijek, ravnodušan za sve ljudsko što se oko njega zbiva. Utrčim unutra i ustavim mlin. Činilo mi se da ću tako zaustaviti krv što tamo u sobici šiklja iz njihovih rana kao voda iz pukotina badnja. Istrčao sam nadomak prvih kuća u selu i iz sveg glasa stao dozivati:

– Aaa ustajte, ljudi!... Ovamo, narode!... Ubiše se Rahman Tafa i Vehbil Talagan!... Upomoooć!...

Čujem svoj glas kako odliježe u Kun planini. I ona mi svom snagom odgovori da se voda skameni u potoku:

– O Fidahijooo, o Božja ženo!...

Ispod zemlje je cvilio spaljen Rujan i pokušavao da podigne debele naslage tla kako bi pomogao trzajima nogu, pokušavali su da se otmu iz ruku lovca Skorupana i pištali kao djeca. Dah se predvajao od straha i tuge. Jedan crn oblak natkapčio se nad Kun planinom i u snopovima sipa gromove. Jeka jeku stiže. Vrišti sve što usta ima; mrtvo i živo. Da li to ruka ludoga Mušmula, ili druga njegovoga, tutnu ugarak u planinu i sve vragu crnome dade?

Ljudi su u bijelim gaćama i košuljama, kao priviđenja, izlijetali iz kuća i strčavali u potok. Jedan od bližih Vehbilovih rođaka, Jusuf Talagan, kleknu na koljena, prisloni uho na zemlju i kad ču kako gore u šumi Felja hripa, prepadnuta i iznemogla, poletje za njom kao zvijer.

Jedva sam se držao na nogama i ispod suhe šljive – gdje sam prvi put spazio gazdinu ženu Subhiju – gledao kao da se dešava u desetom selu, kako preko mjesečinom obasjanog potoka Vehbilov rođak Jusuf, vuče za sobom Felju Kurgaševu kao vreću. Nesnošljivo su ječali potok i planina, a zmija se u zemlju uvlačila, sve dublje.

Dolje kraj mlina, ležali su mrtvi Vehbil Talagan i gazda, i gospodar moj, Rahman Tafa. Ležali su jedan kraj drugoga pa kao da su orali, umorni legli da se odmire i – pospali. Preko njihovih isječenih tijela bio je bačen jedan crveni ihram koji je, još ljetos, donijela u mlin gazdina žena Subhija, da se baci preko jorgana kad zastudi. Nekolicina njih iz Vehbilovog roda prosipali su petrolej po brvnima vodenice i unutra po punim džakovima žita, po mučnjaku i po krevetu na kom je zatečena azgina Felja Kurgaševa.

I dok su crveni jezici lizali nebesa, uz strašno pucketanje gorjelo je nesamljeveno žito u košu i brašno u mučnjaku, gorio gazda-Rahmanov krevet i pod njim njegova puška, a gorjelo je i moje naukovanje.

Stasita snaha Vehbila Talagana, žena Kurgaševa i velika ljubav gazda-Rahmanova, nakvašena petrojelom, otimala se kao vučica, ali su je ozlojeđeni Talagani primicali sve bliže zahuktaloj vatri. Raščupana i raspamećena, žena je vrištala, pominjala djecu i braću, a potok, nijemi svjedok svega što se ikada događalo pod Kun planinom, ječao je kao ranjenik.

Gore u selu, probuđen mojim dozivanjem, te iznenađen mirisom sagorjelog brašna i crvenom svjetlošću koja je, miješajući se sa mjesečinom, igrala po brvnima sobe kao prikaza razigranih djevojaka, nepokretni Kurgaš Talagan, muž Feljin, trznuo je svom snagom prema prozoru i prvi put otkako je pao s kruške, pomjerio svoje zamrle noge. Odozdo iz potoka, nesnosno je odlijegao ženski vrisak, i da Felja još sinoć ne bješe otišla u Buturoviće, Kurgaš bi pomislio da je to njen glas. Nevješto zabacujući, do maločas

oduzete noge, krenuo je niz njivu. Pretekao ga je Šaban Kurahija, lažni Ljulj Plah, sa vrećom punom zmijsa iz koje je dopirao smrtonosni zvižduk. Šaban Kurahija se radovao i skakao ne puštajući svoju vreću, pa kao da ne bješe to insan već obična tranja, s kojom se poigravaše vjetar. Lopov Čile, jedva dočekavši, spodbio nečiji kokošinjac i obujmio rukama pa bježi niz selo koliko ga noge nose.

Svi psi iz Mukova pokidaše svoje lance i poletješe na krv. Muhruša, izgubljena žena Čelje Koca, iz sveg glasa je klicala kako su đavoli zaposjeli njenu kuću i da ih valja vatrom izgoniti. Sva zla ovog svijeta, sjatiše se kraj mlina u Mukovu pod Kun planinom.

Zahvaćena plamenom Felja Kurgaševa kao da je neko gurnu, prevrnu se u potok i uz nesnosan zadah napravi posljednji trzaj – krenu da ustane, ali joj ova šapnu na uho kao sestra: moja si.

Faiz Softić

MANJE POZNATE RIJEČI sukno - tkanina menzele – okovi

ihram – bijeli ogrtač, hadžijska odjeća

mandal – stariji tip brave na vratima

badanj – duboka drvena posuda, velika kaca, uzak prolaz

INTERPRETACIJA

1. Iz kojeg su ugla sagledani događaji opisani u odlomku?

Ko se našao u ulozi pripovjedača?

Kako se ovaj *tih bilježnik* zatekao na mjestu događaja?

Da li je riječ o nepristrasnom promatraču?

Pronalazite li u odlomku riječi koje dokazuju vašu tvrdnju?

2. Ko su pokretači i žrtve nesreće koja je opisana u djelu?

Analizirajte likove oko kojih je ispletana radnja:

a) Kakav je čovjek bio Rahman?

Pronađite rečenice u tekstu koje to dokazuju?

Da li se on mijenjao?

Šta je uticalo na njegovu promjenu?

O kakvom se snu radi?

b) Ko je bila Felja?

Zašto je dolazila u gazda-Rahmanov mlin?

Je li imala muža?

c) Razgovarajte o porodici Talagan.

Kako su se ponijeli njeni muški članovi te kobne noći?

Zašto su stradali Rahman i Felja, zašto je spaljen mlin?

Koja je poruka poslata ovim činom?

Odredite ideju djela.

3. Pripovjedač nam je naveo predznake nesreće koja će se desiti.

Kakve predznake donosi san, zmija, vrana?

Koje su to slutnje?

U snu je posebno karakterističan *motiv mutne vode*. Šta on simbolizira?

Šta ovi predznaci kazuju o ljudskim postupcima?

Može li bilo kakav čovjekov postupak ostati bez posljedica. Na ovom primjeru uočite i razmislite o uzročno-posljedičnoj vezi događanja u svijetu i životu.

4. Pripovijetka *Za obraz* bh. književnika Alije Nametka završava riječima *Sve za obraz, a obraz ni za šta na svijetu*.

Je li i u ovoj priči riječ o obrazu?

Čijem?

JEZIK I STIL

Razmisli:

Subhija ili *Suphija*

Edhem ili *Ethem*

O kojoj glasovna promjeni je riječ?

Šta ste o ovoj glasovnoj promjeni naučili kada je riječ o muslimanskim imenima?

Pogledajte u dijelu knjige koji govori o glasovnim promjenama.

KULTURA IZRAŽAVANJA

Kako biste vi svojim riječima opisali događaje iz djela?

Kakav je vaš stav o ovakvim pojavama u društvu?

Imenujte taj čin. Neka svako odabere riječ za koju misli da najbolje odgovara tom činu.

Kako se ono što su radili Rahman i Felja odražava na okolinu?

Raspravljajte:

a) kako djeluje na porodicu: supružnike, djecu, roditelje?

b) kako na zajednicu?

Jesu li Rahman i Felja krivi što misle i na svoje potrebe i osjećanja, a ne samo na porodicu?

Je li njihov grijeh trebalo kazniti ovako okrutno?

U konačnici može se postaviti i pitanje:

Ko je važniji: pojedinac ili porodica (i zajednica)?

FAIZ SOFTIĆ (1958 -)

Rodio se u Godijevu kod Bijelog Polja, a trenutno živi u Luksemburgu. Piše poeziju i prozu. Član je Društva pisaca BiH. Objavio je zbirku poezije *Strašan je zid bez sjene* (1996), zbirku kratkih priča *Priče iz zemunice* (1998) te romane *Pod Kun planinom* (2003) i *Strah od rodne kuće* (2005).

ŽENA S TROMEDE

(odlomak iz pripovijetke)

Pripovijetka govori o majci Mejri, o njenom životu i životu njene porodice na tromeđi, o želji njenog muža *Huzeira* da ga na teško stečenoj očevini naslijedi sin, koji nikako da im se rodi. Nakon dva umrla dječaka i nekoliko kćeri, napokon je Bog obradovao ovu porodicu muškim potomkom.

E imali smo to detište rastrgnut, od nake milosti. I čojek mi, i šćeri, i ja. Pa šta radi ta' moj čojek sa tijekom detetom! Neki se sramu svoje dijete na koljen' uzet, a on jok no... Digo bi ga sebe na glavu i tako bi ga po sobi nosio. Pa bi ga hopo na ruke, baco u vazdu'. Šta ne radi ta' čojek sa tijekom detetom, šta ne radi! Šta ne radi. Ja se bojim kad g' ugrabi - slomiće ga. A njemu se čini drugi kad g' uzme ne čuva ga. Međutijem on, grdan, sebe ne sačuva - skrha se, veselik, sagonući z brda sijeno. Poturača s' izvrnula, izdala, i volovi ne održali - nagna' ga kola u krš i trn... Mrtva mi ga ljudi doniješe. Mene nedatnjoj. Omrčenoj. Ojađenoj... Haj' prifati sa' ti to, da ti čojeka više nema, i d' ostaše deca sal tebe na vrat, razumi!... Al' šta ću?... Dožive, barem, da vidi dijete muško. Lašnje mene! Ostado' ja samohranica, 'nokosna. S petoro siročadi. Moj brate!... Sad mi to muško - sve na svijet, što imam. I sal ga grlim, i sal ga gledam. - E je l' mi 'vo dijete moje lijepo? Recite. Pa je l' mi lijepo? Eno ga, pa je li? - A ono - očima da g' ištetiš. A ono - da ga ne smijež gledat! - E rec' te je l' mi krasno, 'vo moje luče. Pa što ne reknete da mi je krasno? Pa kako morete to, da ne reknete? Pa kako morete? - Ja - hoću to detešce da požderem. Živo da ga pojedem! Ada, kad bi' mogla nekako - u srce da ga turim. To dijete. Ni milo mi nije bilo što sam toliki lezet svezala za to detence, toliku dragos', slas'. I kad ga povijam u kolijefku, popritezem povojom da se ne b' izvadilo, palo, a' vamo pazim da ne stegnem premlogo - čini mi s' udaviću ga. I sve, poslen, zavirujem pod lubac, da vidim diše l' - je l' mi živo. To moje dijete. Strepela sa' mu, što reknu, ka srči, tome mom detetu, čuvala ga ka malo vode na dlan. Paz' ga od vatre, paz' ga od vode - da se ne sagori, popari, d' u potok ne ode, u vir upane. Da na nešto, ne da' Bože, ne načepi... Paz' da ga šta n' ubije, kljuse, goveče, šiljek, da ga pahče n' ujede. Paz' da ne pokisne, nahladi. Kad nešto jede, paz' da se n' uguši. I sve za njim, i sve za njim. I preporučuj ga čorama - paste ga. A ono, ka dijete. Hoće da je samo; ne da se, otima se. He, bogomi sam se o' tija šćeri griješila - sve: potrč' te, ne da' te, dršte. One trč', ne da', drš'... Ka' him otrgne, pobegne i pane, ja udri. - Ah, kahpije, rospije!... - E bogomi sam se griješila, o' tija čora, hej. Pa jednom što sam se ogriješila... Pošla ja uza žnjatv' u zaret. S kolijefkom u ruke. Šćeri povelala sa sobom, sve četiri. (Pret užinu spremiću hi kući - neću dat oko ručka da su tu, da tu bahću, no nek jedu tamo, šta nadu.) Povelala hi ja sve četiri. Malehno u hlat, čore us lubac, i žnji. Međutijem, ono mi nešt' okrenulo u plač. Ja ga podoj, ono jopet - plači. Đevojke ga ljuljaju, al' džaba. Hoće da se digne, da se nosa. Izvadi g' is prnja i ostavi čorama da se muču s njim i nosu, vodu - ja nemam kat. Ono đevojčkama neće da miruje - pruža ruke 'vamo k mene, i u plač. Povi', zavi'. - Ljuljnite ga. - Čore ga zaljulja', al' ka da ga ne Ljuljaju - neće da se smiri. I ja sve 'vamo žnjia tamo zovi. - Nano! Lile! Zlato! Majko! - I sve 'vamo žnji a tamo misli, šta da mu činim. Gotovo se poseko!' Srpom. Vala, taman da mi zarezje po lijevoj... Jopet namo k njemu, da g' umirim. Bogomi ženama, primećujem, i nije pravo, što se ja svaki čas izmičem i što se tamo, čini him se, puno zamajavam. Ne izgovaraju ništa, šutu, al' viđu da him nije po volji - bešare mi nako kažuje. Nije njima pravo! Nije, nije, vidim ja. Natundurile se, valaha, ka da ga ja tamo ne umirujem no - štijem, da bi plakalo. - Ljulja' te ga - vičem šćerima - čuma ve udrila! Tako vičem ja, tije' moijem šćerima, grdnijem. One ga, jadnice, Ljulja', al' malo jednako plač'. - Ljuljnite ga jače, krmkulje! Da bi li. - One jače i jače... dok him se kolijefka z detetom ne izmače pa - nizbrdo. Sve ukotrlj! - Kuku mene!... - potrča' ja, vala brez duše... Ode kolijefka udno dola. E jes,

dinami, dno dola side!...Nado' ga živo. Bogu 'nome jednome fala!Malo se plahnulo, raširilo, 'nako, očima - čudi se šta je bilo, šta se dogodilo, al' živo. No jopet ja na devojke vatru. I udri, te grdne čore. Sal to što sam se od nji' ogriješila, o' tija mojja čora... Sal to, da ne brojim drugo. No boš, mlatim hi ja, bijem...Al' sitno beše 'vo s muškijem maksumom u povoj. Malo dijete, što reknu, mala briga; vel'ko dijete - vel'ka briga. U školu kat krenu, strepi da mu ne bidne št' usput - da mu kaka sorta na drum ne izide, da ga zvijer ne presretne... A kat o'skoči, oseti se, eve nove muke. Ode pa ga nema d' u noj. Hoće se s kijem preporiječit, pobit... Moje strijepnje! I straha.Sal da se šta ne desi, a neka hodi, nek provodi, mlados' je to. Nek ide kut 'oće, vidim g' uvečer. Slatko mene da po kući namirujem! Ka da mi je stalno tu us krilo.No ne savi mi se detić moj - otrže, što završi nešto škole dol' u Bijelo Polje, za Sarajevo. Poveden sve za nakijem provodom i razonodom, nije bio nešto mlogo prijenuo za knjigu pa d' ostrugne rad nauke ka pojedina, al' jopet mi otište. Osunu za boljijem životom!Zamišljala ja da mi bidne tu, da zamijeni na imanjanje baba, da dokupi zemlje, nabavi stoke, al' neće on to. Da se satire po 'brdinam' i gubi glavu ka otac mu. Ode ono tamo, zaposli s' u nako preduzeće; smestilo s' u baraku. Stižu 'd njega otud glasovi, dođe i pismo, puna kuferta - javlja lijepo mu. E pa dobro, velju, kad je lijepo njemu - lijepo j' i mene.On tamo, šćeri mi se poudavaše: najstariju dado' u Drndara, drugu mi ukraše Pepeljci, treća mi ode u Zvrka, četvrta pobež' u Skoka - osta' sama.Sama, al' neka. Sal nek su mi đeca dobro i nek'i sreća prati. Dolazu mi šćeri, sa zetovima; počela him stizat mališančat pa me moja 'nučađ zagovaraju. Obilazi me rot, navrće komšiluk. A izbije pokatkat, 'no praznikom, i on otut, sin mi. Vodiće me, veli, ka' se malo skući, tamo, u šeher, gradanka da bidnem, sevdelinke da slušam.Spuhćio mi glav' u krilo i tako mi priča, moj sin. Hako moj i moja rados'.- Sal se ti - velju - skući, a za mene manje-više. Hej.- Da si mi ti - reko' - žif i zdraf, i da ti poso, dako dadne bok, lijepo krene, i da se majci, akobogda, oženiš, a ja sam se naživela, i svijeta nagledala i bres tok šehera, i naslušala - sevdelinke i nesevdelinke.Sve mu 'vako ja velim. Sve mu to tako zborim. A i kako bi' drukše?! Je l' de? Bogovi je l'?!Sve mu tako, velju, zborim. I prebiram po njegovoj kosi, ka mali kad je bio. A on majci, ne bilo mu zlija oči, gledan. Pa gledan. Izvio vede, čelo visoko, da ga bok sačuva!... Hote po tom Sarajevu, slušam od njegovija drugara, da ga rastrgnu devojke. Doduše, ja bi' volela da mi s' oženi 'dovut - te Bosanke su, čujem, pomalo ka brezobrazne. Skinule jular, pobesnele. I najgore, brate, što psuju! Al' šta mogu ja tu? Neka me i psuje, sal da me, što reknu, ne bije. Nek uzme koju on bidne hćio, za koju se njemu duša sveže - široko mu 'd mene.Eto tako. I sve bi dobro bilo, ja mlim, da ne krenu po državi zlo. Da đavo, naletosum s njim, ne zamuti...

Safet Sijarić

MANJE POZNATE RIJEČI

lezet - slast, užitak
lubac, lub - jelc
se pokriva koliba

kahpija - vragolanka,
bezobraznicar
rospija - jezikara,
oštrokondža, bludnica

INTERPRETACIJA

1. Pred vama je baladična ispovijest jedne majke. Šta je to što ovu pripovijetku povezuje upravo sa baladom? Prepoznajte elemente balade koji su u nju utkani.

2. Majka Mejra je žena s tromeđe. Je li vam poznat ovaj pojam? Šta ili gdje je tromeđa? Geografski gledano tromeđa je samo jedan pojam, a da li je historijski i kulturološki

samo to?

Šta sve u sebi sadrži pojam tromeđe?

Kada i kako je ova tromeđa nastala?

O čemu zamišljenim sagovornicima priča Mejra? Ko je u središtu njene priče? Zašto su se ona i njen muž toliko radovali rođenju sina? Šta se krije iza tolike želje roditelja da dobiju sina?

Koje se njihove nade vezuju isključivo za mušku djecu? Da li su se na isti način radovali i ženskoj djeci? Kako je ona pazila sina nakon muževe tragične smrti? Da li je pretjerivala? Je li to i sama uviđala? Na šta je to slutilo? Čemu se radovala i nadala kada je Hajro otišao u Sarajevo? Šta kaže o sanjanoj i zamišljenoj sinovoj ženidbi? Koga bi voljela za snahu: Bosanku ili jednu 'dovut'? Kako završava odlomak? Šta sluti ova najava rata iz usta jedne obične žene? Koliko ona brine o političkim prilikama i velikim državnim ili nacionalnim interesima? O čemu jedino može da misli jedna majka u teškom ratnom vremenu? Pronađite i pročitajte pripovijetku u cijelosti.

JEZIK I STIL

1. U odlomku je prepoznatljiv osoben i bogat jezički izraz kojim se pisac poslužio. Kojim jezikom govori majka Mejra? Šta njen govor kazuje o njoj samoj?

Objasnite izraze: *mene nedatnjoj, omrčenoj, bogomi, no jopet, grdne čore, sal, o' tija mojja čora, no boš, mlatim hi ja, velju, bidne hćio...*

Uočite i druge odlike narodnoga govora u odlomku i objasnite ih.

2. Koliko je jezik u pripovijeci proizvod osobnosti lika, a koliko jedne šire dijalekatske baze?

Zaključite koliko sam autor poznaje sandžački dijalekt? Možete li uže odrediti prostor, dio Sandžaka, na osnovu govora lika?

Koji je to lokalitet?

Koje odlike lokalnog govora prepoznajete?

Zaključak

U Mejrinom govoru spleo se njen osoben izraz, lokalni govor tromeđe, te sandžački dijalekt.

3. U odlomku pronadite po nekoliko primjera:

a) idiolekta

b) lokalnog govora

c) sandžačkog dijalekta

Zapamti

Osoben jezički izraz svakog pojedinca naziva se **idiolekt**.

KULTURA IZRAŽAVANJA

Napišite i sami pismeni sastav koristeći se narodnim govorom, slobodno i bez razmišljanja o pravopisnoj normi.

Kada rad završite, *prevedite* ga u standardnu normu.

Nakon toga uočite sljedeće:

- a) Koliko se narodni govor i vaš idiolekt razlikuju o standardne norme?
- b) Koje oblike ste koristili u neknjiževnoj formi, a koji su ostali nepromijenjeni?
- c) Koji rad je zanimljiviji, življi, bliskiji?

SAFET SIJARIĆ (1952 -)

Rođen je 1952. godine u Godijevu kod Bijelog Polja. Završio je studij Opće književnosti i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Piše prozu i književnu kritiku. Objavio je romane: *Vučja gora* (1989), *San o dragom kamenu I* (1993) i *San o dragom kamenu II* (1995), *Rod i dom* (1999), *Udar orla* (2004), *Divina* (2004) i *Zmijski vez* (2005). Književnik živi u Sarajevu.

Roman *Rod i dom* je proglašen romanom godine na konkursu Soroš fondacije – Otvoreno društvo BiH za 1998. godinu.

ZELEN PRSTEN NA VODI

(odlomak iz pripovijetke)

Pripovijetka je tužbalica o porodičnim vrijednostima i njihovom gubitku. Bolna priča o ocu koji je razapet između ljubavi prema kćerki i vlastitih ubjedenja koja proističu iz obaveze prema Bogu. Bolna priča o kćerki koja je između ljubavi prema muškarcu i ljubavi prema porodici izabrala ovo prvo. Pripovijetka postavlja temeljno ljudsko pitanje: može li se pronaći sreća unesrećivanjem drugih. Čega se odreći: ljubavi ili onih vrijednosti koje porodicu drže na okupu? Džele je Avdulova kći mjezimica koja se zaljubljuje u Spasoja. Kada porodica sazna za tu nedozvoljenu ljubav, zatvaraju je u sobu kako bi spriječili veću sramotu. Međutim, Džele bježi sa Saposojem, postaje Stojana, rađa sina Jablana i gubi svaku vezu sa porodicom.

Stojana uzdahnu. Ruku položi na njegovo rame, zažmuri za čas, zamisli se... Vidjela je jednu daleku noć, i svog Spasoja, i starog Miliku, i umorno stado na prtini. Bježali su te noći iz Bioče, i osvanuli u Dubnici – u kojoj je, s prvog brijega, Spasoje kliknuo koliko može: "Stričevi, braćo, ko ima pušku neka gađa – dovodim bulu!" Majka Spasojeva ju je poljubila. A stričevi su bili ozbiljni. "Doveo bulu...!" I nijesu je gledali u lice jer to bule ne vole, nego pred sobom u koljena, a najzad se sklonili da joj ne smetaju. Milika je od kuće otjerao krmke, da ih ona ne čuje. A kad se vratio – on više nije ličio na sebe, i kao da više i nije Milika, nego neko otud iz Bioče, iz roda bulina: na glavi je imao turban, na sebi pravo ruho biočko, i takav ušao i sjeo kod nje.

"Ti se ne boj...", rekao je sa suzom u očima, koja mu navrije od velike sreće. Ona je gledala uplašenim pogledom, i mislila:

"Sad me tamo traže... a ja gdje sam! Ja sam izgubljena!" Stezala je ruku Spasojeve majke – držala je u krilu. "Svi smo stvorovi... A da nego!" – zborila je starica tobož mudro. Skinula je sa glave crnu krpku, i stavila bijelu, sličnu onoj na bulinoj glavi. Na to je Milika klimnuo glavom:

"Tako... biće joj lakše."

To su joj bili prvi časovi, kojih se ona odnekud sjeti, sad dokle stoji uz rub kace s rukom na ramenu Spasojevu, s očima na oca i sina. Sve što je u rodu izgubila ovdje su htjeli da joj nadoknade – da ne žali i da ne tuguje, i ona primila, činila se veselom. Ali stvar jednu, onu najtežu, ona nikad nije smetnula s uma: da je on, otac, Dul, ostao ljut na nju. Noću, budna, s očima uprtim gore u tavan, gledala ga je kako šuti, kako je šutke vodi u izbu, i zatvara... Sve mu je sada opraštala. A noću je sanjala u postelji: kako najzad i on njoj oprašta – i iz sna skakala kao luda: "Nikad! Tvrdo je srce Dulovo! Šutjeće, umrijeće – ime moje neće pomenuti, Znam ja Dula".

-Vidiš li ? Dignuo je Jablana u naručje, i vrag se ne boji, - gurnu Spasoje laktom svoju ženu. Ona je samo uzdahnula. – Ne boji se!

Glas joj je sada bio tužan, jer joj se otac odnekud učini sav okovan u težak oklop, kroz koji, ma koliko je vuklo srce, nikad neće moći da mu se približi.

–Hajdemo, - veli joj Spasoje, i sav se ispravi. – Da mu bar kažemo: dobar ti dan.

I pođe. Za njim Stojana. Pod njom kao da se zaljulja zemlja. Avdul ih je vidio kroz kosu djeteta – sav se sageo, došao tvrd kao od kamena, i takav – ukočen sav, lica crna i žuta, spustio dijete da stane na zemlju, potegao konja, pošao naglo i nekako jako, kao da za sobom vuče težak teret.

Išao je pravo, korakom širokim i ukočenim i uplovio u čaršiju - kao slijep, nalijećući na krošnje i vreće, čepajući ljude. Kao lud je bio. Kad bi neko bio dokon, i gledao ga kako

ide, kako gore drži svoju glavu, dolje dizgine, tamo nekud pogled – taj bi rekao da ovaj čovjek ni sam ne zna kud je navalio.

Izašao je iz čaršije i uglavio u uzak sokak – tu stao, odahnuo, drhtao. Obrisao je maramom lice, brkove, usta – i u maramu izustio: "Oboje... I on i ona... Nju i ne vidjeh, ne vidjeh je dobro, Bog mi oči ubio. Ide k meni... Džele! Nije sad Džele... Kako ono bješe? Bog mi pamet ubio! I sve mi ubio!" Složio je maramu pod pojas, i izvurio iz ulice. Tamo se vidjela puna čaršija, šarena – komeša se, ključa vreva, zarže konj, mukne krava – a po svemu sunce, mehko pred zalazak. Poneko se zaglavi u ulicu, vraća se kući. On nije znao šta da radi. Na kuću nije ni pomislio, iako je bilo vrijeme da pođe. Obuzela ga je velika želja: da ih samo još jednom vidi, još malo samo - da se negdje sakrije i da ih gleda. On se najzad na to i odluči - priveza konja za stablo od vrbe, i polahko - gledajući oštro ispod oka, utonu u svijet na čaršiji. Pravio se da je u poslu, u žurbi, i da ne zna kud bi prije da stigne. Sjekao je čaršiju uzduž i prijeko, izlazio na njene krajeve, ali k buradima nije smio.

On nije mogao ni slutiti - da su tada, dokle on vrlja po čaršiji i traži kćerku i Spasoja, oni stopu u stopu išli za njim, sa istom željom kao i on: da se i oni njega nagledaju. Više mu na oči nisu smjeli, jer su se bojali da im ne pobjegne. To je takvo kolanje trajalo sve do u sam zalazak sunca - kada je Avlud, umoran i slomljen, uhvatio za uzdu i pošao. Išao je sam, zanesen mislima - gurkao nogom pod sobom konja, nosio u glavi sliku djeteta, zborio: "Daj mi konja da ga jašem".

"Panučoš, sinko".

"Neću ja panuti, daj mi konja - diha".

"Moj unuk... Isti ja. O dijete... !" Gledao je za sobom niz put. Ljudi su ga mimoilazili, zapitkivali:

- Zaboravio nešto?

-Sve sam zaboravio...

- Pa drugi put... ima još subota.

- Nema više put... ima još subota.

- Nema više subota! - zborio je Avlud.

Po putu su se hvatale sjenke. Iz tih sjenki nicali su ljudi, konji, sitna žuta goveda i bravi, rojili se glasovi, čoporale kopite. Avdulu se činilo da tamo putem gazi neko sasvim sličam Spasoju. "Jeste... Spasoje je ono", zborio je u sebi. "Ili nije Spasoje. E ko li ono može biti ? Kad ja ne vidim!"

Za tim čovjekom, koji mu je ličio na Spasoja, prišla se žena - gazi hitro, drži se pravo, okreće se ljudima koji idu za njom. Avlud je stao da odgoneta: ako je onaj čovjek Spasoje, žena za njim je Stojana. Ali šta je s djetetom? Gdje je Jablan? Najzad je stao sve da odbija: nijesu oni, nije ono Spasoje, on je viši, i pitao se: je li Spasoje zbilja viši, ili bi mogao baš on biti, pa se zar povio, pognuo se naprijed. "Čovjek se posagne kad ide pješice, kad je umoran - posagne se, to se zna", veli on u sebi, i sam se posagnu, povi se po sedlu. "Toliko . . . I više se posagne. A ona . . . Eh moje oči! Mogla bi ono biti baš ona... Hodila je onako. Hodi ti sad znadni kako je hodila, i kako sad hodi. Jok more... Puno je svijeta koji slično hodi". Vrtio je glavom i krenuo konja. "E Bog ubio te moje oči!"

U mislima na njih on i ne osjeti koliko je prevalio puta, i da se spustio do rijeke. Huk vode je pokrio žagor, i Avdul je čuo sam sebe: "E da li su oni...? E jesu... Neće biti!"

Nebo je bilo puno zvijezda. Gore se crnili obronci stijena, dolje se niz vodu mračile vrbe, ljuljale se na lakom vjetru. Sa kamena okine kopito - i glas, rezak, presječe huk vode i šum vjetra.

"Đii!" – povika Avdul konju pod sobom, i opet glasno izgovara: "Niko drugi do oni! Osjećam ja to, nisam ja lud".

Slušao je šumove za sobom: ljudske glasove, konjske kopite, i mislio da su baš sad oni, da su u toj grupi što dolazi. Prišao je vodi, sjahao konja, pozdravio ljude što su čekali da se prevezu na drugu stranu. Lađica na vodi bila je stara, slaba. Prije nego što se na nju stane, obično se očita molitva, i pomisli na svoje najdraže. Odjednom je mogla da preveze desetak ljudi ili par konja, tako da se pazarnim danom uvijek moralo čekati na red. Oni iz sela udaljenih išli su dalje niz rijeku, i na bogazu, gdje je voda šira i tanja, prelazili rijeku na konjima. Oba prelaza preko vode značila su uvijek rizik - koji se nije mogao izbjeći. Avdula stade da hvata strah kako će oni preći preko vode. Slušao je lađicu kako škripi, i činilo mu se da će da se baš sad nasred te vode rastvori. "Na brod će oni... nego, neće na lađu. Da ih mogu kako naučiti da na brod odu." - zborio je u sebi. I svijet je zbilja okrećao k brodu, gazio niz džadu, žagorio. "E tu su i oni, znam ja, osjećam ja", veli Avdul, i poteže konja, pođe i sam na brod. Nije smio da pristigne ljude, nego je stalno išao za njima, hvatao uhom njihove glasove, odgonetao:

"To on sad zbori, on, niko drugi, poznajem - a sad zbori ona, njen je to glas, stani - jeste, njen je to glas. Ili nije! O Bože, ja sam noćas sasvim poludio." Put je išao pokraj vrbilja, krivudao i lomio se. Nad njim ostajala laka prašina, lebdjela u zraku, mirisala ilom, došla kao zlatna na mjesečini. Avdul plovi kroz nju, za njim na konju plove trube sukna, bijele se, ljuljaju. Glasovi na džadi ponekad utole, i Avdul se osjeti sasvim sam, u toj noći, kraj te rijeke - na mjesečini. Tada ga najednom spopade strava: otkuda on tu, tako sam, i kakve se to igre igra. I malo - pa se pred njim otvori voda: široka, tiha, prazna. On stade kraj vode, napoji konja. "Otišli su... prebrodili vodu i sad gaze džadu." I opet ga spopade sumnja: "A ako oni nijesu otišli? No su za mnom? E kad ja svoje pameti nemam!"

Po vodi je pala njegova sjenka, i sjenka konja. Stajao je, gledao tu sjenku, i najednom stao da zamišlja kako su sada svi oni tu: i Spasoje, i Stojana, i Jablan, i kako će ih sam on prevesti tamo preko vode - prvo će na konju prevesti Jablana. U tim mislima raširi ruke, kao da ozdo prima dijete, i prinese ih sebi uz prste, zažmuri, krenu konja da ode u vodu. "Ti se ne boj, ti dobar čovječe, ti spavaj tu." Slušao je pod sobom tup klopot vode, žmurio, šaptao glasno: "Nije to voda... Spavaj meni, tu mi spavaj. Daj mi ruku. Tako... Ne dam ja tebe - spavaj ti". Voda je rasla konju uz plečku, okvasila Avdulu obuću, digla gore dvije trube sukna. On otvori oči. Vidio je na vodi zelen prsten - širok, koji je gradila mjesečina.

Kao da se iz sna probudio... Voda je rasla, širila se svuda oko njega, bivala sve doblje, sve strašnije. On posumlja da je ovo bogaz, i brzo poteže konja za uzdu. Konj nestade - jer ga je stalno zanosila voda, hvatala ga matica, vukla sve dublje, digla gore dvije trube sukna, okrećala ih, čupala. Avdul se uplaši. U strahu mu se oteše riječi: "Hajde sa srećom!" Rukama uhvati konja za uši - povuče ga gore - da mu glavu digne iznad vode. On je stajao, puhao kroz nos. Nije više mogao nikud - nogom se opro dolje o ploču, uhvatio tek ravnotežu, i samo krene li, mrdne li ičim - izgubiće ploču pod kopitom, potonuće. Avdul široko otvori oči, diže gore ruke: "Ovo je suđeno da se ja utopim! Baš noćas!" Stajao je u vodi - sam, crn, sav izvan sebe. Tamo su se pred njim ljuljale vrbe, u sjenci se gomilale vode. On je opet vidio prstenje, sve neko zeleno prstenje na vodi, na mjesečini. Pruži ruku da uhvati sukno, da ga otme otud od matice, i sa tim pomjeri konja - kliznuše mu kopite sa ploče, potonu vrat. On još jednom stiže da zatvori oči, da kaže:

"Ti se ne boj, ti spavaj!" Voda zaklobuča, izlomi se na njoj staklo mjesečine, potonu srebro - i ona, začas, na tom mjestu, postade crna, strašna - bez sjenke na sebi. Klisura je ostala tiha, mrtva. Zborila je u njoj samo voda.

A negdje putem zborila je Stojana:

" Takav je Dul... Nikad on neće popustiti, neće mu se srce rastopiti!"

Ćamil Sijarić

MANJE POZNATE RIJEČI prtina – staza u snijegu bula – musimanka krmak – svinja turban – čalma, povez oko glave ili fesa izba – mala kuća ili soba prizemljaša	dokon – besposlen dizgin – dio konjske opreme, kožni povodac, kaiš brav – ovan bogaz – grlo, guša, vrat džada – cesta
---	---

INTERPRETACIJA

1. O čemu govori odlomak iz pripovijetke?

Zašto kuća Avdulova prima udaju kćerke za hrišćanina kao nesreću pred kojom može samo da čuti?

Objasnite Dulovo ponašanje. Otkud tolika dramatičnost u slici starog Avdula?

Šta ga je obeznanilo nakon godina šutnje?

2. Između čega lebdi otac?

Kakav je njegov život nakon što mu kćerka mjezimica nanese ranu svojom udajom?

Šta on odlučuje?

A o čemu sanja?

Zašto je rastrgan između razuma i srca?

Šta govori jedno, a šta drugo?

Zašto razum ne može oprostiti? Šta bi to značilo? Šta bi sve bilo poljuljano u temeljima ove porodice?

Zašto je srce oprostilo? Zašto ne može da ne oprosti?

Šta mislite o samom kraju pripovijetke? Je li on mogao biti drugačiji?

Kad je ustvari umro otac: da li onog dana kad je na pazaru vidio kćerku i unuka ili mnogo ranije?

3. Kako se osjeća Stojana? Da li je ona sretna?

Šta o njenom životu kazuje rečenica: *...činila se veselom.*

Je li sa srećom u ljubavi dobila i potpunu sreću?

Šta je ono što joj nedostaje?

4. Pripovijetka se bavi dubljim problemom, problemom čovjekovog bitisanja.

Zašto se za čovjeka kaže da je društveno biće?

Kako to pripovijetka dokazuje?

Može li čovjek biti otok?

Mogu li se zanemariti svi principi u ostvarivanju ljubavi?

Razgovarajte o ovoj, uvijek aktuelnoj temi: mogu li, tečaju li i smiju li se na putu prema sreći gaziti sve prepreke?

Je li Stojana bila u pravu?

Je li ljubav moćna toliko da poruši sve barijere na koje nailazi?

5. O kojoj muslimanskoj porodičnoj vrijednosti govori pripovijetka?

Šta o ženi, njenoj čistoti, moralu govori muslimanska tradicija?

ĆAMIL SIJARIĆ (1913 – 1989)

Rođen je u Šipovcima kod Bijelog Polja. Osnovnu školu završio je u Godijevu, a medresu u Skoplju. Pravni fakultet upisuje i završava u Beogradu. Nakon Drugog svjetskog rata je neko vrijeme bio sudac, a zatim je dugo godina urednik Radio-Sarajeva. Bio je pjesnik, pripovjedač, romanopisac i putopisac. Napisao je zbirke pripovijedaka: *Ram-Bulja*, *Francuski pamuk*, *Zelen prsten na vodi*, *Putnici na putu*, *Miris lišća orahova*, *Naša snaha i mi momci*; te romane: *Kuću kućom čine lastavice Bihorci*, *Konak*, *Mojkovačka bitka*, *Raška zemlja racija*, *Carska vojska*. Umro je u Sarajevu 18. septembra 1989. godine.

MOJA SOBA

Ova soba
Prepuna gnusnih
Laži
Ubija i ovo
Malo ljudskosti
Što je ostalo
Ovdje Sunce
Ne izlazi
Tu možeš dobiti
Samo priču o
Njemu,
Bar onako kako
Je izgledalo
I na ranu
Ovdje ti stave so
Koliko još duše
Je ostalo
Neizbodeno
Uvijek sebe pitam.
Mnogo je prošlo,
Još malo ostalo
Riječi su još
S početka
Neka vrsta pobune
Počela je da
Usitnjava ionako
Usporeno vrijeme
Od slobode me
Dijeli još samo
Parče stakla
I dva prokleta
Dana.

Aladin Lukač

INTERPRETACIJA

1. Koja osjećanja je u vama potaknula pjesma?

Imenujte ih!

Jesu li to vedra i vesela osjećanja ili je riječ o sumornim i tužnim emocijama?

Soba je simbolizira pjesnikov unutrašnji svijet. Kakav je to svijet?

Kako on vidi svoju sobu?

Zašto soba podsjeća na zatvor?

Koliko je do slobode?

O kakvoj *slobodi* govori pjesnik?

Otkud tolika tjeskoba u duši?
Zašto laž ubija ljudskost?
Gdje je sunce?
Ko stavlja so na ranu?
Ima li nade?

O pjesniku

Poezija Aladina Lukača nije imala vremena da se izgradi u savršen pesnički izraz, jer se njegov život ugasio onda kada je njegovo pesništvo dobilo dimenziju misaonog hoda ispred sopstvenog života.

*Njegova moć da mislima ide daleko ispred svog života, svakako mu je dala dimenziju predskazivača događaja, pa se u nekim pesmama, kao što je **Kraj prije kraja**, uočava da je imao predosećaj svoje tragedije.*

***Aladinov jezik je živ i svjež**, miriše na morski i planinski vjetar, na prostore života i na sve ono što je u njemu živo i lijepo. To je jezik poezije koja postaje, misli, koja se doživljava, uči i upija. Njega vode razum i emocije podjednako. U najvećem broju pjesama jezik je autentičan i neponovljiv. Njegova celokupna djela predstavljaju sjajno svedočanstvo jedne velike mogućnosti koju su životne neprilike onemogućile u daljem izgardživanju.*

ALADIN LUKAČ (1976 – 2003)

Aladin Dino Lukač je rođen u Bijelom Polju 1976. godine. Živio je u Novom Pazaru i kao maturant gimnazije 1994. godine objavio je zbirku pjesama *Suze čuvaju hromi ljudi*. Zbirka je izdata 1994. godine. Studirao je medicinu u Prištini i Beogradu, kratko je boravio i u Maleziji, na Internacionalnom islamskom univerzitetu u Kuala Lumpuru, a potom se vratio na Balkan. U Sarajevu je upisao Fakultet kriminalističkih nauka i studij priveo kraju. Život je izgubio 2003. godine u saobraćajnoj nesreći kod Bihaća. Posmrtno su objavljene još tri njegove zbirke pjesama: *U dnu kamena*, *Gitare morte*, *U suzi tuga*.

ZULFOV KAMEN

Nekada se peštarski momci nisu cijenili po pameti, već po građi, snazi i ljepoti, pa još ako su uz to još i pametni dobro došlo, a ako nisu, nije ni važno, jer i nije bilo njihovo da pametuju. Što će im pamet za kosu i motiku? Za trvdu peštarsku zemlju potrebna je snaga, a ona se najviše ogledala po širini ramena i veličini šake. Džaba ti pamet, ako nisi hrabar da jurneš kocem na vukove i odbraniš buljuk ovaca, jer vuci znaju za strah, ali za tvoju pamet ni slučajno. Džaba ti tvoje muslihunske ako nemaš koca u ruci.

Pamet je ovdje bila namijenjena samo za starije ljude, jer je i onako u porodici mogao da pametuje samo gazda kuće. Njegova se riječ nije smjela ni pobiti ni pogaziti. Gazdu je, htio ne htio, morao svako da sluša i poštuje, pa ma kakav on bio. On je bio taj koji je naređivao i pričao, a ostali bi ga slušali i bez pogovora izvršavali svako njegovo naređenje. Ako ga njegovi ukućani ne bi poštivali, onda ga ne bi poštivalo ni selo, a onda ni cijela Pešter, pa bi takav brzo izgubio ugled i obraz, i bio bi niko i ništa, do fukara, i izgubio bi pravo da bude muslihun, a po tome su se i mjerili ljudi. Biti muslihun značilo je da te poštuju ukućani i svoje, pa i deveto selo, preko devet brda. Muslihuni su bili nadaleko čuveni ljudi, jer su mirili zavađene porodice, omeđavali zemlju, prosili djevojke... Gazda kuće određivao je kada će ko da se ženi, a kada da se udaje. On je odlučivao gdje će prositi i odakle će dovesti sinu nevjestu, te ko će biti budući muž njegovoj kćeri. Momci i djevojke se tu nisu imali šta pitati, a često se događalo da sinove žene rano, a djevojke udaju kasno, a sve radi svoga kućenja. Rijetkosti su bile da pitaju momka koju bi? To se dešavalo, samo ako se gazda ne može odlučiti između njih više, pa bi k'o bajagi, priupitao mladoženju za mišljenje, ali bi opet njegova bila zadnja.

Djevojke ni tu čast nisu imale. Njih niko ništa nije pitao, a nisu se smjele ni protiviti. Njima je bilo zapisano tamo gdje je gazdi po volji i gdje on smatra da je dobro, i svaka bi se tome morala povinovati. Tamo gdje bi im gazda odredio, mirile bi se sa sudbinom i tamo svijale svoje gnijezdo. Sinove i kćeri su smatrali hadžamijama sve dok ima neko od muških glava stariji u kući, pa makar sin imao ženu, djecu, pa čak i unuke i sijede vlasi, morao je da ćuti, sluša starijeg i od njega uči, mada često puta nije imao što naučiti.

Svjesne peštarskog opstanka i glave kuće i majke su svoje sinove krišom odvodile u svoje mljekare i hranile ih kajmakom i kravljim maslom da ojačaju i dobiju snagu, a da za to kćeri nisu znale. Momci koji su se tako hranili bili su krupni, snažni i zdravi. Peštarski kajmak im je davao snagu, a maslo jačalo krv, tako da su svi bili jedri i rumeni. U Novom Pazaru su ih tako najlakše prepoznavali i klanjali se njihovoj bahatosti i azginluku.

Zulfo nije imao majku da ga krišom hrani maslom i kajmakom. Čuvao je tuđe ovce i hranio se iz tuđe kašike, i svi su se čudili otkuda mu takva snaga i takvo rumenilo, kada se zna da mu je gazda najveći cicija na Pešteri. Bacao je Zulfo čobane po poljani i igrao se s njima, kao mačka s klupkom pređe. Kotrljao ih je i puštao da ga obore, pa ih onda, onako iz ležećeg stava, dizao na rukama, a oni bi se praćakali i molili da ih spusti polahko, jer je peštarska zemlja tvrda i lahko bi se mogli razbiti. Svi su znali da se Zulfo slabo hrani, jer mu je gazda velika tvrdica i za svoga, a kamoli za jabandžiju. Zulfo za tako nešto nije ni mario. Njemu je bilo bitno da se negdje osami sa stadom, i pupaj javore. Čim bi ogladnio, stjerao bi ovce u prvu vrtaču, pa bi se onda podbacio ispod njih i sisao jednu po jednu poput janjeta.

Gazda je svaki dan zavirivao ženi u štruglju i grdio je kako je tako malo mlijeka pomuzla od toliko ovaca. I ona se sama čudila, ali je morala šutjeti, jer se gazdina riječ morala poštivati. Ne daj Bože, da bi mu kojim slučajem riječ povratila, povratilo bi joj se u najmanju ruku dobrom motkom.

Jednog utorka se gazda Rahman spremio da vozi sir u Pazar da proda, pa probudi Zulfa još prije sabaha, te mu saopći da će i on ići sa njim, da mu pomogne. Nikada se, kao tada, nije Zulfo obradovao. Skočio je iz slamarice k'o jarebica iz visoke trave. Cijeli život je maštao da vidi Novi Pazar, pa mu se, eto, danas želja ispunjava. Gazda Rahman mu dade svoje čiste gaće, ali mu one kratke do koljena. Košulju ne mogaše ni na ruke navući, pa opet obuče svoju. Nije mario što je košulja već poprimila crvenkastu boju pešterske zemlje i što je sva zadisala na ovčiju sjeru. Važno mu je bilo samo da vidi taj Pazar, o kome je do sada samo slušao od starijih. Grabio je sam po dvije kace i stavljao na arabu. Trčao je da što prije upregne konje, pa da krenu, jer bi se moglo desiti da se gazda popišmani. Kada je sve bilo spremno, a bilo je brže nego ikada, Zulfo ošinu konje, još uvijek iz straha da ga gazda ne vrati kući. Znao je po pričama da je Novi Pazar daleko, ali s obzirom da su krenuli još prije sabaha, mogli bi stići i nešto prije podneva. U sabah stigoše tek do Melaja. Niz melajski put prema Delimeđu i Zakutu kretao se cijeli karavan, što araba, što samarica, što sedlenika, što pješaka. Zulfo se čudio tom silnom dunjaluku i tek tada mu je bilo jasno koliki je Pazar, kada sav taj svijet stane u njega. Uplašio se Zulfo da se ne izgubi, ali se sjeti da gazda Rahman ide svakog utorka i da se on od njega po čaršiji odvajati ni slučajno neće.

Spuštali su se polahko niz crnočke strane, ali ih tu iznenada zaustavi silan narod, a kako je postizao, nije mogao prići blizu, da vidi što se događa.

– Ne može mu niko, ništa!

– De, zgrabi ga ti...

– Biju se ljudi – reče gazda.

Zulfo zaustavi arabu, pa skoči i potrča prema ljudima koji su se gužvali. Jedva se on i Rahman probiše da vide kakvo se to čudo dešava. Na njihovo iznenađenje, niko se nije ni tukao. Jasno se vidjelo kako su se momci okupili oko jednog velikog kamena i mučili se da ga podignu. Najko iz Šaronja je obećavao tepsiju baklava ko ga podigne. Malić iz Bačice nudio je svoju pošu sa glave, a Demir iz Škrijelja svoju sargiju i sedlo sa konja sedlenika. Momci bi prilazili jedan po jedan i samo bi zastenjali, a onda bi se zacrvenjenjeli i u povlačenju sakrili među ljude od stida.

I Zulfo bi oprobao podići kamen, ali nije doručkovao, a ovce mu daleko, pa nema koga podojiti. A oko kamena i momaka se okupili sve gazda do gazde, pa se nadmeću ko će čega više dati, ako neko podigne kamen. Pružila im se prilika da se pokažu, a ništa ne izgube.

I Naljo iz Devreča baci dukat na kamen i viknu:

– Ko podigne kamen, njegov je dukat!

Momci se pomamiše, ali osim stenjanja i natezanja ništa ne učiniše, jer niti se pomjeri kremen, niti na njemu dukat.

– Mogu i dvojica – viknu Naljo, i baci na kamen još jedan dukat.

Naljo je bio takav čovjek daje volio da se pohvali svojim bogastvom i ljudovanjem, a ovo mu je bila prava prilika da se pokaže i dokaže i uz to još sačuva dukate, jer kamenu ni po dvojica ne mogaše ništa učiniti. Momci su samo džabe trošili snagu, a i dosta se obrukali pred starijima, što je posebna sramota.

– Mogu li ja sam za ova dva dukata – viknu Zulfo i isprsi se. Ljudi se zagledaše u Zulfa, a gazdi Rahmanu se iskolačiše i ukočiše oči od čuda, jer ga u svojoj radoznalosti nije ni vidio kada je prišao. Svi se odjednom uglas nasmijaše, a Naljo najviše:

– Može, sinko, može – reče Naljo – a ja evo stavljam i svoj sahat “Sergisov”. Tačan je u dakiku “Sergisov” je od suhoga zlata, ljudi, pa može da stavi od njega zlatne zube i opet da ima sahat.

Opet svi prasnuše u smijeh. Gazdi Rahmanu malo bi nezgodno što se šprdaju sa njegovim najamnikom, ali kad je tako nešto sam tražio, sada neka otaljava.

– Samo ljudi – reče Zulfo – ako mi moj dobri gazda Rahman hoće dati onu njegovu pitu iz bisaga da prvo pojedem, jer od juče nisam ništa fruštukovao.

– Ne budali, Zulfo, umeraćio si da mi pred ljudima pojedesh pitu džabe, pa da se narod smije i meni i tebi. Nije mi za tebe, jer si ti bio budala i takav ćeš ostati, ali mi je za mene i do mene.

– Rahmane, daj pitu! – viknu Demir – pa kud puklo da puklo, a ja ti tvrdu besu dajem da ću ti u Pazaru kupiti desetoro hašura i čitav simit, pa se najedite do mile volje.

Gazdi ni malo ovo ne bi milo i ne bi dao pitu, ali ljudi mnogo, pa bi ga mogli ispljuvati, a pred tolikim ljudima ko jednom ukalja obraz, nikada ga više oprati ne može, a on je prije svega gazda i muslihun. Priđe Rahman bisagama, te izvadi onu pitu, pa je pruži Zulfu. I dok Zulfo jede pitu, ljudi ne mogu čudom da se načude kako brzo jede, i koliki su mu zalogaji. Vidi i gazda Rahman da mu pite ni mrve neće ostati, ali što se tu može. Ljudima drago što Zulfo ima tako dobar apetit i što brzo jede, jer ne moraju dugo čekati. Već ljudi guraju jedan drugog i odmahuju glavom. Galama se polahko počela stišavati i ljudi su počeli da vjeruju da bi se čudo moglo desiti. Više ni Nalji nije bilo svejedno. Uplašio se i on, ali ne zna šta bi. Popišmaniti se pred tolikim ljudima ne smije ni slučajno. Bojao se da mu ne odu dukati i “Sergisov”. Da mu je da mu još malo oteža. Zulfo je pljunuo u dlanove i polahko prišao kamenu. Svima je zastao dah. Nastao je tajac. Naljo se odjednom dosjeti kako da doskoči da oteža Zulfu:

– Stani, sinko, stani! Imam još ćup masla da stavim na kamen, ponio sam ga glavnom sudiji iz Pazara, ali će mi i on oprostiti kada mu kažem kako je i što bilo, pa ako podigneš kamen tvoje je i maslo, a ćup je Boga mi povelik.

– Jok, jok! – povikaše ljudi.

– E, ili tako, ili nikako! – nećnu se Naljo.

– Samo ti stavi i ćup – reče mirno Zulfo, kao da mu uopšte nije bitno hoće li se Naljo još nečega sjetiti da stavi, ne bi li sačuvao i jare i pare.

– Ovaj je lud – viknu neko, a ljudi još više u tom čudu i bunilu zablehnuše u Zulfa. I gazda Rahman se promijenio. Žao mu pite, ali bi mu bilo žao da Zulfo ne podigne kamen.

Naljo uze ćup masla i stavi ga na kamen, a Zulfo mu se, ovaj put, podsmjehnu i opijumi dlanove. Prišao je kamenu i polagano se počeo savijati. Kako se savijao, tako su se ljudi u čudu mirno i tiho polahko izmicali i tako pravili pravilan i jasan veći krug. Zulfo je ugrabio kamen sa strana i kamen je polahko počeo da se mrda i odvaja od zemlje. Iskočile su i nabrekle Zulfove mišice i puče mu košulja, ali se kamen podizao sve više i više. Zulfo još malo raširi noge, trznu, i izbaci kamen iznad glave. Samo se ćup mrdao malo na kamenu. Ljudi se uplašiše i ćupa i kamena, pa se još odmakoše, a Zulfo polahko kleknu i spusti kamen na zemlju. Krenu da uzme dukate sa kamena, a Naljo zgrabi “Sergisov”, ali ga Zulfova ruka priklješti uz kamen i Nalji ispade “Sergisov” kao iz mrtvih. Ustade Naljo, te se obrisa, jer ga ljudi ispljuvaše. Nalja toga dana prozvaše “Sergisov”, a kamenu dadoše ime Zulfov kamen.

Sve ovo se proćulo daleko. Toga dana se po Pazaru prićalo samo o tome. Gazda Rahman je od tada svakog utorka vodio Zulfa u Pazar samo da usput podigne kamen. Rahman je vodio posao oko opklada. Padalo je dosta para, ali vremenom sve manje, jer su ljudi znali da će izgubiti opkladu. Čašćavali su samo po malo da vide još jednom i to ćudo. Sve je bilo manje ljudi koji su ćekali da vide Zulfa. Jednog utorka ga je ćekala samo omanja grupa znatiželjnika. Kada je Zulfo stigao, a znalo se taćno kada stiže, opljunuo je, po obićaju, dlanove i prišao kamenu. Krenuo je da podigne kamen, ali se ovaj put kamen nije ni pomakao. Što je više pokušavao sve je bilo manje nade da ga podigne. Zulfo je sjeo na kamen i zaplakao, a ljudi su polahko šutke produžili svojim putem.

Toga dana se ću da je Zulfo nekoliko puta pokušavao podići kamen, ali nije uspio ni da ga pomakne. Mnogi nisu vjerovali u tu priću, ali se sutradan ću da je Zulfo umro.

I sada kada proćete niz crnoćke strane nepomićno stoji Zulfov kamen za kojeg svi Pešterci znaju, ali niko nikada više nije pokušao da ga podigne.

Nedžib Vućelj

MANJE POZNATE RIJEĆI

hadžamija /adžamija – neiskusani, nevješt

azginluk – obijest, pomama, bijes

jabandžija – stranac

araba – teretna zaprežna kola

poša – vrsta janićarske kape, šal koji se

zamotava oko fesa

dakika /dekika – minuta

hašura – jelo koje se servira u svećanim prilikama, kompot sa mnogo vrsta voća

simit – okrugli mali hljeb od bijelog brašna

INTERPRETACIJA

1. *Zulfov kamen* je pripovijetka s neskrivenom poukom. Zbog toga je i isprićana. Ona je samo jedna u nizu prića i zanimljivih sjećanja, kazivanja i preprićavanja starijih ljudi sa poznate pešterske visoravni.

Neobićan je pogled naratora kojim posmatra događaje. Iako govori o egzistencijalnim pitanjima ćovjeka, on im prilazi na jedan duhovit naćin, te životne tegobe slika vedrim tonom. Na poćetku izgleda da se pripovijetka uopće ne bavi dubinom i tragikom likova i događaja, ali se ta tragika postupno sama otkriva. Lahak je i naizgled površan naćin prićanja iza kojega se krije pripovjedaćev ironićan stav.

2. Koliko je podneblje u koje je smještena radnja pripovijetke odredilo likove i njihove karaktere?

Šta život na Pešteri ćini teškim, a šta ga može donekle olakšati?

Po ćemu su se nekada jedino cijenili pešterski momci?

Zbog ćega je snaga bila potrebna?

Šta nije bilo bitno?

Zašto im pamet *nije trebala*?
Da li im je ipak bila potrebna?
Kako to Zulfo pokazuje?
Šta je Zulfo imao?
Kako je ojačao, čime se hranio?

3. Početak je ironično komičan (ili tragikomičan), a da li je takav i kraj?
Gdje se gubi komično u priči?
Zašto nam se osmijeh polahko gubi kako se primičemo kraju pripovijetke?
Shvatamo li dublji smisao onih navoda sa početka pripovijetke?
Trebaju li zaista ili ne treba pamet peštarskim momcima?
Kako to Zulfo svojim postupcima dokazuje?

Prisjetite se

Ironija (grč. *pretvaranje*) je stilska figura kojom se govori jedno, a misli upravo suprotno od toga. Najčešće se naizgled hvali neka ljudska glupost, a u stvari se to osuđuje. Prepoznaje se na osnovu intonacije ili konteksta.

KUTURA IZRAŽAVANJA

1. Da li vam je poznata narodna poslovice: *Um caruje, snaga klade valja*.
Koliko je istine u njoj?
Uradite karakterizaciju likova iz pripovijetke. Koje karakterne osobine ima Zufo, a koje gazda Rahman ili Naljo? Neka karakterizacija ne bude jednostrana, nego:
a) psihološka karakterizacija
b) etička (moralna) karakterizacija
c) sociološka karakterizacija

BUKVICA

(odlomak iz romana)

Bukvica je roman i hronika novopazarskog odseljavanja i doseljavanja. Bukvica se bavi mukom i tugom u tri pokoljenja novopazarske kuće Kurtanović, počevši s godinom završetka Drugog svjetskog rata, pa do maja osamdesete godine. Ta je priča ispričana na način koji ne zna za šalu i koji isključuje svaku veselost. Poratnu razularenost pobjednika glavom plaća Hakija Kurtanović, Bilalov brat, a Irfanov stric. Njega kao državnog neprijatelja strijeljaju partizani na Hadžetu, zapadnom pazarskom brdu. Bilal nakon toga napusti oficirski poziv i sam se tako zamjerivši vlastodršcima. Oženi se, a tuga i siromaštvo uđu u kuću.

Novi Pazar je prilično mali i skućen grad, što brdima što nepažnjom, grad u koji se lahko ulazi, a iz kog se teško ili nikad ne izađe. Ovo mjesto je, kako nas uče hronike, nagluho i svaki karambol bukne u njemu, mnogi čudak iz njega izbaulja, mnoga bolest u njega se nastani. U njemu se živjelo samo da se iz njega ne bi odlazilo. Ovo je sve što se tiče opšte ukletosti provincija. Ali o prizmama našeg malog mjesta, najbolje pjevaju po kafanama njegovi zaboravljeni ljudi. U njemu su groblja puna grobova mladića koje obuzdaše noževi. U njemu uvehnuše i velike ljubavi od neizmjerne čežnje. U njemu jedan zatočeni pjesnik za života promijeni dva jezika, a nijednom vjeru. U avlijama su cvjetali đurđini, škola nije radila i bio je lijep dan. Mali fijaker provozao je kroz grad Milmiju i Musu, obučene kao za Bajram. Ljudi su se okretali, mahali za njima i pitali: "Čiji su ono sinovi?" Kad je brica ušao u kuću, dočekali su ga svi na nogama jagmeći se ko će mu nositi kurje čakije. Kuća je bila puna svijeta, šerbeti se služili na sve strane, darbuka brehtala, a samo se djeci nije ni jelo ni pilo. Čim je stao nad mahramu na kojoj je ležao pribor za mušku djecu, Milmija je osjetio kako je nešto kvrcnulo i čuo: "Mašala, kuronja!" Poslije je pred bricu stao i Musa, i Milmija nije čuo ono kuronja. Smjestili su ih u sobu, na krevet iznad kojeg su se vili baloni, visile kite cvijeća, svilene mahrame i bomboni. Ležali su raširenih koljena, kao ispod šatora, sa rukama iznad bolnog mjesta. Dolazili su da ih običu znani i neznani i stavljali im pod jastuk pare. Samo djevojke nisu ulazile kod njih. Ako bi koja i zabasala unutra, stariji bi je izbacili napolje kao kofer. Prohodali su poslije nekoliko dana pridržavajući gaće prstićima, kao da vodaju one rabote po avliji; počeli se sakatiti između sebe i vrišteći bježati u kuću da im na ranu pospu prah. Musa je ugrabio da pojede pola šljive, uvečer mu je život natekao kao testija; sutra je, skoro kilav, hodao po avliji šireći noge i kad treba i kad ne treba. Toga dana mirisalo je sve na halvu. Znalo se, ili je praznik ili je musafir u kući. Nije bio praznik. Milmija je na stepeništu uočio tuđe cipele i čuo glas onoga kome je Hanifa odala priznanje bacivši na mangal bobice karanfilića da odagna sobne ustajalosti. Po tome koliko je miris jak, zaključio je da musafir dugo u njihovu kuću nije nogom kročio; po sofri koja je postavljena prije očevo dolaska iz čaršije shvatio je da je gost došao iz daleka. Milmija nije ušao u veliku sobu gdje je bila postavljena sofru, skakutao je po mutvaku i tražio od majke krišku natopljenu zejtinom i posutu albojom. Drugovi su ga čekali napolju, svaki sa komatom u ruci. Hanifa ga je u hitnji otjerala s praga tutnuvši mu suhu krajku, bez ičega. Hljeb je zgrabio u jednu, a drugu šaku postavio ispod, poizdalje pred djecom glumeći da i sa njegovog komata kapa zejtin. Neznamac je otišao, i nije im bio svojta. Poslije su, sa njim, došli ljudi iz opštine i odnijeli iz kuće sve, čak i vunu iz dušeka. "Plaćamo neki stari grijeh", rekla je nana. Hanifa je kao svijeća čajila uz prozor, nani je prazan pogled kapao u krilo, djeca su čučala u mutvaku uplašena da neko ponovo ne dođe i njih ne odvede. Tada je Harunov sin donio loptu u njihovu kuću. Gledali su je, opipavali, nespretno dobacivali, i nikako nisu mogli da otkriju kako je zatvoren vazduh u nešto što ne raste i što nije iglom sašiveno. Kad je stigao Bilal, išutirao je iz kuće i loptu i onog koji ju je donio. Milmija se iskrao i otišao za njom,

tamo se sa nekim u igri posvadio i ekserom izbušio čarobnu njenu okruglinu. Nije stigao da pobjegne, uhvatio ga je Harun Poljak i svezao lancem za šljivu pred kućom, iščekujući da neko dođe i otkupi ga za zijan koji je učinio. Milmija se otrgao i sa lancem oko noge došao kući. Majka mu je u hitnji, da se stvar zataška i ne dopre do oca, na krlji iza kuće sjekirom skinula halku. Ožiljak na njegovoj nozi, što od halke što od sjekire, dugo je i krijući mazala mehlemima, a on joj se zakleo da nikad više neće taknuti stvar zbog koje je dopao ropstva. U prvi akšam, kao da se ništa nije desilo, Bilal je sjedio pored prozora na minderu i pio. Djeca su čučala pored njegovih nogu i zijevala dok im je on, između svojih gutljaja, u usta kao u ptičije kljunove sa vrha kašičice ubacivao mezetninu. Njihova majka Hanifa čajila je u blizini, kao donja trepavica na Bilalovom oku, sa rukama u krilu, i ličila na nekog ko je tu uzgred svratio ostavivši, za tren, važne i neodložne poslove. Šutnja je bila dio svih Bilalovih akšamluka, šutnja koja privlači i lahkoćom rasterećuje. Nikad ga nisu vidjeli pijanog. U vrijeme kad nije pio, uz ramazan i oba Bajrama, bio je ters – u akšam zbog rakije, za dana zbog duhana. Pušenje ga je u obične dane do akšamluka podupiralo, a pijenje u akšam terišilo za kahvu u sabah. Djeca su voljela, prije nego što otac dođe i sjedne na minder, da trčkaraju uz majku i da, više joj smetajući nego pomažući, ponešto čine korisno dok ona priprema "tablju" za njega: sjeckani luk na tanke i dugačke filije, posoljen i poliven zejtinom; dvije kašike pavlake sa četiri čehneta bijelog sjeckanog luka s malo soli u starinskoj činiji sa rubom na talase; jednu pečenu papriku, posoljenu; dva parčeta mesa, prepržena uz krišku domaćeg hljeba; jedno tvrdo kuhano jaje isječeno na četvor; zdjelu kiselog mlijeka; tacnu sa malo soli, bibera i alboje. I pribor: očevu kašiku, kojom niko nije smio da jede do on, tešku kao olovo; viljušku, britvicu od ovnujskog roga, iz njegovog kofera koji je naslijedio od oca; krpu za preko krila, krpu za ruke i usta, šibicu i pikslu. Bokalče mehke rakije i čašicu. A on je govorio: Od punih usta još niko nije umro. Nikad Hanifa nije izgovorila Bilalovo ime ni pred djecom ni pred drugima. Bilal je za nju bio samo On. Kad On dođe, kad On prođe, kad On legne i kad se On digne. To su bile četiri strane njenog svijeta. Uvijek se znalo šta je po redu, i uvijek se znalo po čijem redu. On je rekao i On nije rekao. Pod njenim jezikom On je pričao njenim ustima. Nikad nije rekla njemu ne, i nikad pohitala da poslije njega kaže da. Marila je za svaku njegovu riječ, čuvala je kao ojicu na šamiji, zatinjala za uho, kačila na svoju tanku vjeđu il' vezala oko prsta umjesto konca, da je ne zaboravi. Naučila je sve njegove huje, ali ih pitomila prema svijetu van njihove kuće. Slušala dobro kad On kori djecu, da na sebe nešto uzme i olakša njima. Nije klela ni glasno hvalila. Samo bi se zbog rasipanja ljutila. Kad je jedno bilo u kući, kao da su tu bili oboje. Kad su tu bili oboje, samo se jedno čulo. Nikad nije izgovorila moje, ni za crno ispod nokata. Kad je Milmija zaboravio kako je izgledao onaj nezvani gost, došli su drugi ljudi, iz daljine, odbili da jedu, odbili da piju, i samo su zapisivali, u knjige gledali, i rekli: Ni ovo više nije vaše. Bilal je to, prije rata, po šerijatu od svoga oca naslijedio, a po zakonu nove države, poslije rata, zauvijek izgubio. Na jedvite jade, prešli su u tuđu kuću, vakufsku i svačiju, na brdu iznad mahale, među sijenke nepoznatih stvari, među duše tuđih umrlih, u nepoznat mrak. Tad su prestali da hodaju slobodno i pod lampom samo dodirivali zidove po mutvaku i sobama, da se ne sudare sa onima koji su tu nekad živjeli. Ni voda sa bunara nije više bila ista, ni hlad u bašti, ni streha pod kojom su se djeca grčila u vrijeme kiša, nehajna da uđu u tuđu kuću.

Šaban Šarenkapić

MANJE POZNATE RIJEČI

karambol – sudar, havarija
jagma – grabljenje, otimanje
testija – zemljani sud za vodu, sličan bardaku
mangal(a) – posuda od bakra u kojoj se drži
žeravica radi podgrijavanja kahve ili jela

mutvak – ljetnja kuhinja
zijan – šteta, gubitak
krlja – panj
ters – čovjek naopake naravi
minder – sečija, vuneno šiljke

INTERPRETACIJA

1. *Rat, neumitni i neumoljivi otac svih stvari, olabavilac svih zakona, donosilac hipokrizije i mešetar u poslima razlikovanja ostvarivanja od očekivanja, ima još goreg druga: poratni prvi mir.* Ovo su riječi Sinana Gudževića kojima opisuje događaje u romanu. I zaista: koliko je opasan rat, toliko je opasan i prvi mir. Zašto?

2. Neobični motivi spojeni u cjelinu čine ovaj odlomak osobenim. Slika grada, Novoga Pazara, njegova nesvakidašnja, a istovremeno trajna slika. Motiv jednog muslimaskog vjerskog obreda, opet opisan iz čudnog ugla, ugla djeteta koje ne shvata šta se dešava i zašto se dešava. Slijedi motiv kiridžija, te lopte i na kraju upečatljiv portret majke i njene slijepe odanosti mužu.

Ko su Milmija i Musa?

Zašto su obučeni kao za Bajram?

U pronalaženju odgovora pomoći će vam sljedeća rečenica:

Kuća je bila puna svijeta, šerbeti se služili na sve strane, darbuka brehtala, a samo se djeci nije ni jelo ni pilo.

Kakvi gosti pohode porodicu? Šta se nakon ovog neobičnog posjeta dešava?

Zašto je porodica morala preseliti u vakufsku zgradu?

3. Kakav je bio odnos između majke i oca?

Pronađite rečenice u tekstu koje slikaju majčin karakter i njen odnos prema ocu. Neke od njih su:

Nikad Hanifa nije izgovorila Bilalovo ime ni pred djecom ni pred drugima. Bilal je za nju bio samo On.

ili

Kad je jedno bilo u kući, kao da su tu bili oboje. Kad su tu bili oboje, samo se jedno čulo.

O životu i običajima Bošnjaka

Jedan od tradicionalnih muslimanskih obreda je sunetluk /obrezivanje. Naziva se sunet jer je to slijeđena praksa Božijeg Poslanika. Podliježu mu samo muška djeca, smatra se svečanim činom i tom prilikom se pozivaju gosti, proslavlja čin, a imućniji kolju i kurban. To je vjerski čin, ali i medicinski zahvat. Pored muslimana, ovaj obred prakticiraju i Jevreji, a nekad su ga prakticirali stari Egipćani, Feničani, Etiopljani.

JEZIK I STIL

1. Pažljivo, još jednom, pročitajte sljedeći odlomak:

Nikad Hanifa nije izgovorila Bilalovo ime ni pred djecom ni pred drugima. Bilal je za nju bio samo On. Kad On dođe, kad On prođe, kad On legne i kad se On dignu. To su bile četiri strane njenog svijeta. Uvijek se znalo šta je po redu, i uvijek se znalo po čijem redu. On je rekao i On nije rekao. Pod njenim jezikom On je pričao njenim ustima.

Koja riječ dominira ovim kratkim odlomkom?

Analizirajte stilsku vrijednost zamjenice *on*. Ova zamjenica je uobičajena i, uglavnom, stilski neupadljiva. Ovdje ju je književnik pretvorio u jako stilsko sredstvo. Kako?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ (1956 -)

Šarenkapić se rodio u Novom Pazaru 1956. godine. U rodnom gradu je završio osnovnu i srednju školu, a studirao na Filozofskom fakultetu u Prištini. Direktor je izdavačke kuće Damad u Novom Pazaru koja ima značajnu ulogu u književnom i kulturnom životu Sandžaka. Objavio je zbirke pjesama: *Kućna njega*, *Učena voda* i *Imperija hljeba*, te roman *Bukvica*, čiji odlomak donosimo.

EFENDIJA U TAJNOM GRADU

(odlomak iz romana)

Efendija u tajnom gradu je roman društvenog sadržaja. Radnja i tematika odnose se na Sandžak i politički status Bošnjaka u Sandžaku jer, upravo društveno-politička pozicija ove nacionalne zajednice definira individualne životne situacije svakog pojedinca u svakom trenutku i aspektu. Roman je izvanredna umjetnička slika društvenog stanja u Sandžaku nakon Drugog svjetskog rata.

Kako je čaršija sve odmjeravala svojim aršinom, morala se odrediti i prema učestalom samoubojstvu svojih sugrađana.

Da su što valjali, ne bi se samoubijali!

Ljudi sa dva lica. Satiru se o postojanju Svevišnjeg, a onda brže bolje žure da se ubiju. Hvala Ti, Bože, i na toj smrti!

Umobolni zlikovci, jer nisu mogli podnijeti sirotinju!

Sadašnje kaotično vrijeme bilo je isto što i četničko vrijeme. Vrijeme stješnjavanja. Katastrofalna aljkavost umnih čelnika nije ni mogla stvoriti nešto ljepše nego što je samoubojstvo. Pa da, što je narod kultiviraniji, više strada. To se najviše osjeća u vrijeme općeg kukavičluka i grabeži. Ipak, najopasnija je ravnodušnost. Kadikad postajemo veliki dužnici: pred sobom, narodom, historijom.

Iz mnoštva glasova izdvoji se Efendijin.

– Običaj je da je za sve što nam se u životu zbiva, bilo to dobro ili loše, zahvaljujemo Svevišnjem Gospodaru, Stvoritelju. Allahu Svemoći, pomози nam da ne budemo previše mekani, a ni previše tvrdi u svojoj tvrdokorštini. Dragi Allahu, pomози nam da opstanemo.

Nedaleko od svetih glasova, čuju se i glasovi razbojištva. Usred čaršije: ljudi-neljudi, sile genocida i pokolja. Pa da, zatrijeti sve što je sračunato na samoopstanak.

Efendija podera svoj glas, ali ga ne čuju. Ima Efendija glas koji će osjetiti kao svoj. Glas nije sasvim svjež, ali jesu poruke:

U vrijeme općeg kukavičluka i grabeži javno ustajao u obranu vjere, prošlosti i dostojanstva svog narodnog bića, trpeći odmazde moćnih skutonoša i podrepaša. Ljudi sa dva lica. Gospode, ima li išta veličanstvenije, nego susjedi sa dva lica, ili presretna izgubljenost oba obraza!

“Ko će pobijediti mrzništvo?”, Efendija mrsi sam sebi u bradu. “Otkako ustanoviše sud i za poglavara postaviše svog bajraktara, nema više istine i revnosti”, Efendija misli svoju tajnu muku. Promatra samoubojicu. “Sreća njegova što je stvarno kriv. Što bi bilo da nije? Stradao bi kao oni što nisu.”

Efendija se uvijek plašio zaključivanja. Ništa nezahvalnije nego donositi sudove. A sudac nisi. Međutim, vrata pokajanja su uvijek otvorena. Nikada ništa prije vremena ne zatvarati. I vrata smrti ostaviti uvijek otvorena.

Vjerojatno svatko zna da se bez svečanog samoubojstva bol i smrt ne mogu izmiriti. Jedna vrsta ljudi u Kamengradu samoubojstvo smatra zanosnim snom. Samoubojstvo se s lijeve i desne obale Lima i slavi i popljuje.

Nema razloga samoubojstvo skrivati, ali ne i udarati na sva zvona.

Bilo je neobično kad je Komitet počeo preuzimati pojedina tijela samoubojica. Na prsa su im prišivali medalje.

U tome je Efendija prepoznao znak vrijeđanja i podvaljivanja. Što učiniti? Gnjev je jedini utuk protiv očajanja. To što čine nesretnim samoubojicama nije ništa nego izopačeni pakao pakosti. Sumrak ljudskog dostojanstva.

Efendija obilazi samoubojice i Šapće: “Allahu, kako ukinuti nejednakost? Allahu, kako kazniti podstrekače? Kako pobijediti mržnjake? Pred svim ovozemaljskim sudovima uvijek poneko gubi parnicu. Kako izbjeći divlju ćud sudije?” Na poligonu samoubojica napraviše gađalište gdje kamenuju. “Bože, ko će to sve izdržati? Allahu, dokle će na zemlji trajati prodaja ljudskih duša? Šta biva kad se sudije na krv zavade a nema ko da ih izmiri? Znaju li glavari da će istinitost otići nagore prije nego što krene nabolje?”

Efendija obilazi “Galeriju mrtvih”. Oko mrtvih je lanac živih građana. Ne zna se tko se koga plaši i zašto. Nema razloga da se tko koga boji, a nema razloga i da se ne boji.

Tko se koga danas u Kamengradu ne boji?

“Sloboda ne bi imala nikakvog smisla kad čovjek ne bi imao pravo na grijeh?”

Ne voli se nalaziti tamo gdje ima puno svijeta. Bježi tamo i ovamo. Ponaša se kao bjeGUNAC i jedva čeka da ostane sam. Nažalost, čovjek je sam samo u grobu.

Poželjno je, po mogućnosti ne biti sirće da te ispljuju, a ni med da te izližu.

Efendija se bavio Kur'anom. Nije išao na svadbe, nije išao na sunećenja, nije išao na pogrebne svečanosti, nije išao na uobičajene vjerske terevenke.

Teško je reći, je li zbog toga bio obljubljen. On to ni od koga nije tražio.

“Vjerovanje da moramo biti savršeni i voljeni potpuno je besmisleno”, branio se Efendija. “Osjećaj uspješnosti, voljenosti, prihvaćenosti, podložnosti... nije važan. Jadni su oni koji drhte od straha od odbacivanja i neuspjeha.”

Efendijom su vrvjeli tjeskoba i nelagoda.

"Čovjek sa ženom bez igdje ičega i četiri sina c

"Kad se jednom počnete plašiti svega i svačega, u vama se i dalje javljaju novi strahovi."

U Efendijinoj bilježnici puno je neuspješnih obračuna s nerazumnim strahom.

Kamengrađani su prilično vješti izbjegnuti da ih neželjeni unesrećuju bez očekivanja.

Susjedi u prekolimskim selima svakodnevno uče djecu rukovanju oružjem, a od mraka do zore guslarskim desetercima djeci jačaju svetosavski duh. Istovremeno, mi danonoćno slušamo ogromnu zavrzlamu oko ženidbe Smailagić Mehe. A često učimo djecu dosjetkama pustinjskog hodže Nasrudina.

“Tako jest i tako mora biti: ne možemo postati ubojice bez vježbe, a tjeskobni možemo biti skoro bez svega, pa čak i razloga same tjeskobe”, žalobno će Efendija.

Teško je shvatiti: i čovjek i zvijer isti strah kriju.

Radi se o narodu dovoljno nepismenom da bi se sjetio povijesnih strahota.

U iskrenosti i nepokolebljivosti protivljenja zlu, slabost ipak postaje snaga.

Čovjek grešnik zajedno s Bogom postaje jak.

Nusret Idrizović

MANJE POZNATE RIJEČI

aršin – stara mjera za duljinu, manja od metra
genocid – zločin kojim se želi uništiti cio jedan narod

bajraktar – zastavnik, onaj koji nosi zastavu
poligon – teren za vojne vježbe

INTERPRETACIJA

1. Odlomak otkriva atipičnu književnu formu koja graniči sa filozofsko-religioznom raspravom ili esejom. Esejistički stil posebno je uočljiv u zadnjem dijelu odlomka.

Odlomak dotiče brojna životna pitanja kao što su pravo na život i pravo na oduzimanje života, strah i proizvodi straha, pitanje slobode i grijeha, pitanje granice...

Ko ima pravo da oduzme jedan život?

Kakva je razlika između ubica i samoubica?

Jesu li jednako krivi?

Ima li opravdanja za ubistvo?

A za samoubistvo?

Mogu li se ubistvo ili samoubistvo bilo čime opravdati?

Da li je to hrabar ili krajnje kukavički čin?

Neka vam u zaključivanju pomogne sljedeća rečenica iz teksta:

Efendija se uvijek plašio zaključivanja. Ništa nezahvalnije nego donositi sudove. A sudac nisi.

ili

Nikada ništa prije vremena ne zatvarati. I vrata smrti ostaviti uvijek otvorena.

ili

Poželjno je, po mogućnosti ne biti sirće da te ispljuju, a ni med da te izližu.

2. U romanu je postavljeno i pitanje čovjekovih granica, mjesta do kojeg smije ići, gdje mora stati. Opća je istina da čovjek u svemu treba imati mjeru i granicu: u jelu, u piću, u sreći i tuzi... Zašto?

Šta proizilazi iz nepoštivanja granica?

Pa ipak:

Sloboda ne bi imala nikakvog smisla kad čovjek ne bi imao pravo na grijeh?

Da li vam je poznata kur'anska istina o poslaniku Ademu i negovoj ženi Havi (biblijski Adam i Eva)?

Gdje je bila njihova granica?

Šta nisu smjeli dodirnuti?

Da li je drvo zaista bilo zabranjeno ili je riječ o ukazivanju na granicu koja se ne smije preći, o samokontroli i ograničavanju samoga sebe na ono što je dopušteno?

Kako vi shvaćate pojam samokotrole?

NUSRET IDRIZOVIĆ (1930 -)

Idrizović je rođen u Bijelom Polju. Svoja je najvrednija djela dao u atipičnim žanrovima: nakon dječije proze, u "bogumilskom ciklusu" ostvario je esejističku meditaciju o sudbini i životnim pogledima srednjovjekovnog bosanskog čovjeka ("Kolo bosanske škole smrti", 1984.; "Kolo tajnih znakova", 1987.; te "Kolo svetog broja", 1989.). Kad je već izgledalo da je našao "svoju" temu koju će samo dalje obrađivati-ratna stradanja u Bosni i Hercegovini, utjelovljena u užasima silovanja Bosnjakinja-muslimanki, potresla su autora i jednostavno ga "prisilila" da napise dokumentarno-fotografski roman: "Hude sudbe: Silovanje Azre". To je djelo, po riječima pisca predgovora Esada Cimića, "najprimjerenija osveta za zla i poniženja" koja su žrtve pretrpjele.

ZLATNA I GLADNA BRDA

Stresam san i umor sa trepavica, ponovo se naginjem nad knjigom iz koje učim. Ali slova se roje, stapaju, štampani redovi se pretvaraju u horizontalne pokidane lančiče. Bjelina knjige se izdužava. Put je to. Počinje sa žuljavih očevih dlanova. Odmotava se iz naručja majke, iz strana gladnih brda ka pitomijim nizinama.

Pri polasku u grad na školovanje ispratiše me ukućani do brijega ispod jata tamnih drvenih kuća.

Tu na tom brijegu ledina je utabana i trava nagorjela od ženskih suza. Dotle su majke pratile sinove, sestre braću, žene muževe pri odlascima u ratove, na radove, u tamnice. Tu su posljednji put naprezane zjenice da se na rastanku zapamte mrtvi ili živi dragi likovi. Kuke od ruku raspupčane, zagrljaji odrešivani.

Tu na tom brijegu govorila mi je prije rastanka majka: "Ako ti ne dodijele stipendiju iz opštine, moraćeš prekinuti školovanje. Mi imamo pred kućom samo jednu kravu i oko kuće malo imanje. Nemamo šta da prodamo, a to što zaradimo ne dostiže ni nama ovdje za hljeb i prismoku, a kamoli da pretekne novaca tebi u svijet za školovanje da šaljemo. Obolićeš od studi i gladi, pa poslije šta će ti škola. Iako ti je srce prijenulo za knjige i od njih se ne razdvajaš, tvrdo je naše nemanje. Lako je sinovima imućnih seljaka da se školuju kad im roditelji svake čaršije očebarsnu paru od prodaje stoke, smoka, žita, sijena, građe. Lako je djeci službenika da se školuju kad im na roditeljske dlanove često kaplju pare iz državne kase. A tvoj otac treba da zaradi od krampanja na cestama i od sječe drva u šumama. Krampaška snaga je najjeftinija i brzo se troši, a od gore sve gore. Ja što za cijelu godinu izrabotam komšijama pod pazuhom bi stalo. Zar siromašno dijete da postane službenik? Smiju se zlurado seoske gazde i oni što su naučili da gospoduju u gradovima, kivni što se brda spuštaju a doline dižu. Nećeš im zapasti za oko ni uči u riječi jedino ako ostaneš nadničar".

I pošto su se svi ostali, koji su me pratili, povratili kućama, majka je ostala da gleda sa brijega kako me put spušta i odaljuje. Nijesam smio da se okrenem i pogledam u njene oči. One su postajale veće i jače grijale od sunca. Ostala je ta svjetlost oko mene, i kad zađem u tamni predio kao da blago lije iza mojih leđa, ali se jasno ne da primijetiti. I kao da sve do sada majka stoji na onom visu i vidi me u daljinama. Ruke je počela da širi kao da će njima da označi zagrljaj. Možda time prekorijsva moju stidljivost što je nikada, pa ni na rastanku, kada mi je stavila glavu na rame i zajecala što je ostavljam samu, nijesam zagrljao. I sada vidim njene prste naborane od napora, testave od miješenja, iskrzane od plijevljenja žita, od branja kopriva, od muže i pranja veša. Ali na vrh svakog prsta izbija majčino srce i nudi mi dlanove, jedine njive i livade koje mi u nasljedstvo ostavlja, zemlju istine i ljubavi, vrtove dječjih snova.

Htjela je na tom putu odlaska još koji korak da me otprati dalje od ostalih, još nekoliko sekundi da odloži rastanak. Ili je još nešto htjela da mi kaže. Uvijek se neka riječ zaboravi da se kaže na rastanku. Ta riječ ostane u dnu stegnuta grla. Stiskaj ruke, zagrljaj i poljubac su samo njeni blijedi odjeci. Možda bi ta riječ zanimajelih u bolu za mrtvima bila jaka kao oživljenje. Kada bi sinula iz očiju drugova na rastanku, kada bi se izgovorila priljubljenim usnama zaljubljenih na oproštaju, ona bi bila jaka kao ostanak. Ona bi isušila oči od suza, ona bi zarasla usne u poljupcu, rastanak pretvorila u sastanak, odsustvo u prisustvo.

Ali je možda bolje što smo malo uvjereni u stvarnost svakog rastanka, što najjače zaboli kad ostanemo sami i van domašaja da kažemo tu riječ onome koga smo ispratili, jer bi nam ta riječ izvukla dušu i srce na usne.

Bliži se ponoć, mraz počinje da steže, soba se hladi, vrata i prozori pucketaju. Posljednje limuzine skreću sa svojih smjerova i putuju mojim nervima. Negdje iz blizine dopire puls džez, sudara se sa mojim bilom. Jedino moj sluh miluje svila disanja zaspalog druga Milisava. Tek se vratio sa zajedničkog, uzdignutog zavičaja, gdje su izvorišta velikih rijeka, predjeli mećava i zaleđenih gora. Umoran je, juče je poslije časova otišao tamo pješke, a večeras se vratio. Sa rukama pod pazuhom i istanjen kao pčela šetkao sam po sobi očekujući njegov povratak. Navraćao je i kućevlasnik, dosjećao se razlogu moga nemira i nudio mi kore preostale od njegovih bezubih usta iza večere. Pomodrelog od studa ni stid nije mogla da me zarumeni. Nijesam mogao da ga pogledam u oči pogledom kućeta, niti izustim hvala. Stegao sam vilicu i odmahnuo glavom.

Na stolu sada stoji kukuruzni hljeb koji je maloprije donio Milisav iz planine od mojih roditelja. Pored hljeba je slog od desetak hiljadarki i pisana poruka oca i majke da za njih kupim sako.

Novčanice sa stola se izdužuju u zmije. Počinju da me opasuju oko rebara, da stežu. Prepoznajem majčine prste, deset ljigavih obručeva sa šarama hiljadarki na leđima. Naprežem se da ih raskinem, dok začuh majčin glas: "Ti ne znaš sine, koliko puta sam gladna svoj zalogaj odložila da bih za tebe uštedjela. Iako slutim da se poslije školovanja nećeš vratiti u gladna brda našeg zavičaja da službuješ. Nadjenut ćeš mu stotinu mana, oženićeš se, okučiti u gradu, zanijećeš se svojom porodicom i brigama da što više stvari u kući dobaviš, mislim a o poslu i zaradi. Bićeš kao i mnogi drugi što su zaboravili svoje roditelje na selu, kao da se stide njihovih prostih navika i njihove starosti. Nikada nijesam smjela dugo da se zagledam u njega, da ga prejakom željom očima ne bih ispila, strijepeći da mi srce glasno zaklikće. Da te mogu udaviti roditeljskim milovanjima".

Ne, majko, ne strepi, vratiću se u naša gladna i zlatna brda da i moje srce postane izvor na njima. Dijeliću žednim i željnim svoje riječi. I neću dopustiti da mi roditelji usamljeni pomru, a da im nema ko bolesnim čašu vode dodati.

Mlaz jako uvučenog vazduha zahladnio mi je nepca. Svoj prijekorni zagrljaj otpustiše zmije hiljadarki. Među dlanovima i čelom osjetih kapi znoja. Bio sam gladan, a nijesam mogao da zagrizem okrajak kukuruznog hljeba, izrebren majčinim prstima pri miješenju.

Iz kaputa obješenog na zidu, već iskrzanog i procvjetalog po laktovima, učini mi se da čujem poznati muk. Kao da se uselio tu onog dana kada je otac zbog mene, Dina, prodao ispred kuće posljednju kravu da bi mi kupio odijelo. Sa praznim rukama na leđima vratio se u planinu. I kasnije su mi pisali da im se na podne pričuje muk te krave ispred vrata kuće, a noću iz prazne štale.

Koliko kapi znoja, koliko sati na poslu provedenih, koliko odricanja dok su ovo novaca zaradili i uštedjeli za mene!

Zahučaje sniježne gore. Koliko dana sa koljenima u snijegu je otac testerao debele bukve da bi za plaću preduzeću ugotovio koji kubik drva. Koliko zamaha i udaraca sjekiroj u smrzla srca drveća. Svaku cjepanicu je prenio iz šume na rukama da bi je natovario na saoni sa volujskom zapregom, koja je svojina preduzeća, pa je zatim niz strme zaleđene puteve leđima podupirao u jaram i krupna volujska čela da se saoni ne zalijeću i ne prevrnu.

U toploj sobi rodne kuće sestra sjedi i prede žicu iz kudeljice vlasa za ćilim koji majka тка. Mače se podiže iz njenog krila i šapom hvata za bijeli mlaz koji ona izmuza iz kudelje.

Danima i nedjeljama majka je nagnuta nad zategnutu osnovu ćilima. Sporije nego u livadi niču cvjetovi na tkanini pod njenim prstima. Zbijena potka razgorijeva se u vijence boja. Uz tkanje majka pjevuši neku pjesmu satkanu samo od duše i mekog otegnutog glasa. Ponekad šapće molitve i drevne bajalice da odagna nevidljive aždaha koje igraju oko moga imena i glave. Njeno lice ne mogu zapamtiti. Povodi se svojim nabiranjem prema prisutnosti lika u očima. Posebno je kada je okrenuto meni. Kako mi je umilno kada me vidi, kada prijeđem prag njenih trepavica i uđem u svetište roditeljske ljubavi.

Nova bora na njenom licu ucrtala se u obliku zavičajnog puta. I polazi sa ivice njenog oka.

Čini mi se da u polusnu vidim da se pomalja iza horizonta krupan, žut klas sa sjajnim lopticama zrnja u sebi. Da li je to produženi predački san o nekoj plodnoj neustignuloj zemlji, o nekoj berbi žita u rodnoj godini koju su u zavičaju stalno iščekivali. Taj klas se pomalja iza zlatnih i gladnih brda. Zurim i posljednju knjigu do kraja da doučim i pođem ka tom zrnju. Možda su to suze na trepavicama majke. Da li ću ponovo naći te njene oči, vrata raja i zavičaj sunca?

Zaim Azemović

INTERPRETACIJA

1. U naslovu je kontrastna slika rodni brda.

Kako ona mogu biti i zlatna i gladna istovremeno?

Kako pripovjedač opisuje svoje djetinjstvo i odrastanje?

Kroz prizmu kojih doživljava ih gleda?

Šta je ostalo najupečatljivije njegovim sjećanjima?

Puno je tegobnih slika u dječakovom sjećanju, ali ima i onih *zlatnih*.

Šta u njima sija bez obzira na tegobe?

Čiji sjaj i nemjerljivu vrijednost ne mogu izbrisati ni zasjeniti ni najveće nedaće?

Pripovijetka govori o borbi za opstanak, o čovjekovoj želji da svoj život učini ljepšim i vrednijim, o teškom i trnovitom putu poštenog življenja, o gladnim brdima djetinjstva i namjeri da se nikad ne zaboravi početak.

Glavni lik se u formi kratkih i tegobnih retrospekcije vraća u djetinjstvo, prisjeća se mučne borbe za opstanak i bolji život. U tim retrospekcijama su i topla sjećanja na draga lica, posebno majku, sjećanja čija je toplina jača od teške i gladne stvarnosti, od patnji i nezasluženi poniženja.

Retrospekcija (lat. retro – unazad, spectare – gledati) je pogled unazad, osvrt na ono što je prošlo. Retrospektivno kazivanje, za razliku od hronološkog, ne teče po redu, nego od samoga kraja ili najvažnijeg momenta u priči. Retrospekcije su povremeni i djelimični izleti u prošlost, najčešće u vidu sjetnih sjećanja.

Dječak – učenik daje u mislima jedno obećanje, da neće poput ostalih zaboraviti ta gola brda koja su ga othranila, da će svoje znanje donijeti na dar onima koji su se zbog njega odricali svega u životu.

KULTURA IZRAŽAVANJA

Napišite rad o temi *Moja zlatna i gladna brda*.

ZAIM AZEMOVIĆ (1937 -)

Rođen je u Bukovici kod Rožaja. Završio Učiteljsku školu u Novom Pazaru, a potom Višu pedagošku školu u Kruševcu. Član je Udruženja književnika Crne Gore. Živi i radi u Rožajama. Djela su mu: *Zlatna i gladna brda* (pripovijetke, 1972), *Mijene* (pjesme, 1977), *Dug zavičaju* (pripovijetke, 1981), *Sijevak* (pjesme, 1982), *Nesanice* (pripovijetke, 1987), *Srce pod jezikom* (pripovijetke, 1989), *Tajnovid* (romansirana biografija Šejha Muhameda Užičanina, 1994), *Nebeska vrata* (pjesme, 1998), *Darovi* (izbor iz poezije, 2003), *Šemsi-pašina balkanska sudbina* (romansirana biografija, 2005).

GUSINJSKA GODINA

(odlomak iz romana)

Rufina zamoli Arapa da joj ispriča o tom Dželal-begu što ga svi spominju. Koje on?
– Šejtan, kačak i bundžija! U ovim krajevima odmetnika je bilo za cijelu carevinu, ali nijedan nije bio kao Dželal-beg. Izdvajao se i vještinom i hrabrošću, i lukavstvom i drskošću. Vlasti su ga tražile svuda, davale blago za njegovu glavu. Ali uzaman. Mnogo im je jada zadao. Zalud su bile sve počere i hajke. Pojavi se đe ga niko očekivao ne bi. Traže ga po pećinama i gorama, nalažu oganj da ga išćeraju, a on u hanu, prerušen u skadarskog trgovca, naručio kahvu, zapođenuo priču, hvali svoje mještane. Mudri su to ljudi, veli, ravnih im na dunjaluku nema. I priča: htio neki trgovac, kao on što je, da kupi kuću, pa pitao kako da se pogodi s tim čovjekom. A Skadranin će: ako mu je otac gradio, pogodićeš se lako, a ako je on gradio, bogme, teško.

Okupio oko sebe dokone i znatiželjne, pa razvezao, željan razgovora. Priča da je čuo za gusinjskog čobanina Kadriju što mu neko iz buljuka ukrao ovna, ugiča, krupnog kao vo. A on zamuči, prećuta to, side s planine i nikome ni riječ da zucne. Ni pred kim da to spomene. Prođu četiri godine, i hoće u hanu da ga neko priupita:

"Tako ti Boga, Kadro, dozna li ko ti ukra onoga ugiča?"

"Doznah, vala".

"A ko, bre?"

"Ti, dina mi".

"Lukavi ste vi Gusinjani", rekao im Dželal-beg, "vragovi ste".

"Čuo sam ja davno za vas. Nemam ja sa vama što da trgujem. Rekao mi je to i babo, sve mu vjerujem. Čuo sam i za onu priču kad je došao neki Jevrej, trgovac, kod vas da uzajmi jaja, a vi mu ih metnuli na tas, da ih izmjerite. Da vam ne zakine kad ih bude vraćao. Tako ste ga i očerali, nema što, dovitljivi ste".

Takav je, kćeri, bio Dželal-beg. A imao je i odane jatake. Takvi ljudi ovdje lako nađu utoku. Nesigurne i uzaludne, naviknute na stalne neuspjehe, počere digoške kandže od njega, saviše se, pomirene pa makar da Dželal-beg i samog vezira otme.

"On nije čovjek, duh je".

"Ima o takvima u knjigama džamijskim".

"Zna se đe se i kako rađaju. Imaju i krila".

"Da ih niđe nema, našli bi se u Gusinju".

Ustrašeni nizami dodavali su mu i druge osobine, koje su od straha izmišljali, pojačane nepoznatom i surovom prirodom i divljim ljudima.

"Čudo te ih ovđe nema još".

"Hvala Allahu, što je bar sam: brzo se okote".

"Turi čovjeku sedlo na hrbat i po svu noć ga jaše. U razdanje nestane, a sedlo na čovjeku, da mu ga svako vidi".

Jednom u zaruđeli sumrak, spusti se Dželal-beg u čaršiju, sam i nenaoružan. Dođe do tvrđave i viknu kavaza.

"Koji si ti. Što ćeš?"

"Ja sam Dželal-beg".

Kavaz se prenu, poigra mu jabučica, zadrhtaše ruke i puška mu skliznu. Zinu da poduhvati vazduh, da se ne zaduši. "Što ćeš... Što...?"

Držao je oči zatvorene, očekujući strašan kraj, kakav je jednom i snivao, i koji mu se često pričinjao.

"Dođoh da se predam. Vodi me. Poznaješ li me".

Kavaz otvori jedno, pa drugo oko.

"U džehenem, da te oganj sprži", viknu. "U džehenem. Bježi, miči mi se, neću, bježi..."

Dželal-beg nije htio da ode. Predao se, na veliku žalost svih. Što mu bi – niko nije znao. Vojnici ga vezanog povedoše u Stambol, a odatle, prognaše u Jemen.

Otud mu spasa nema, rekoše.

I da ga puste, pješčara bi ga spržila. Stopiše mu trag.

I hoće da mine nešto više od dvije godine, kad se Dželal-beg, pocrnio i istanjen, obrete u Gusinju. Okupiše se ljudi i đeca, nastala veliko veselje i grljenje. Brzo se čulo da je tamo, u Jemenu, Dželal-beg spasio život dizdaru kojeg bijaše napala grupa beduina. Iako vezan sindžirimama koji su se vukli za njim, Dželal-beg je zavrtio njima, preturio se preko glave kako samo on umije i – nekome smrskao glavu, nekoga prepolovio, a ostale raščerao. Iz zahvalnosti, rekli su, pustiće ga i nagradiće ga. Dizdar je pratio pismo u Carigrad, vlastima. Taj čovjek sa jakim vezama i prijateljima, zaslužan i povjerljiv, rođeni brat Firduz-paše sve je napisao kako je bilo.

Dželal-beg ne sačeka taj dan: pobježe.

Žalili su ga svi, vjerovali da će ga užareni pijesak, prvo oslijepiti pa spržiti. Poćere upućene za njim, poslale su da mu pomognu a ne da ga kazne. Bili su pozvani i kaifi – vještaci za čitanje tragova u pustinji. Čak i čuveni Ebu Nadžar. Dizdar ih je čekao zabrinut i tužan. Vratiti se u tvrđavu: nestao je, nema ga, ni traga od njega. Zalud su ga tražili. Zahvatilo ga je i nevjericama, jako, pištao je pijesak, spasa ni zmiji nema...

Dželal-beg poslije mnogo lutanja, ni sam ne znajući kako, dođe u Gusinje. Veselje je trajalo do zore, dairilo se, pjevalo i igralo. Na sve strane goreli su fenjeri. Ljudi su pričali a Dželal-beg ih je slušao kao omamljen.

Pa se veliko veselje naglo i prekinulo. Iz potaje je kresnula puška, Dželal-beg se zanio i pao. Stigao je samo da izusti jednu riječ: Grlja. Tako se zove jedna naša rijeka. To što je nju pomenuo – začudilo je mnoge. Nagađali su što to može biti; ima tu nešto, nije to bez neke. Grlja ponire, strmoglavljuje se u crno grotlo. Ljudi su se na konopcima spustili dolje i imali su što da vide: pod stijenama i kamenom, pored same vode – kao da je neko načinio drum. Vjerovali su da je to Dželal-beg htio da im kaže, da otkrije neku tajnu, ali nije stigao. Sigurno se u nekom od crnih, podzemnih hajata i pećina – krije veliko blago. Ljudi su sve pretražili ali nijesu našli ništa. Samo je Ramadan u jednoj pećini našao ljudski kostur veći no dva čovjeka.

Tako je završio Dželal-beg. Gusinje ništa ne zaboravlja. Više voli svoju osvetu, no što žali njegovu pogibiju. Dželal-begovo turbe je ne brdu, i u njemu stalno gori svijeća. A ljudi viđaju i njega, diže se i šeta. Nizami su ga gađali, trošili fišeke, vidali i da je posrnuo i pao, čuli i jecanje, ali se on opet javi, dolazi im do kule, zove, cuka i trupa na vrata, ne da im mira. Ostave leđen sa vodom pred njegovim turbetom, i krpu, postave stražu i čuvaju turbe. Kad ujutro: vode nema a krpa kvasna.

Nas nikad ne dira. Samo ponekog zovne, kad mu je ćef, da ga ne zaboravimo.

Koga zovne, taj se, ma đe bio, kao pod mađijama – uputi ka Gusinju.

Zuvdija Hodžić

MANJE POZNATE RIJEČI

kačak - odmetnik, bjegunac
bundžija – kavgadžija, buntovnik
uzaman – uzalud
tas – dio vage
jatak – pomagač
nizami – vojnici, regularna vojska u Turskoj carevini

hrbat – poleđina
kavaz – stražar, tjelohranitelj, pandur
dizdar – zapovjednik tvrđave
beduini – nomadi, stanovnici pustinje
sindžir – lanac
hajat - odaja, prostorija
turbe – natkrivena grobnica
ćef /ćeif - dobro raspoloženje, uživanje

INTERPRETACIJA

1. Odlomak koji je pred vama govori o neobičnom liku Dželal-bega i događajima čiji je on sudionik, a koji su na granici relanog.

Ko je bio Dželal-beg?

Da li je moguće povjerovati u sve ono što se o glavnom junaku Dželal-begu priča.

Okvir za priču je tipično narodni, odmaknut od stvarnosti i obogaćen narodnim vjerovanjem i maštom pripovjedača.

U odlomku imamo pripovjedača i slušaoca (ili slušaoc).

Rufini o Dželal-begu priča Arap.

Iako priča zvuči nevjerojatno, nije neobično što je ispričana. Zašto?

Možete li na osnovu odlomka zaključiti u koje vrijeme je smještena radnja romana?

Radnja romana smještena je u vrijeme koje se historijski bilježi kao najteže vrijeme za Gusinje. Turska carevina, iako još prisutna, na odlasku je. Narod sluti velike historijske promjene i nevolje, neki događaji ih već nagovještavaju. Vlada strah od neizvjesnosti.

Zapamti

U teškim vremenima se ispredaju narodne priče, legende koje govore o pravdi i pravednicima, o kažnjavanju onih koji ljudima čine nepravdu. Ove priče su protuteža strahu i neizvjesnosti, te slučenju i očekivanoj nesreći. Ovaj motiv je sveprisutan u našoj narodnoj književnosti, osobito u epskim pjesmama i legendama. Zuvdija Hodžić se njima uspješno poslužio kako bi oslikao kolektivno stanje duha.

Psihološka vrijednost ovih priča je izuzetno velika jer daju snagu da se prebrode teškoće i ne dopuštaju da se izgubi nada.

ZUVDIJA HODŽIĆ (1944 -)

Rođen je 1944. godine u Gusinju. Završio je filološki fakultet, a pored književnosti uspješno se bavi i slikarstvom. Objavio je zbirku poezije *Na prvom konaku* (1970), knjigu pripovjedaka *Gluva zvona* (1973) i *Neko zove* (2003), romane *Gusinjska godina* (1976, 1996) i *Davidova zvijezda* (1991) i knjigu reportaža i putopisa *Jedan dan života* (1995). Bio je urednik, a i jedan je od osnivača, književnog časopisa *Almanah*. Književnik živi i radi u Podgorici.

DERVIŠ I SMRT

(odlomak iz romana)

Roman je slika čovjekove sudbine, čovjeka *bačenog u život*. Glavni junak romana Ahmed Nurudin derviš je u tekiji, u kojoj se sve dešava po davno utvrđenom redu i pravilima. On naivno misli da je i u svijetu koji ga okružuje tako. Vjeruje u pravdu i brani apstraktnu istinu, ali njegovo trijezjenje se dešava u susretu sa stvarnim životom. Nakon što saznaje da mu je brat Harun zatvoren, on, vjerujući u njegovu nevinost, želi da dokaže istinu i oslobodi brata. Međutim, spoznaje da pravda i istina kao ideja postoje, ali ih ljudi u stvarnom životu, u svakodnevnim događanjima, igrama i smutnjama stalno zanemaruju, zaobilaze i zloupotrebljavaju. U potrazi za bratovim izbjavljenjem put ga dovodi i do vrata kadije Ajni-efendije, koji je i potpisao nalog za Harunovo uhićenje.

„Slab je koji traži, a slabo je i što se od njega traži“

Još je dan, slab, umoran, sjenke ga već grizu, ali mora trajati toliko da ne uđem u noć s mukom i stidom. Znao sam kuda idem, još dok nisam ni odlučivao da li ću ga posjetiti. Nesvjesno sam mislio na njega, nadajući se da mu je žena ispričala naš razgovor, pravićemo se obojica da nismo upućeni niušta, čuvaćemo tobožnju tajnu, nećemo govoriti o Hasanu, ali će moj vedri izgled sve otkriti. Pa i da mu nije kazala, nemam čega da se plašim. Možda bi bilo bolje da sam prvo otišao do nje, da joj odnesem glas o Hasanovu pristanku, kao poklon. Lakše bih onda razgovarao s njenim mužem.

Uzalud, kukavičluk nas je opsjeo, mislimo njime. On govori iz nas, neka je proklet, i kad ga se stidimo.

Iskoristio sam taj trenutak ogorčenosti i učinio odmah, da ne bih odgodio na nikad.

Začudo, Ajni-efendija me primio istog časa, kao da me očekivao, nisu preda mnom išli glasovi ni glasnici, iako se na hodnicima osjećalo prikriveno prisustvo ljudi i očiju.

Dočeka me ljubazno, s pozdravom, koji nije ni bučan ni ravnodušan, ne pretvarajući se ni da je obradovan ni začuđen, odmjeren u svemu, neodređeno osmjehnut, ne pokušavajući ni da me uplaši ni da me ohrabri. To je pošteno, mislio sam, ali sam se osjećao nelagodno.

Odnekle se privukla mačka, pogledala me zlim žučkastim očima, i prišla mu, njuškajući ga. Ne skidajući pogled sa mene, pogled ljubazno rasut, milovao je maznu životinju što se sladostrasno uvijala pod njegovom rukom, tarući se vratom i bokovima o njegovo koljeno, pa se uspuzala i savila u krilu i počela da prede škiljeći u mene zloslutno. Sad su me gledale dvoje očiju, žučkaste i hladno oprezne obadvoje.

Nisam htio da mislim na njegovu ženu, ali je sama izranjala iz tame, iz daljine, zbog njega, ukočenog, na oprezi, sakrivenih ruku koje su se sigurno davile u dugim rukavima, prozirnog lica, tankih usana, uskih ramena, ispran, krhak, voda teče njegovim žilama, kakve su noći među njima u onoj velikoj gluhoj kući?

Sjedio je nepojmljivo miran, ne osjećajući potrebu da makne bilo čime (ličilo je na mrtvačku obamrlost ili na fakirsku snagu samosavladavanja), s istim izrazom lica što sam ga zatekao kad sam ušao, sa osmijehom koji ništa ne izražava, varljivo razapet na ustima bez usana. Umarao me taj osmijeh više nego njega.

Samo, s vremena na vrijeme, a uvijek mi je izgledalo neočekivano, oživjela bi ruka nekako podmuklo, izvukla bi se iz rukava kao zmija (njene su kao ptice), i oči što bi pogledale u iste takve, mačje, jedino tada za trenutak smekšane.

Ne znam koliko sam tako sjedio, bio je sumrak, pa mrak, iz njegova krila žarile su se fosforne oči, začudo i njegove, ili mi se tako činilo, imao je četiri svjetlucava oka, onda su unijeli svijeće (kao i ono veče, ali nisam više mislio na nju, nisam mogao), i bilo je još

gore, obespokojavao me njegov mrtvi osmijeh, plašio me njegov mrtvački izgled, plašila me tama iza njegovih leđa i sjenka na zidu, uznemiravalo me tiho šuškanje, kao da su pacovi puzali oko nas. A od svega je možda bilo najmučnije što nijednom nije digao glas, nije izmijenio način govora, nije se uzbudio, naljutio, nasmijao. Polahko su otpadale od njega riječi, žute, voštane, tuđe i uvijek nanovo sam se čudio kako ih dobro slaže i nalazi im pravo mjesto, jer je izgledalo da će se prosuti iz njega, nagomilane negdje u šupljini usta, i poteći bez reda. Govorio je uporno, strpljivo, sigurno, ni jedan jedini put nije bio u sumnji, nije pretpostavio neku drugu mogućnost, i ako sam mu protivrječio, rijetko, izgledao je istinski začuđen, kao da ga je prevario sluh, kao da se susreo s ludim čovjekom, i opet nastavljao da niže rečenice iz knjiga, dodajući vijekovima njihove starosti memlu svoga mrtvila. Zašto govoriti? Pitao sam se uznemireno. Zar misli da ne znam ove poznate rečenice, ili sam ih zaboravio? Govori li to njegovo visoko mjesto, njegova istaknuta dužnost? Govori li iz navike, ili da ništa ne kaže, ili se ruga, ili nema drugih riječi osim naučenih? Ili me muči, da me dovede do ludila, a ova mačka je zato da mi na kraju iskopa oči?

Onda sam pomislio da je zaista zaboravio sve obične riječi, i to mi je izgledalo strašno: ne znati ni jednu jedinu svoju riječ, ni jednu jedinu svoju misao, biti nijem za sve ljudsko, i govoriti bez potrebe, bez smisla, govoriti preda mnom kao da me nema, biti osuđen na govorenje koje je pamćenje. A ja sam bio osuđen na slušanje onoga što znam.

Ili je ludak? Ili je mrtvac? Ili privedenje? Ili najgori mučitelj?

U početku nisam vjerovao sam sebi, izgledalo je nemoguće da ga živ čovjek pred njim i živ zatvorenik u tvrđavi ne navedu na jednu jedinu stvarnu riječ, od ovog časa. Pokušavao sam da ga navučem na ljudski razgovor, da kaže ma šta o sebi, o meni, o njemu, ali sve je bilo uzalud, govorio je samo Kur'anom. Avaj, a ipak je govorio i o sebi, i o meni, i o njemu. Onda sam i ja zaronio u Kur'an, moj je koliko i njegov, poznajem ga kao i on, i počeo je megdan hiljadu godina starih riječi, koje su zamijenile naše, sadašnje, i koje su stvorene zbog mog zatvorenog brata. Ličili smo na dvije obataljene česme što su rasipale ustajalu vodu.

Kad sam rekao zašto sam došao, odgovorio je kur'anskom rečenicom:

- Koji vjeruju u Boga i sudnji dan, ne drže prijateljstvo s neprijateljima Allaha i poslanika njegova, makar to bili očevi njihovi, ili braća njihova, ili rođaci njihovi.

Zavapio sam:

- Šta je učinio? Hoće li mi iko reći šta je učinio?

- O pravovjerni, ne pitajte za stvari koje bi vas u brigu i očajanje mogle baciti, ako bi vam se otvoreno reklo.

- Do groba ću ti biti dužnik. Došao sam da mi se otvoreno kaže. I ovako sam u brizi i očajanju.

- Oholo su zemljom hodali i ružne spletke pleli.

- O kome govoriš? Ne mogu da vjerujem da govoriš o mome bratu. To Bog kaže o nevjernicima, a moj brat je pravovjerni.

- Teško onima koji ne vjeruju.

- Čuo sam da je zatvoren zbog nekih riječi.

- Ne može biti tajnog sporazumijevanja i sašaptavanja među trojicom a da Bog ne bude četvrti među njima. Tajni sastanci su satanino djelo, jer satana hoće da rastuži pravovjerne.

- Dobro poznajem svoga brata, nije mogao da učini zlo!

- Ne budi pomagač i zaleđe nevjernicima!

- Brat mi je, zaboga!

– Ako su vam vaši očevi, vaši sinovi, vaša braća, vaše žene, vaše porodice, miliji od Boga, od njegova poslanika i od borbe na njegovu putu, ne očekujte milost Božiju.

– O pravovjerni, klonite se sumnjičenja i klevetanja, jer kleveta i sumnjičenje je grijeh. To sam ja rekao.

Odvratio sam istom mjerom, kur'anskom, nisam više mogao da ostanem na običnim riječima, tako je bio jači od mene. Njegovi su razlozi Božiji, moji ljudski. Nismo bili ravnopravni. On je uzdignut iznad stvari, i govori riječima Stvoriteljevim, a ja sam pokušavao da svoju sitnu nevolju stavim na vagu obične čovječanske pravde. Natjerao me da svoj slučaj podvedem pod vječnija mjerila, da ga sasvim ne obezvrjednim. Nisam tada ni osjetio da sam u tim razmjerima vječnosti izgubio brata.

Pa i tada on je branio načela, ja sebe: on miran i siguran, ja uzrujan, gotovo razjaren. Govorili smo isto, a sasvim drugo.

Rekao je: Nisu za grijешnicima plakali ni nebo ni zemlja. A ja sam mislio: teško čovjeku ako su mu mjera nebo i zemlja. I rekao je: Zaista, biće nesrećan ko dušu svoju okalja. I još: O, Zulkarnejne, Jedžudž i Medžudž prave smutnju po zemlji.

A ja: O Zulkarnejne, Jedžudž i Medžudž prave smutnju po zemlji. I: Zaista biće nesrećan ko dušu svoju okalja. I: Pored istine postoji zabluda. I: Neka ljudi oprostite i smiluju se, zar vi ne želite da vama Bog oprost? I još: Zaista je čovjek veliki nasilnik, a nasilnici su najdalje od istine.

Na to je on začutao za trenutak, pa rekao mirno, još se smiješeći:

- Teško tebi, teško tebi, i opet teško tebi!

– Allah je svačije utočište – odgovorio sam izgubljeno.

Onda smo gledali jedan u drugog, ja rastrzan svim što je izgovoreno, misleći kako sam brata zaboravio a sebe opteretio; on spokojan, gladeći uzdignuti rep odvratne mačke što mu se uvijala iza leđa. Trebalo je da odem, kamo sreće da nisam ni dolazio, ništa doznao nisam, ništa pomagao nisam, a rekao sam što nije trebalo. Jer i Kur 'an je opasan ako Božiju riječ o grijешnicima vežeš uz onoga ko određuje grijешnike. Hiljadu puta se pokaješ za ono što kažeš, rijetko za ono što prećutiš, znao sam za tu mudrost kad mi je bila potrebna. Bolje bi bilo da sam samo slušao, i kazao što bi bilo vrijednije od svega, potpuno sam smeo s uma, a siguran sam da je značajno. Sinoć je bilo, njega se tiče, i mene, žena je rekla da krije od njega. Sjetio sam se: prijatelja sam izdao radi toga.

I ispričao mu kratko, suzbijajući zid što me zapljusnuo, kako sam nagovorio Hasana da se odreče nasljedstva. Ništa više, samo to. Ni u kakvu vezu nisam doveo ni sebe, ni ovu posjetu, ni brata. Ali on će dovesti, mora, i neće moći odgovoriti Kur'anom. Bilo je i crne pakosti u tom naglom mijenjanju razgovora, i zlude želje da ga uprljam njegovom vlastitom pohlepom. Prevario sam se, opet. Ničim nije pokazao da me shvatio, nije se ni iznenadio, nisam vidio na njemu ni srdžbu ni radost, ali je u svetoj knjizi našao odgovor i za ovu priliku:

- Slab je koji traži, a slabo je i ono što se od njega traži.

Sve je moglo da znači to što je kazao, ili ništa. Prekid razgovora, skrivenu ljutinu, ruganje.

Uzalud, jači je od mene. Liči na mrtvacu, ali nije mrtvac: načelo bjesni u njemu.

Oči mu svijetle u krilu, ispod ruke, mačije, ne usuđujem se da pogledam u njegove, prožižu me ledeno fosforim sjajem.

Oborio sam pogled i ćutao, uplašen svojom nepotrebnom smjelošću i njegovim nadmoćnim odbijanjem.

– Svрати opet- rekao je ljubazno. – Ne viđamo se često.

Meša Selimović

MANJE POZNATE RIJEČI **fakir** – siromah, ili indijski religiozni

asket, ili dreser zmija

fosfor – hemijski element koji svijetli

satana/sotona – đavo, šejtan,

Zulkarnejen - Božiji poslanik

Jedudž i Medžudž – u Kur'anu spomenuti patuljasti narodi koji su pravili nered na zemlji, pojavit će se ponovo pred Sudnji dan

INTERPRETACIJA

1. U odlomku pratimo zanimljiv susret između Ahmeda Nurudina i kadije Ajni-efendije. Ahmed je došao zamoliti ga da mu spasi brata.

Da li je u tome uspio?

Jesu li razgovarali o Harunu?

O čemu su razgovarali?

Da li je Ajni-efendija kazao i jednu svoju rečenicu?

Iza čijih se riječi krio?

Šta se krije iz kur'anskih ajeta kojima govori Ajni-efendija?

Zašto se on krije iz Božijih riječi?

Kakve su se misli rojile Ahmedovom glavom slušajući Ajni-efendiju?

U kojem licu je napisan *Derviš i smrt*?

Zašto se djela napisana tom tehnikom zovu *ispovjednima*?

Čija je ovo ispovijest?

2. Osjetna je psihološka napetost koja prati razgovor. Da li tu napetost proizvode oba lika ili samo jedan? Kako izgleda i kako govori Ajni-efendija?

Kako izgleda i govori, a kako se osjeća i šta misli Ahmed Nurudin?

Zašto oni nisu bili ravnopravni sagovornici?

Šta nam ovaj dvoboj riječima kazuje?

Da li je riječ o dobrim znalcima Kur'ana, o ljudima koji poznaju i slijede Božiju riječ ili nešto drugo?

Kako biste imenovali ovaj dijalog u kojima govornici suprotstavljaju kur'anske ajete jedan drugome:

a) poigravanje kur'anskim ajetima i zloupotreba Božijih riječi

b) korisna i praktična primjena Kur'ana

c) ispravno, ali nepotrebno spuštanje Božije riječi na nivo vlastite ovozemaljske potrebe

Objasnite zašto ste se opredijelili za taj odgovor.

3. *O, jadni dervišu! Može li se ikad desiti da ne mislite derviški?*, rekao je jednom prilikom Ahmedu njegov prijatelj Hasan. Da li je Ahmed i sam postao svjestan te svoje *mahane* upravo u odlomku koji ste pročitali?

4. Na širokom planu roman se bavi preobražajem čovjeka, moralom, ispovijesti, iskrenosti, sumnjama, gubljenju vjere i nade, smislu i besmislu svega što postoji, pobuni i traganju za čovjekom, osjećaju pravde. Ovo je knjiga o mudrosti, mislima i čovjekovom iskustvu. Najviše ipak, roman se bavi etikom i etičnošću likova. U osnovi djela je

književno sugeriranje moralne ideje, očiti su moralni sukobi među likovima, ali i unutar jednoga lika.

Koje ste vi moralne pouke izvukli čitajući odlomak?

Šta ste o moralnim karakteristikama ova dva lika zaključili?

Zapamti

U ulozi pripovjedača u književnom djelu može se javiti sam glavni lik. U tom slučaju riječ je o pripovijedanju u prvom licu ili tzv. **ih-formi** (od njemačkog *ja*).

Roman se bavi unutrašnjim svijetom Ahmeda Nurudina, prati njegove misli, razmišljanja, dvojbe i odluke, zbog toga ga ubrajamo u žanr **psihološkog romana**.

JEZIK I STIL

1. Meša Selimović se držao poruke da *riječ je riječ samo kad nešto kazuje*. Zbog toga svaka njegova riječ i rečenica nešto kazuju. Analizirajte rečenice u odlomku, razmislite o njihovom značenju, težini, vrijednosti... Ima li onih koje ne kazuju ništa, ili malo? Šta to govori o stilu pisca?

2. Kakav je jezik djela, odnosno jezik glavnog lika?

Govori li Ahmed Nurudin književnim jezikom ili narodnim govorom?

Šta njegov osobni jezički izraz otkriva?

MEHMED MEŠA SELIMOVIĆ (1910 – 1982)

Rodio se u Tuzli 26. aprila 1910. godine, u kojoj je završio osnovnu i srednju školu. Školovanje je nastavio u Beogradu, gdje je završio Filozofski fakultet. Radio je kao profesor na VPŠ i Filozofskom fakultetu u Sarajevu, bio je umjetnički direktor *Bosna-filma*, dramaturg i direktor Narodnog pozorišta u Sarajevu, a zatim i glavni urednik izdavačke kuće *Svjetlost*. Bio je redovni član Akademije nauka i umjetnosti BiH. Bio je pripovjedač, romansijer i esejista. Najznačajnija njegova djela su romani *Tvrđava* i *Derviš i smrt* (1966), koji otkrivaju izuzetnu snagu poniranja u dubinu čovjekove duše i njegove tragične sudbine, ali ne treba zaboraviti ni romane *Tišine* (1961) i *Magla i mjesečina* (1965).

BIO JEDAN

Bio jedan car i bio car i ništa više.
A bila jedna ljepotica, bila lijepa, bila prelijepa i – ništa više.
A bio jedan prosjak, samo prosjak i ništa više.
A bio jedan bogat, bio prebogat, prebogat i ništa više.
A bio jedan pehlivan, bio samo pehlivan.
A bio jedan darovit da darovitiji ne može biti, darovit i ništa više.
A bio jedan mudrac, bio samo mudar.
A bio jedan sažaljiv.
A bio jedan duševan.
A bio jedan samo pio.
A bio jedan samo jak, samo jak i ništa više.
A bio jedan za džabe.
A bio jedan onako.
I bio jedan.

Onog cara skinulo s prijestolja.
Ona ljepotica ostarjela.
Onaj prosjak ostao prosjak.
Onom bogatašu sve bogatstvo pusto ostalo.
Onaj pehlivan pao sa žice.
Onaj daroviti ništa nije napravio.
Onaj mudrac svakoga savjetovao samo sebe nije mogao da nasavjetuje.
Onaj sažaljivi plako.
Onaj duševni duševno obolio.
Onaj što je pio – mahmurao.
Onom jakom se tobože divili.
Onaj što je bio za džabe i umro je za džabe.
Onaj što je bio onako, mogo je i da ne bude.
Onaj što je bio, bio je, ali nije ostao.

A bio jedan pošten, samo mu bilo dasadno.
A bio je jedan pokvaren i nije mu bilo dosadno, stalno strahovao da ga ne uhvate.
A bio jedan u zatvoru. Puste ga, a on malo-malo, pa opet u zatvor.
A bio jedan otišao u tuđu zemlju i za njega se više nikad ništa nije čulo. Njegovi misle da je živ.
A bila jedna djevojčica pa se objesila.
A bio jedan pa ubio oca.
A bila jedna samo iz bardaka vodu pila.
A bio jedan pa kome bi god šta učinio gledao bi da ga makar malo ponizi.
A bio jedan pa učinio nešto što je bolje i ne kazivati, nešto od čega se čovjek prosto skameni.
A bio jedan malo na svoju ruku, ali dobar.
A bila jedna starica, nikli joj treći zubi, samo sitni i oštri.
A bio jedan čija je mati vile viđala.
A bio je u Žepču, prije, Zeleni Čovjek koji je živio u vodi.

A bio jednom jedan čovjek jako bolestan, našao neki korijen u svojoj avliji i sutradan odmah ozdravio. Eno ga i sada hoda.

A bio jedan pametan pa umro.

A bio jedan onako.

I bio još jedan.

A bio jedan nikad ženu u usta nije poljubio, jest drugdje, ali u usta nije.

Bio jedan volio pse, a mrzio ljude.

Bio jedan pa nije volio da gleda da mu žena po kući radi, nego žena poradi dok njega nema, a onda sjedi i ne miče.

A bio jedan svega ga bilo stid; drugi go, a njega stid; jeo krišom.

Bila jedna svemu se čudila; jutrom ustani pa reci: "Ah, vidi mene, ja ustala!" Druge je žene od toga odvrćale.

Bio jedan sve mu moralo biti zatvoreno, zaklopljeno, zaključano i zavezano; nikako nije mogao da gleda ništa otvoreno, nepoklopljeno, otključano i odvezano.

A bio jedan volio kape.

Bio jedan svakom u oči gledao.

A bila jedna sve otirala i sa sebe i sa drugih i kod sebe i kod drugih.

A bio jedan žandarm, koga god uhvati, on ga pusti; najposlije službu izgubio.

Bio jedan muhanat, što god bi mu ko reci, a on veli: "Nije tako!" Možda je i u pravu.

Bio jedan omrzlo mu govoriti.

Bila jedna djevojka pa mrzila momka kad je pored nje, a voljela ga kad nije pored nje. A bila jedna, pa joj bilo dosadno s mužem, a bilo joj dosadno i bez muža. A možda je to jedna te ista.

A bila jedna pa se zaljubila u nekakvog i mada je on nekud otišao, ona nikako da ga zaboravi. I kad se za drugoga udala neprekidno je na onoga mislila. Skoro da nije ni krila.

A bilo jedno dijete godinu dana samo mušmule jelo.

Bio jedan prosjak kusura vraćo. Neko mu da dinar, a on mu vrati polić, neko mu da dva dinara, on mu vrati jedan i po i sve tako. . .

A bio jedan dobar čovjek, svak` mu se živ čudio.

I bio još jedan.

Nedžad Ibrišimović

MANJE POZNATE RIJEČI

pehlivan – cirkusant, akrobat na žici

žandarm – policajac

muhanat – osjetljiv, čudan

mušmule – vrsta voća

kusur – sitan novac koji se vraća kupcu

poliće – pola, polovica

INTERPRETACIJA

1. Pred vama je osobena prozna forma koja se ne može porediti ni sa čime što ste ranije čitali. Ovo je priča koja gaji klasične elemente kompozicije i strukture. Počinje kao što počinju narodna priča ili bajka. Ali samo počinje i - tu svaka sličnost sa ovim proznim tvorevinama prestaje. Pitanja tipa: o čemu govori, ko je glavni junak, šta misli i osjeća lik, ovdje se ne mogu primijeniti.

Pa ipak, ovo prozno djelo je neobična slika ljudskih karaktera. Lepeza različitosti.

Ovo je i filozofska istina o čovjeku.

Osobenost ove tvorevine počiva na kontrastu forme i sadržine.

U čemu se ogleda kontrast?

Djeluje li naizgled monotono stalno ponavljanje *bio jednom jedan... ili onaj što je bio...?*

Monotonija forme i rječitost sadržine, ali rječitost koju treba potražiti zaronivši u dubinu teksta, govori da su ljudi međusobno slični jedino po tome što su svi različiti. Otud jednina u *Bio jedan...*

2. Kako izgleda ova osobena priča? Šta zapažamo već na prvi pogled, i prije čitanja?

A o čemu govori? Da li nam pisac, igrajući se riječima, otkriva nove vidike, nov način gledanja na život i ljude?

Možemo se čuditi, možemo se zgražati, ali ljudsku prirodu ne možemo mijenjati.

Pisac nam je ponudio jednu životnu istinu koja kaže da u ljudskom životu, a posebno u ljudskom ponašanju nema i ne mora biti logičnog toka ni zakonitosti. Čovjek je individua čiji se karakter formira na osnovu: razuma, emocija i instikata. Šta u čovjeku prevladava to o njemu daje sliku.

Duboka misaonost ovoga, na prvi pogled banalnog teksta, otvara pred nama nove vidike i postavlja pitanje:

Možemo li mi sagledati sve različitosti ljudskih karaktera, ponašanja?

Iz ovoga slijedi: Ako ne možemo (a ne možemo), vrijedili se lomiti u pokušajima da mijenjamo ljude oko sebe?

Da li vam je poznata narodna izreka: *Kol'ko ljudi, tol'ko čudi.*

Kako biste je vi protumačili?

JEZIK I STIL

1. Monotono ponavljanje konstrukcije *a bio jedan* sa početka rečenica pretvoreno je u jako stilsko sredstvo kojim se pisac poslužio a koje se zove **anafora**. Ovo je dokaz kako umjetnik od nešto što mi izbjegavamo kao nepoželjno (započinjanje rečenica u tekstu istim riječima) može pretvoriti u stilsku vrijednost teksta.

Pronađite i ostale primjere anafore.

2. Drugo stilsko sredstvo kojim se autor obilno koristio je **igra riječima**. Izdvajamo dva primjer, a vi pronađite i ostale:

Onaj duševni duševno obolio.

Onaj što je bio onako, mogo je i da ne bude.

3. U tekstu zapažamo i obezličjenje koje je svojstveno narodnom govoru.

Onog cara skinulo s prijestolja.

Šta se postiže ovim stilskim sredstvom?

Nije li upotreba ovog stilskog sredstva još jedna aluzija na **narodnu mudrost**?

NEDŽAD IBRIŠIMOVIĆ (1940 -)

Rodio se u Sarajevu, a djetinjstvo je proveo u Žepču gdje je i završio osnovnu školu. Od šesnaeste godine ponovo živi u Sarajevu gdje završava Školu primijenjenih umjetnosti, odsjek vajarstvo, a zatim Filozofski fakultet. Ibrišimović je: pjesnik, pripovjedač, romansijer, esejist, grafičar i kipar. Napisaio je romane: *Karabeg*, *Ugursuz*, *Braća i veziri* te monumentalno djelo *Vječnik*; knjige pripovijedaka: *Kuća bez vrata*, *Živo i mrtvo*, *Nakaza i vil*; autobiografsku prozu *Car si ove hefte*; pripovijest *Zmaj od Bosne*. Živi i radi u Sarajevu.

SEBI STEĆAK PODIGOH

Živjeh u zemlji Kulinovoj
i Stjepanovoj
i Tvrtkovoj

U zemlji rijeka bistrih

Živjeh u zemlji Kafije
Nerkesije
i Ahmed Hatim-efendije

Hodah dugo po planinama
izvorâ punih

Živjeh u zemlji Kaukčije
i sandžačkog muftije
Mehmed-efendije

Dugo živjeh
i Sunce gledah
proljeću se radovah

Živjeh sve do ljeta
devedeset druge
– ni mrava ne zgazih
a prognan bih!

Živjeh dugo
i još ne umrijeh
a sebi stećak podigoh

Ovdje
na kraju dunjaluka
pod krilima galebova

Istine radi
i Boga
i svojih pradjedova.

Avdija Avdić

INTERPRETACIJA

Šta je stećak?

Zašto na kraju dunjaluka?

Objasnite sintagmu *kraj dunjaluka* u njenom osnovnom i prenesenom značenju.

Kako se osjeća Bosanac izvan Bosne?

Otkud ova opsjednutost zavičajnim slikama?

Zašto se sa slikama zavičaja isprepleo motiv bijega i zlog udesa?

Kako se ovi *historijski* motivi tu uklapaju?

Lirski subjekt traži zavičaj u kraju u koji je prognan i prenosi u njega temeljnu odrednicu zavičaja – **stećak**.

Šta simbolizira stećak?

Šta je on u bosanskoj historiji?

Zašto o *smrti prije smrti*?

Objasnite ovu ukorijenjenost u bošnjačku zbilju i historiju kao i neraskidivost veze sa baštinom.

JEZIK I STIL

1. Kojim glagolskim oblikom se poslužio pjesnik? Zašto? Šta on znači?

Šta označava aorist?

Kako **blisko prošlo i završeno** vrijeme ovdje doprinosi stilskom izrazu?

2. Pjesnik je svjesno prenio jedan motiv iz pjesme gorčin Maka Dizdara.

Usporedite:

mrava ne zgazih / u vojnike odoh sa stihovima *ni mrava ne zgazih / a prognan bih*.

Šta kazuje ova metafora?

KULTURA IZRAŽAVANJA

Pjesnik u pjesmi spominje znamenite Bošnjake, svoje zemljake.

Znate ko je Kulin, Stjepan, Tvrtko.

Šta o ovim bosanskim banovima i kraljevima znate iz historije?

Zašto u su pjesmi historijske ličnosti?

Ko su Kafija ili Nerkesi(ja)?

Zašto spomen na pjesnika, učenjaka?

Ko je Kaučija?

Otkud spomen i sjećanje na junaka, butovnika, borca...?

Koju cjelovitu sliku daju navedeni motivi uvezani u cjelinu?

AVDIJA AVDIĆ (1945 -)

Rodio se 1945. godine u selu Rakoš kod Istoka (Kosovo). Nakon Drugog svjetskog rata porodica mu se vraća u rodni Mojštir u Sandžaku. Završio je studij historije na Filozofskom fakultetu u Prištini. Bavi se proučavanjem migracija muslimana na prostoru Balkana i istraživanjem komitskog pokreta nakon Prvog svjetskog rata. Pored historioografskih radova, objavljuje i poeziju. Objavio je zbirku pjesama *Prognanik* (1997).

AMANET

(odlomak iz romana)

„Vidio sam kako kuće gore u kolašinskoj kotlini godine 1858. Bio sam dijete od sedam-osam godina i zadesio sam se kod čipčije Velja u selu na planini odakle se sve moglo vidjeti kao na dlanu. Gledao sam, slušao, plakao nijemo i bojao se.

Bila je noć, sjećam se ko danas tog 27. juna 1858. godine. Sa amidžom Sefom ostao sam na spavanje u selu kod čipčije, našeg prijatelja, Velja. Bila je topla noć. Amidža je do zore bio napolju i nekakav nemir nije mu dao da spava. Iako nam to nije bilo prvi put da ostajemo na konake u selima, amidža je bio kao na iglama. Nismo imali pratnju sa sobom dok smo obilazili sela, kako je to bio običaj. Nije se amidža nikoga bojao, a i sve je ljude dobro poznao i vjerovao im. Ni kad je vidio da se nešto sprema, nije se pokajao što je krenuo sam u obilazak.

Seljaci se bjehu uzmuhalili. Jedni su svraćali, šaptali s Veljom i u žurbi se gubili u pomrčini. Ja, iako dijete, vidio sam da se nešto dešava što brine amidžu. Bezbroj puta je ulazio u sobu, stajao iznad mog dušeka, pa opet odlazio. Jasno sam razumio dijelove razgovora naših čipčija:

– Knjaz je naredio da se noćas napadne Donji Kolašin. On veli da je to Njegošev amanet i da nam se valja latit oružja.

– Sad je pravo vrijeme za to. Grad je bez vojske i tri hiljade civila, uglavnom žena i djece, neće dugo moći odolijevati.

– A pun je zlata i lijepih žena, bogatih dućana i debele stoke. Ima se rašta i ratovati – podviknu neko polupijano momče.

Tada zaplakah. Čuše se prvi pucnji dolje u gradu. Odjednom sve proključa. Nasta vika. Čipčije kao da čekahu samo taj znak pa da otkriju svoje potajne želje i namjere. Više se i ne skrivahu. Kao da podivljaše, jurnuše na amidžu. On uletje u sobu, izvadi oružje, od koga se nije odvajao, i zamandali vrata. Ostadosmo čekati šutke. Plakao sam.

– A tako ti, Veljo, tako! Pa dobro! Ako se mora umrijeti sad ćeš vidjeti kako to Sefo Bašanović radi.

U avliji nastala gušanje, hrvanje, vika i galama. Nije se znalo ko koga udara niti ko šta kaže. Bila je to gomila razuzdanih pijanih pljačkaša koji se sjetiše nekakvog Njegoša i njegovog zavjeta. Izbila je tuča među njima. Jedni su stišavali, drugi jurišali na vrata iza kojih se bijasmo sklonili. Naše čipčije kao da podivljaše. Psovali su se međusobno, psovali nas nazivajući nas turcima, psovali Vuka Brankovića, spominjali Kosovski boj i osvetu. Neko udari u gusle i zapjeva o Kosovki djevojci, o Milošu Obiliću i još o nečemu što nisam razumio. Lilo se i pilo i u takvom metežu odoše niza stranu prema Kolašinu. Kad osta Veljo sam, pusti ga amidža u sobu.

– Nisam smio da ti kažem. A i šta bi uradio? Uzalud bi poginuo i ti i ovo dijete. Mnogo se crnogorske vojske sakupilo, mnogo. Mnoga su se crnogorska plemena udružila. Malobrojna vojna odbrana u gradskoj tvrđavi ne može se dugo odupirati.

Nastavio je da nabraja poznata crnogorska plemena i njihove vođe. Amidža je samo šutio i slušao i ono što Velja govori i ono što se dešava dole u dolini. Iznenada skoči i mirnim glasom, bez trunke panike ili straha unese se u lice našem domaćinu govoreći:

– Grad gori i ja moram biti dolje. Dijete ti ostavljam, a garantujem ti životom doći ću po njega. Ja ili neko koga ja pošaljem. Cijelog života te znam kao čestitog i poštenog čovjeka i neću da vjerujem da si ubojica i krvnik.

– Idi dijete slobodno, tako mi mojih staračkih dana i groba u koji samo što nisam leg'o, neću te iznevjeriti, ni tebe ni njegova oca.

– Ako mi ga sačuvaš i na njega budeš gledao kao na svoje dijete, nikad ti to neću zaboraviti, a ako mu bude dlaka falila s glave, nikad neću ni to zaboravit. Bašanovići nisu nikad nikom ostali dužni! – pošute pa dodade: – Ni dobro ni loše.

Pogledah u mrak, nikog ne vidjeh. Samo osjetih kako me po licu pomilova vjetar što osta za njim. Tada zaplakah. Čiča me zagrlji, ljuljajući me u krilu govorio je nešto. Malo sam razumio, tek i on i ja budni dočekasmo dan.

Nekako pred svanuće u daljini se vidje plamen, mnogo plamenova, a onda se svi sliše u jedan veliki proždirući. U kući se začu samo jedno:

– Kuku, lele, gori Kolašin! Kolašin gori! Gore agine kuće! Teško nama kad se rezervisti vrate i zateknu paljevine i ubijenu nejač. Kuku, lele!

Odjekivala je kuknjava negdje u daljini i meni se činilo da iz mraka dolazi hiljadu glasova nekako promuklih i piskavih, hrapavih i stravičnih od kojih se stresoh kao da dobih groznicu. Još više se zgrčih uz svog domaćina cvokoćući zubima toliko jako da pomislih da ću ih sve polomiti. Uzalud me je svojim tijelom i rukama grlio stari čipčija, na meni se svaki mišić bio ukočio i grčio. Ta noć je cio moj život, a i živote svih vas odredila.

Kad svanu i kad se nazre sunce, odvede me Velja u mljekarnik u sobicu. Manju nikad nisam vidio. Smjesti mene i Stanu, svoju ženu, i zaključa. A ona izvadi kuburu, pronade čvor na dasci i provuče cijev. Ja sam samo šutio i bojao se. Ona me je pogledom umirivala. Ubrzo počеше pristizati “ratnici” pretovareni plijenom. Tjerali su tuđu stoku, udarali je prutovima, u hitnji kroz selo da pobjegnu od onih s kojima se nisu slagali. Neki su se zaustavljali i uzbuđeno i nepovezano pričali o strahotama koje učiniše.

– Umjesto utvrde, umjesto Kolašina, osta samo usijano ugljeglje! Osta samo zgarište! Djeca i starci se u bijeg dadoše i preplivaše Taru!

Tako su govorili oni koji u grupama pristizahu iz Kolašina natovareni opljačkanom bošnjačkom imovinom. To sam svojim očima gledao i nikad nisam mogao da zaboravim. Sad mogu da vam nacrtam svaku šaru na ukradenom ćilimu, svaki bakarni sud, lonce i kazane koji se nisu dali sakriti kao zlato i biser. Iako sam bio dijete, sve sam popamtio. Eh, da vam je bilo vidjeti tu kolonu kako zamače i ne pogleda u pravcu mljekarnika. Tada je baba Stana izišla u avliju i na sav glas zakukala:

– Jadi naši, jadi naši kad se njihova muškinja vrati! A neće dovijeka ostat u vojsci. Završiće se rat pa ih eto nama na vrat!

Znali su da su bošnjačko-turske snage prebačene na istočni front da zaustave napad ruskih snaga u Bugarskoj. To su crnogorske snage iskoristile, napale i spalile Kolašin.“

Djed bi uvijek zastao baš kod Stanine kuknjave i duboko se zamislio. Uzalud bi ga opominjali da nastavi i uzalud podsjećali gdje je stao. Samo bi šutio i njegove misli niko nije mogao pratiti. A kad bi poslije nekoliko dana dobio priliku da nastavi, činio je to tačno ondje gdje je stao. Mnogo kasnije mi je govorio da sa uspomenama treba biti obazriv:

– Kad ih govoriš mora biti cijela istina, a insan je to pa ponešto i zaboravi. A opet i sve ne smiješ govoriti, zbog djece i mladeži. Ne smiješ im dušu mržnjom trovati, a opet moraju pamti i od zaborava sačuvati bošnjačka stradanja. Pa to nije baš lahko, a mora se. Moja je dužnost da u grob ne ponesem sjećanje na vrisak majki nad živo spaljenom djecom u kolašinskim kulama. Ne smijem ponijeti u grob ni tugu očevâ kad se vratiše s fronta i zatekoše samo čadave ostatke svojih domova. To sam, sinko moj, svojim očima gledao. Gledao sam kako se odrasli muškarci u vojnim uniformama čupaju za kose kukajući iz

svog glasa. A opet neki su samo šutjeli i nijemo tražili ostatke spaljenih tijela. Samo su na njihovim garavima licima bile brazde neprestano dolazećih suza. Onako garavi sa spuštenim obrvama bili su strašni. Ubrzo se s fronta vratio moj otac i došao po mene. Amidžu više nikad ne vidjeh. Ne znam je li ga moj otac pronašao. Danima je preturao po zgarištima. Odveo me je da vidim ostatke naše kule i ostatke cijelog Kolašina. Da ne zaboravim.

Djed bi opet nekom drugom prilikom govorio o svom odrastanju u Gusinju gdje ga otac ostavi neko vrijeme kod rođaka i prijatelja Ali-paše Gusinjskog.

– Ali-paša Gusinjski bijaše tek premješten iz Sarajeva i postavljen za kajmakama Gusinjske kaze. Bio je iz porodice Šabanagića, jedini sin bega Šabanagića. Njegova majka, rahmetli Emina Čekić, bila je moja tetka. Moja majka izgorje u kuli kolašinskoj sa svom djecom, svekrvom i svekrom i mnogobrojnom poslugom. Nikad dok sam živ neću zaboravit prvi susret s pašom, a ni sa svitom koja ga je pratila. Bilo je tu mnogo ceremonijala, lijepih kitnjastih uniformi, i mladih pratilaca i muzike. Zvuci zurli, doboša, दौरا i gočeva odzvanjali su i njihov se zvuk odbijao o gusinjska brda dok je paša koračao glavnim sokakom. Prvi put sam vidio kako narod kliče, maše i pozdravlja, a paša otpozdravlja. Bio sam potpuno nepripremljen za susret sa njim. On je za mene bio stranac koga sam se pribojavao i kod koga sam nerado pristao da ostanem. Shvatio sam da nikog drugog nemam i da mi je on sada jedini rod. Iako je bio mnogo zauzet poslovima, mene nikad nije zaboravljao. Obraćao mi se kao odraslom, privodio me za sofru pored sebe i nutkao. Kako je bio široko obrazovan i kako je obrazovanje sticao u Istanbulu, smatrao je svojom dužnošću da dio onoga što je tamo naučio prenese na mene. Prije svega bio je ratnik, pravi izdanak svoje ratničke familije i čovjek Porte. Čovjek vlasti i sluga carske države, prijatelj sa sultanima i njihovim familijama visoko kotiran u carigradskom plemstvu. Bio je vrlo često odsutan i tada bih ja imao mnogo više vremena za igru s gusinskom djecom. Kad je bio tu, govorio je:

– Naša bošnjačka sudbina je vječita borba za opstanak. Za nas nema rahat života. I nikad se ne smije zaboraviti da se dostojanstvo i obraz čuvaju u borbi. Niko nikome to ne poklanja.

Mevljuda Melajac

MANJE POZNATE RIJEČI

čipčija / čifčija – seljak na begovoj zemlji
amanet – povjerenje, čuvanje,
zavjet, svetija, preporuka
zamandali – zaključa, stavi mandal
kubura – vrsta puške
insan – čovjek, zaboravno biće
front – ratište

kaza – srez, područje jednog kadije
zurla/zurna – vrsta svirale
doboš - bubanj
daire- def sa metalnim pločicama
goč – bubanj
sofra – trpeza, sinija
Porta – bivša turska vlada u Carigradu

INTERPRETACIJA

1. U odlomku pratimo dešavanja iz 1858. godine iz usta dvaju pripovjedača. Videnje tih događaja pripovijeda nam starac koji je tada bio dječčić od sedam-osam godina. Međutim, mi o tim događajima ne saznajemo od njega, nego nam ih prenosi njegov unuk.

Pronađite dijelove u tekstu u kojima je narator djed, a zatim i one gdje ulogu naratora preutima unuk.

Šta se desilo te strašne noći 1858. godine i gdje?

Šta nam kazuje navođenje tačne godine?

Jesu li opisani historijski događaji ili je ovo tek plod piščeve mašte?

Kako nazivamo djela sa historijskom podlogom?

Saznajte iz udžbenika ko se te kobne godine vratio na vlast u Srbiji?

Zašto je to tako snažno *odjeknulo* u Kolašinu?

Potražite u historijskim spisima podatke o stradanju Bošnjaka u Kolašinu te davne noći.

2. Dječak se sa amidžom Sefom zatekao na čifluku među kmetovima.

Jesu li oni znali da se nešto sprema? Jesu li i sami učestvovali u tome?

Kako je dječak ostao živ? A amidža, šta se sa njim desilo?

Kako se ponašaju čipčija Velja i njegova žena Stana?

Šta nam to kazuje o ljudima i čovjeku uopće?

Može li se na osnovu pojedinca ili skupine suditi svima?

Zaključak

Uvijek i svugdje ljudi se dijele jedino na ljude i neljude. Bez obzira na nacionalnu, vjersku, rasnu, spolnu ili neku drugu pripadnost, u konačnici je važno samo da li je neko Čovjek ili to nije.

3. Kako djed-dječak doživljava susret i život sa jedinim rođakom Ali-pašom Gusinjskim?

Šta on osjeća?

Kako ga opisuje?

Šta ste vi, na osnovu njegovog opisa, saznali o ovom junaku i historiskoj ličnosti?

*I nikad se ne smije zaboraviti da se **dostojanstvo i obraz** čuvaju u borbi.*

Paša govori o dostojanstvu u borbi. O kakvom dostojanstvu je riječ?

Šta Čovjek sebi nikada ne smije dopustiti u ratu?

Šta Čovjek sebi ne smije dozvoliti u sukobu kad je slabiji, a šta kada je jači?

Ima li dostojanstva u ubijanju djece?

LIČNOST O KOJOJ TREBA ZNATI

ALI-PAŠA GUSINJSKI

Historijski Ali-paša Šabanagić bio je junak koji je najviše zasluge stakao nakon Berlinskog kongresa 1878. godine. Pod njegovim vodstvom Bošnjaci Plava i Gusinja su odbili da priznaju odluke Berlinskog kongresa te su pune dvije godine pružali otpor crnogorskoj vojsci. Ovaj problem je internacionaliziran, a nakon krvave borbe koja je vođena u januaru 1878. godine, evropske sile su odlučile da umjesto Plava i Gusinja Crnoj Gori kompenzacije radi daju Ulcinj sa ušćem Bojane. Područje Plava i Gusinja je izdvojeno kao poseban sandžak, koji je kao arpaluk predat na upravu samom Ali-begu Gusinjskom koji je za ove zasluge i dobio od sultana zvanje paše.

JEZIK I STIL

Odlike sandžačkog dijalekta vidljive su u jezičkom izrazu djeda-dječaka:

a) na sintaksičkom planu to je vidljivo u poremećenom odnosu padeža gdje se umjesto lokativa koristi akuzativ:

*Sa amidžom Sefom **ostao sam na spavanje** u selu kod čipčije, našeg prijatelja, Velja. Iako nam to nije bilo prvi put da **ostajemo na konake** u selima, amidža je bio kao na iglama.*

b) a na morfološkom planu je najuočljiviji krnji infinitiv:

*...ako mu bude dlaka falila s glave, nikad neću ni to **zaboravit**.
On veli da je to Njegošev amanet i da nam se valja **latit** oružja.*

MEVLJUDA MELAJAC

GROZDANIN KIKOT

(odlomak iz romana)

Lirski roman *Grozdanin kikut* koji je prvi put objavljen 1927. godine predstavlja osobitost u dotadašnjoj bh. književnosti. Izuzetna emocionalnost, erotičnost koja u drugi plan stavlja događaje i likove čine ga drugačijim od svih drugih romana u našoj literaturi. Djelo slični na mozaik fragmenata u kojoj je ljubavni krik, muška žudnja za omamnim čarima ženskoga tijela, a sve drugo, svakodnevnica, život, vrijeme, sve je podređeno tome. Roman govori o proljeću, suncu, trešnjama, grožđu, vinu i jeseni, o vrelom hercegovačkom podneblju i ljubavi.

Ozren je došao u svoje selo na raspust. Opčinjen je ljepotom seoskog pejzaža. Zaljubljen je u dvije žene: udovicu Ivanku i djevojku Grlicu. Ljubavna čežnja u sjećanje mu stalno vraća bogumilsku legendu o zanosnim ljubavnicima Grozdanu i Grozdani. Njen kikut odjekivao je u Ozrenovoj duši.

Naš Puto zalaja pred vratima, a otac se diže na noge.

- Kad se napiju, ne može se s njima - kaže on, i mi skrenusmo niz ulicu.

Primiče se veče. Gust suton, miran i modar, leži na plavim brdima. Večer je staklena, sedefasta. Nebo modro, duboko. U jasnoj tišini ostaje šum naših koračaja po ulici. Otac se zamislio.

- Treba polivati po drugi put - kaže on.

Mislio je na vinograde.

Začutasmo. I ptice su ćutale u gnijezdima.

- U nas je u zavjetrini pa i ne bi velike štete. A u Joze Ćose jesi li vidio?

Blizu smo Stubline. Otac misli na vinograde, a ja na Ivanku. Vidjet ću je sutra navečer.

Čim padne sumrak u kotlinu, zasviraću na dvojnice:

„Ivanka, mlada žena, ne tuguj za onim što je prošlo.

Drumovima cvatu bijele kupine i miriše feslidžan pod prozorom tvojim. Zar te ne opija više njegov miris?

Sama si, Ivanka, o sama, a noći su tople kao muško milovanje.“

A Ivanka sluša moju pjesmu i zamišljena sjedi u dvorištu.

Ko li to svira? – pita ona. Svira li to gore u Krčevini ili na Presjeci?

A kukuruži šume na njivi, šume u sumraku.

Juče sam bio u Kamengradu. Modra galica po pedeset para. Šta li misli ovaj svijet, bog će ga mili znati! – kaže otac.

Ivanka stoji na klancu.

Dobarveče, Ivanka! – kaže otac.

Dobarveče! – odgovori Ivanka i stoji nepomična na klancu.

Dođi sutra u Starac, Ivanka! Braćemo trešnje.

Doći ću.

A jesi li sustala, Ivanka?

Polako; da niste vi?

I mi prolazimo pokraj Ivanke.

U nas u odžaku plamsa vatra. Otac sjede kraj prozora i zapali na čibuk. Dolje u selu zalaja pas. Naš Puto zarezha na avliji, a mjesec zaškilji iza brda, pa zasta u jablanovima. Popci zavrištaše u lozi pod kućom. Niz drum odliježe pjesma, odmače, odmače pa utiša.

Ja izadoh u dvorište. Lijeno i hrskavo prežimlje blago i šum se šulja u tami. Večernjak zažamori u lišću, a mjesečina se prosu po strani. Noć leži po krajini kao umorna i

zadovoljna žena. Nad Mrkuljom zasta oblak i težak, vlažan dah siđe u kotlinu. Šum se pritaji na granama, a Puto zarezha mrzovoljno.

Biće kiše, kažem ja sam sebi. Sutra ću otići Ivanka.

VII

Trešnje se smiju i crvene po vinogradima. Alice i dragane dozivaju se kroz lišće, a crnice obasule granje kao hiljade crnih očiju.

- Grozdane, dodaj mi krošnju! – kaže Grozdana u Čičkovu vinogradu, a krošnja pade i ona se zakikota raskalašeno.

- Grozdane, skini me sa stabla! Zar ne vidiš kako duva vjetar? Grozdane, dragi moj, skini me, odnijeće me vjetar!

A Grozdan je skida i spušta na mrginj i kikot grca i vjetar ga raznosi kotlinom.

U našem vinogradu popela se Ivanka navrh stabla. Vjetar vijori u granama i povija je, a bijeli jašmak i košulja lepršaju i papte oko nje. Ivanka pjeva, a vjetar joj nosi pjesmu niz vinograde, nekoj drugoj pjesmi, čak dolje u Plužine:

Ne mogu ti, dragi, doći.

Ni ulicom mirno proći...

Ivanka misli na mene i kada pjeva, kažem ja. Vjetar nanosi zalutale glasove, talasa zelena žita i maše lozovim mladicama. Vjetar se njiše u kotlini. Kotlina pjeva široku pjesmu i objesni krikovi niču po vinogradima.

Od mirisa ljubičice

I mjeseca izdajice...

Ponavlja Ivanka, a otac se pojavi u vinogradu.

- A gdje su ti Doma i Mara? Zar ćemo samo brati? – pita Ivanka s trešnje.

- Otišle su u Kamengrad na rađu, - kaže otac.

- Trebalo je bar zovnuti Grlicu - rekoh ja tiho, a otac začuta i poče da savija granje.

Da, zbilja, trebalo je zovnuti Grlicu, mislim ja, a on, kao da pogađa misli, dodaje:

- Pomoći će nam Jure glavarev. Rekao je doći.

Jest. Upravo mu treba Jure. Pozoblje ih više nego što ih ubere.

- Kiša će nas pomesti – kaže otac, i mi dalje beremo.

Ivanka siđe s trešnje, pogleda me ispod oka i poravna haljinu. Iako nisam gledao u nju, osjetio sam kako me omjera.

Brali smo cio dan. Kiše nije bilo, samo mekan i tanak oblak njihao se cio dan nad nama. Predveče, oblak potamni, a iza njega se pojavije mrki i teški oblaci kao sive planine na nebu. Poslije utiša vjetar, a težak i zasićen mir pade u kotlinu. Zaćutali smo u očekivanju kao i cio kraj. Samo šušanj koji ispuštaju grane zahuknuo bi na mahove kroz smiren i neponičan vazduh.

Ivanka se pope na trešnju alicu dolje u dnu vinograda i ponovo zapjeva:

Ne mogu ti, dragi, doći...

ali nenadano začuta i siđe s trešnje.

Otac sjede na prizidu i zapali cigaru.

Pade večer, a teške i krupne kaplje kiše zadobovaše opet po lišću, zapucketaše, zamirisala zemlja, pa opet sve utiša.

Ivanka začutala, pa sve začutalo.

Otac prenese krošnju u kolibu, a mi pođosmo u selo.

Laku noć! – kaže Ivanka i zađe u dvorište.

Laku noć! – kaže zamišljeno otac, dok sam ja ćutao.

VIII

Vlažna i crna noć pritisnula selo, a ja se šunjam ulicama. Gust mrak crni se na plotovima. Selo diše teško kao prignječena, crna životinja.

Ivanka sjedi sama pod dubom. Sjedi sama, sirota, i podsjeća me na odsječenu granu.

Kao da su je istjerali iz kuće, pomislih.

- Dobarveče, Ivanka! Došao sam k tebi, - šapćem ja, a ona ćuti zbunjena.

- Ivanka, što stojiš tu sama u noći?

- Jest. Stojim sama, - kaže ona.

- Da ne čekaš koga, Ivanka?

O ne, ne. Ne čeka nikog. Noć je tako gluha i crna, pa joj neobično samoj u kući.

Pod dubom mala klupa. Sjedimo na klupi.

- Ivanka, ostat ću večeras kod tebe, - šapćem ja i obavijam joj ruku oko struka.

Lišće začutalo kao Ivanka.

- Lijepo je ovdje - kažem ja.

- Da, lijepo - ponavlja ona

Noć. Ivanka se diže.

- Hoću li i ja k tebi, Ivanka? – pitam ja, a ona samo klimnu glavom.

Šapat se izgubio u vlažnoj noći, a mi uđosmo u mračnu kuću.

- Ivanka, kako je mračno ovdje kod tebe! Sjedi do mene na krevet. Je li ovo krevet?

- Jest. To je moja postelja, - šapće Ivanka.

- Mrak je. Ne vidi se ni prst pred očima, - kažem ja

- Da, ne vidi se, - kaže tiho Ivanka i sjeda do mene na krevet.

Oblaci se spuštaju sve niže i niže. Eto ih prolaze pored našeg malog prozora. Vuku se tiho i lijeno kao promoćene i šuplje tičurine. Crni su i šire mlak dah oko sebe.

- Kiša će, - kažem ja i zagrlim Ivanku na krevetu.

- Da, kiša će, - kaže nečujno Ivanka. Ona ne umije više da govori.

Prolaze časovi. Udari krupna kiša. U kući posta tješnje i nasmijanije. Ja zagrlim Ivanku i pomilovah joj grudi.

- Ivanka, grudi su ti tople. Zašto drhtiš?

Ivanka ne odgovara više. Ćutimo. Pljusak sve to jači. Vrijeme prolazi.

- Kiša je. Sada ne možeš ni otići - prošapta Ivanka i zasmija se tiho.

- Pa ja i volim kod tebe, Ivanka, - kažem ja, šapćem joj blizu, sasvim blizu na uho.

Čvrsto je grlim, grlim je svu. Ivanka drhti i grudi joj se talasaju. Poslije grca u grču i predaje se sva.

IX

Podne. Sretam Grlicu na ulici. Pozdravljamo se. Grlica ustaje sa stijene. Koza brsti plotove.

- Grlice, a gdje ti je krava?

- U planini.

I ja idem na rijeku. Gore krševita obala, dolje se provlači kroz njive zalana Hučka. Silazimo u korito, a stijenje mi se ruši pod nogama. Krš stegao Hučku u svoje tjesnace a ona, zagonetna i osamljena, šumi kadifasto i podatno.

Dani bistri, jasni. Vrućine pridolaze. Podnevi vrela i osamljeni žive u plavom kršu. Nad litice se stegla prestravljena tišina i nešto vrelo i čvrsto, skriveno stenje u klisurama. Neko nečujno dahtanje pada jezivo na dušu, a osamljenost, raspeta u suncu, kao bijela prikaza oteže se do neba. Kroz gole litice promiče plava rijeka i nestaje negdje daleko, daleko u

poljima. Nešto gigantsko, divlje, leži u liticama. U njima spava drveni bog i zapanjeno čuti pritajen mir.

Nenadno naš gospod, zametnut svojom sijedom bradom, u bjelini sav, prođe povrh klisura, udari prstom u najveću od njih, a ona zazvoni, vazduh zadrhta i sve pretrnu od straha, zanijem.

A tamo, u uvali, modar i uzak vinograd, iznikao iz rijeke i protegnut čak do na sami vrhunac osoja. Preko rijeke, u tamnomodroj pruzi leži mu osjen, a u osjenu opet nebo, jedan bijel oblak i jedan još nesnivan san,

Podne leži u kršu. Negdje spava drevni bog. Mir.

U mojoj pećini trune vlaga, upija se u me i nevidljiva tišina sklapa mi vjeđe. A šum rijeke odlazi nekud u debele hladove, u tišine. Poslije pritajeno, jedva čujno disanje i mlak dah zastadoše u otvoru pećine.

Hamza Humo

MANJE POZNATE RIJEČI

sedef – biserna školjka, služi za ukrašavanje predmeta

feslidžan – vrsta cvijeća

mrginj – međa, granica između dva imanja ograđuju njive

sustala – umorila se

jašmak – velika marama, povezača za glavu ili bijela koprena

alica – sorta trešnje

prizida – kameni zid (Hercegovina)

INTERPRETACIJA

1. Krenimo od naslova i semantike članova ove sintagme: *Grozdana – grozd.*

Šta je grozd? Kako izgleda grozd dok zrije?

Jeste li pomislili na sljedeće pojmove kojima biste opisali grozd koji zrije: *nabrekao, pun snage, životnih sokova*, ali *nedozreo*...

A kikut? Ko se kikoće?

Za koga se najčešće vezuje ovaj glagol ili imenica?

Šta već naslov romana nagovještava: čula ili razum?

Vidimo to i u slijeđenju misli oca i sina.

O čemu misli i govori otac?

A o čemu misli sin?

2. Kako se ponaša Ozren prema Ivanki?

Zašto? Ko je Ivanka?

Koliko je važno spomenuti da je ona mlada udovica? Zašto?

Zašto je to bitno Ozrenu?

Kakav svijet ona njemu otkriva?

Kakve misli se prestanto roje Ozrenovom glavom i ne napuštaju ga ni na tren.

Neka vam pomogne rečenica kojom Ozren opisuje pejzaž:

Noć leži po krajini kao umorna i zadovoljna žena.

ili

Krš stegao Hučku u svoje tjesnace a ona, zagonetna i osamljena, šumi kadifasto i podatno.

Kako se Ozren ponaša prema Grlici?
Šta predstavlja u njegovom životu Ivanka, a šta Grlica?

3. Muhsin Rizvić romanu pripisuje i odlike balade. Sjetite se šta je balada i razmislite (koliko možete na osnovu odomka) zašto je ovo djelo baladično?
Vlažna i crna noć pritisnula selo, a ja se šunjam ulicama. Gust mrak crni se na plotovima. Selo diše teško kao prignječena, crna životinja.

Da biste dali potpun odgovor potrebno je pročitati roman u cjelini.

Razmislite

Može li svijet biti onakav kakvim ga vidi mladić pun žudnje?
Rekli smo da roman govori o proljeću i jeseni. Šta simbolizira proljeće, a šta jesen?
Povežite sa motivom proljeća i druge motive u odlomku. Isto učinite i sa motivom jeseni.

Neka vam pomogne ono što je o romanu rekao Risto Trifković: *Svakog proljeća i ljeta rađa se strast i ljubav, jesen je gasi i potapa u ništavilo praznine i šupljih dana i dugih noći bez slasti.*

JEZIK I STIL

Osebujan pjesnički izraz kojim obiluje odlomak kazuje da je ovo roman-pjesma.
Pronađite izuzetna poređenja, metafore, epitete i druga stilska sredstva kojima se Humo služio.

Navodimo samo nekoliko primjera:

*Trešnje se smiju i crvene po vinogradima.
Pade veče, a teške i krupne kaplje kiše zadobovaše opet po lišću, zapucketaše, zamirisa zemlja, pa opet sve utiša.
Selo diše teško kao prignječena, crna životinja.*

HAMZA HUMO (1895-1970)

Rođen je u Mostaru 30. novembra 1895. godine. Potiče iz porodice u kojoj se već ranije književno oglašio Omer-ef. Humo. U Mostaru je završio osnovnu i srednju školu. Studirao je povijest umjetnosti u Zagrebu, Beču i Beogradu. U periodu između dva svjetska rata profesionalni je novinar, te urednik *Gajreta*. Poslije oslobođenja bavi se isključivo književnim radom. Bio je pjesnik, pripovjedač i romanopisac. Poznate su mu zbirke pjesama *Grad rima i ritmova* i *Sa ploča istočnih*, romani *Grozdanin kikut* i *Adem Čabrić*, te pripovijetke *Slučaj Raba slikara* i *Pod žrvnjem vremena*. Umro je u Sarajevu 19. januara 1970. godine, a pokopan je u rodnom Mostaru.

ZEKKUM I NESANICA

(odlomak iz romana)

U romanu su oslikani viroviti prostori Bosne i sudbine njezinih ljudi u posljednjem ratu, sa potpunim osjećajem tek dogođene i još događajuće povijesti. U njemu su stvarna događanja prožeta univerzalnim simbolima koji dolaze iz monoteističke, osobito islamske duhovnosti. Glavni junak Sail traži znak u opkoljenom Sarajevu. On premošćuje dvovjekovne prostore i vremena na način da pokaže trajnost i slojevitost zemaljskoga Zla, ali i trajnost i krhkost čovjekove trpnje.

Njegova bol nije jenjavala. U mozgu su mu se događali otkucaji kao u zidnom sahatu, činilo mu se nekada da će mu i samu lobanju probiti i iskočiti. Javljala mu se i neka vrelina u vratu i glavi. Znao je da će sve to proći tek kad pronade drugi dio *Znaka*, a svi dosadašnji išareti govorili su mu da je on tu, u Sarajevu. Ako bi tragao za *Znakom* ispoljavajući fizičke aktivnosti, najčešće šetnje, bol je jenjavala. Povremeno mu je dolazila na um priča iz Talmuda o čovjeku kome se u mozak uselila mušica i nikako mu nije dala mira. Onda je on šetao, a kad je naišao pored kovačnice, ona se – zbog buke udaraca čekića – primirila. Zato je sve češće dolazio pred kovačnicu, ostao cio mjesec ispred nje, ali se mušica vremenom naviče i na te udarce i poče mu ponovo smetati. Ova priča je poticala iz njegovog rodnog Jerusalima. Očekivao je i Damlu. No, kako se iznenada pojavila prve vatrene noći i iste noći otišla, tako od nje ni čuha vjetra.

Osjećao je neku obavezu da je čeka i da joj preda knjige, i zbog samog grada. Iako ljudima pojedinačno knjige ne znače mnogo i oni za njih ne mare, znao je da gradu znače puno. Sjećao se izreke: *Ako porušite Pariz, ostat će Balzakove knjige.*

Jednom je, nešto u gluho doba, primijetio ispred Marindvora, u parku sa desne strane, čak preko dvije ulice, neku svjetlost. Prigušena i uz samu površinu zemlje, na nekoliko mjesta. Na prvi pogled ga je podsjetila na onu što ju je vidio kod čudnog slikara, ali je ova bila napolju. Dugo ju je posmatrao, prikriven uz porušeni duvar neke zgrade. Učinilo mu se da nazire i ljudske konture i da čuje nekakav žamor. Pritajio se posve. Možda i ne diše, možda ga varaju i oči i uši. Opet isto.

Pređe nekih dvadesetak koraka, pa se ponovo utiša. Sada mu je maloprijašnji dojam bio znatno jasniji. Do parka se prebacivao još u jednom dijelu, kao da zauzima položaj. Nije smio pravo u gomilu. Nekako joj je podišao sa strane.

U parku nije bilo ni zdravog drveća, ni dovoljno lišća na njemu. Stoje jedino staze koje već odavno ne služe za šetanje. I taze humke. Sve jedna do druge. Male, po nekoliko njih, pa po nekoliko većih. Na njima daske, ali ne na svima, i nejednake. Neke široke, zaklišene ravnostrano, ugladene sa obje strane, a druge, grubo odjeljane, nestrpljivo i nevjesto sjekirom, više liče na prošku.

Sail je to zapažao mimogred. Rijetko je koje stablo ostalo zdravo; najviše ih je bilo raspolućenih u procijep. Gole grane štrče prema nebu, kao rasprslji komadi olova pri slijevanju strave, a strava su i same. I nigdje ptice. Njemu padoše na um one što slijeću na zgarište Biblioteke.

Stablo pa krhotina, i on je već na nekoliko metara od skupine ljudi. Iako mu se najprije učinilo da je to grupica od samo njih nekoliko, sada se već začudio otkud toliki narod. Ima ih više od stotinu. Poredani u safove, klanjaju dženazu. Ispred njih je dvanaest hodža. Pred prvim je kamen mejtaš. Na njemu nema mejta, nego bijeli peškir, velik da prekrije cijelu površinu. Jugozapadno od kamena – upaljen fenjer i pored njega nekoliko tespiha, raznih veličina.

Samo je taj fenjer sijao punim ševkom. Ulijevo od njega prema istoku, poredano je još jedanaest, ali su nekako zatamnjeni. Ne čadom od dogorijevanja fitilja, nego je do pola

stakla, odozgo, navučeno nešto okruglo i tamno. Bit će da je od lima. Svjetlost se odozgo ne vidi, samo ona donja polovica stakla obasjava na metar dva zemlju oko sebe.

– Posmatraš jade? – ču dubok muški glas iza sebe. Malo se pribra, ali je tome dosta doprinio baš taj glas. U njemu prepoznade dobronamjernika. Zato se ne okrenu, ali odgovori: Kao i ti.

Tek tada se okrenu. Pored njega je bio srednjovječni muškarac, sa francuskom kapom na glavi. Možda neobično odjeven. Imao je čak i kravatu i novo odijelo.

– Vallahi, imamo se čega nagledati. Šala nisu ljudske oči.

– Šta bi ovaj skup, Boga ti? – upita ga Sail.

– Nije, valjda, da nisi prepoznao dženazu?

– Ali nisam vidio mrtvace. Malo sam zakasnio.

– Vidio sam kad si došao. Ja sam stajao pozadi, uz jedno takvo nazovi drvo.

– Nisu ih noćas pokopali. Samo su klanjali dženaze, uoči petka je. Tada jednom klanjaju svima što se pokopaju preko hefte.

– Zašto noću?

– Ne smiju danju. Izgibe narod na grobljima. Mnogi su ostali tamo pored onih koje pokopavaju. Prate ih odozgo, sa brda, pa kad dođu na groblje, udri po njima. Ovako, noću, jednom heftično i po parkovima. Na grobljima nema ni mjesta za sve.

– Zato su im fenjeri ovako zatamnjeni. Sigurno su noćas bili u nekom drugom parku.

– Parkova više nema. Vidiš ih na šta liče? Sad kad zastudi, a narod navali, šta će ostati.

– Šta ti ovdje radiš? – upita ga Sail.

– Pomažem koliko mogu. Sakupljam mrtve, tek poginule, identificiram ih, prijavljujem rođacima.

– Ima ih mnogo, bezbeli.

– Više nego što možeš i zamisliti. Zapazio sam da se svijet sad bolje oblači nego u miru. Koliko sam talijanskih cipela vidio na ženama i novih svilenih bluza, a na muškarcima odijela...

– Što li to?

– Ne znam, možda iz inada, a i vjera im nalaže – ako stradaju, da su pred Bogom čisti.

– Bit će da je zato. To je čudan moment, to odijevanje. Koliko ljudi razvijaju **svijest** o smrti, koliko je primiču sebi, čine je životnijom, prisutnijom, opipljivom, navikavaju se uz nju pa im ona i nije više tako strašna i strana. Nego, možeš i sam stradati, opasno je to što činiš.

– Ovaj grad je to zaslužio. Odužujem mu se. Ja sam Jevrejin, Nehoraj. Znam, čitao sam, kad su naši Sefardi stadali i, 1492. godine, bili listom protjerani iz Španije, Sarajevo je primilo dosta izbjeglih, odmah uz Istanbul. Pokušavam pomagati koliko mogu. I još nešto tražim...

Sail živnu. Osjeti se kao da je pred komšijom.

– A šta to? – upita.

– Tražim drvo Zekkum.

– Ono raste u džehennemu – odgovori mu Sail, pitajući otkud on išta zna o tom drvetu.

– Zar ovo nije džehennem?

– Prepoznaješ li ga ti?

– Prepoznat ću ga, prepoznat će se ono samo. Izdat će se.

– Ako ga pronadeš, ne možeš ga odsjeći?

– Naći ću ga, ako Bog da, a onda ću već nešto smisliti.

Riješi da se udalji, da utone u tamu, zametne trag.

– E, ja moram da idem. Svakako, aferim za to što činiš.

– A čime se ti baviš?

Sail je već pošao par koraka, u suprotnom pravcu otkuda se pojavio.

– Nešto tako – odgovori mu, ne osvrćući se.

– Odakle si?

Pošto ode još nekoliko koraka, odgovori, ne tako glasno, nesiguran hoće li ovaj čuti: Iz Jerusalima.

Murat Baltić

MANJE POZNATE RIJEČI

išaret – nijemi znak

Talmud – pisani autoritet u jevrejskoj religiji, čine ga komentari Biblije, pravni propisi, narodne priče...

ćuh – vrsta vjetra, lahor

duvar – zid

taze – svježe

humka – grob, mezar

strava /straha – narodni obred, bacanje rastopljenog olova nad glavom da bi se odagnao strah

mejtaš – kamen na koji se spušta umrli dok mu se klanja dženaza

bezbeli – zaista, dakako

Zekkum – džehenemsko drvo

aferim – bravo, odlično

INTERPRETACIJA

1. Krenut ćemo od samog naslova. Šta je Zekkum?

Gdje se nalazi i koja mu je uloga?

Ko je osuđen da jede plodove ovog drveta?

Zašto ga glavni junak traži u Sarajevu?

Zašto je motiv Džehennema vezan za Sarajevo?

2. Odlomak se sastoji iz dva dijela. Iz ove cjeline istrgnut je dio koji se odnosi na samo klanjanje dženaze (taj odlomak ste imali u udžbeniku za VI razred). U ovom odlomku vam nudimo motiv koji je prethodio dženazi i onaj nakon klanjanja. Za razliku od samog čina dženaze, ovdje saznajemo pod kojim uslovima se odvija taj nesvakidašnji čin.

Ko su posmatračići?

Šta saznajemo o glavnom liku Sailu?

Kako je došao do mjesta klanjanja? Zašto?

Ko je Sail?

Zašto je došao u Sarajevo? Odakle je došao?

S kojom namjerom je Sailov sagovornik došao u Sarajevo?

3. Šta povezuje dvije prijestonice: Sarajevo i Jerusalim?

U čemu se ogleda ta multikulturalnost?

Biblioteka je Vijećnica u Sarajevu, zapaljena već u prvim danima srpske agresije na nezavisnu državu BiH. U njoj je izgorjelo veliko književno i kulturno-historijsko blago naše zemlje, ali je, zahvaljujući hrabrim građanima i patriotima koji su pod vatrom snajpera i granata, rizikujući svoje živote, prenosili knjige u skolišta i podrum, dobar dio i sačuvan.

JEZIK I STIL

1. Obratite pažnju na riječi koje se nalaze u odlomku: *cio, procijep, svjetlost*. Napisane su ijekavicom. Objasni kojim glasovima je zamijenjen stari glas jat. Zašto?

Izdvoji iz teksta i ostale riječi sa refleksom jata i formiraj grupe na osnovu zamjene.

Zaključite kako se najčešće reflektuje glas jat.

2. Osvrnite se na riječi izdvojene iz teksta: *Marindvor, maloprijašnji, ravnostrano, dobronamjernik*. Šta im je zajedničko?

Kako nazivamo ove riječi? Saznajte kako je nastao toponim *Marindvor*?

Čije ime se krije u nazivu ovog sarajevskog naselja?

PROŠIRIMO ZNANJE I VIDIKE

O JERUSALIMU

Davud a.s. (biblijski David, na hebrejskom Dodhavahu), Božiji poslanik, mudri sudija i vojskovođa je 1004. godine pr.n.e. zauzeo Jerusalem, proglasio ga prijestonicom i u njega prenio Musao i Harunov Tabut – Zavjetni kovčeg. Time je ovaj grad sve do današnjeg dana, a prošle su tri hiljade godina, učinjen vjerskim, duhovnim, moralnim i kulturnim srcem triju monoteističkih religija: židovstva, islama i kršćanstva. Jevreji hrle njegovom Zidu plača, kršćani vjeruju da se u njemu nalazi Isusov grob (Grob Isaa a.s.), a muslimani zbog Mesdžidul-Aksaa, mjesta odakle je Muhamed a.s. učinio Miradž.

Davuda a.s. naslijedio je njegov sin, također poslanik, Sulejman a.s. (Salomon). Godine 721. pr.n.e. Asirci pokoravaju Izrael, a asirsko-babilonski kralj Nabukodonosor odvodi Jevreje u babilonsko ropstvo i skoro do temelja ruši Jerusalem i Sulejmanovu džamiju (Salomonov hram u svijetu poznat kao Zid plača). Nakon povratka iz ropstva Jevreji 540. god. pr.n.e. ponovo grade porušenu džamiju (hram), ali ga 70. god. n.e. osvajaju i ponovo ruše Rimljani. Godine 142. n. e. rimski car Tertulijan prisilno raseljava Jevreje po Africi i Evropi: u Španiju Sefarde, a na sjever i zapad Evrope Aškenaze. Od tada Jevreji nisu smjeli stupiti na tlo Jerusalema. Zabrana je trajala sve do 638. godine kada su muslimani pod vodstvom hazreti Omera (Umera) oslobodili Jerusalem od Vizantije. Križari će pokušati uništiti ovu multireligioznost u 11. vijeku kada osvajaju Jerusalem i 88 godina koliko su ga držali u njemu nije bilo ni muslimana ni Jevreja.

Oslobodio ga je Salahuddin Ejjubi 1187. god. i ponovo ga učinio otvorenim i slobodnim za sve ljude, religije, rase i narode. Tako će ostati više od 700 godina, sve do 1918. kada se urušava velika Otomanska imperija, a Jevreji svojom cionističkom politikom ponovo žele očistiti grad i državu od drugih naroda. Nažalost, ni brojne rezolucije UN nisu spriječile Izrael da okupacijom i aneksijom 1967. godine zauzme ovaj napačeni grad. Da tu nije kraj, znate i iz aktualnih vijesti.

KULTURA IZRAŽAVANJA

Neka vam ovi historijski podaci pomognu u izgrađivanju vlastitih stavova. Na isti način prikupite podatke o Sarajevu i na osnovu njih napišite esej pod nazivom *Sarajevo – evropski Jerusalem*.

MURAT BALTIĆ (1952 -)

Rođen 1952. godine u Ursulama kod Sjenice. Pravni fakultet završio u Novom Sadu. Dugo je godina bio sudija u Sjenici. Trenutno živi u Wuppertalu (Njemačka). Objavio je više djela među kojima su: *Večera* (zbirka pjesama, 1983), *Kukurijek u grlu* (pripovijetke, 1985), te romani *Duvarine* (1991), *Fetva* (1994), *Zekum i nesanica* (2000) i *Zapadne vode* (2004), od kojih tri posljednja čine trilogiju.

DRAMSKO DJELO

VELIKI VEZIR

(odlomak iz drame)

Historijska drama u dva dijela (šest slika)

LICA

MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ

MUZAFER PILAVIJA, vezirov tjelohranitelj

ORLOVIĆ, hamzevija

SADUDIN, carski dovađžija

SULTAN MURAT III

ESMIHAN, vezirova žena i sultanova sestra

KASIM DALKILIĆ, janjičar

HASAN, vezirov defterdar

...

Događa se početkom 1579. u Carigradu.

Drama govori o posljednjim danima Mehmed-paše Sokolovića, najsposobnijeg velikog vezira Osmanskog carstva. Upravo je zbog te svoje sposobnosti i karizmatične ličnosti kojom je osvajao, dospio u nemilost sultana koji ga odluči ukloniti. U odlomku koji slijedi mreža ubojica se sve čvršće plete oko njega i njegovi prijatelji sve teže uspijevaju da ga zaštite.

I GLASNIK

(utrči savije se)

Doveli su zatvorenike, kako je juče zapovijedeno...

SOKOLOVIĆ

(Pilaviji)

Kakve zatvorenike? Ah, da Bošnjake. Neka dođu sutra na Divan! Ne! Čekaj! Uvedi svu trojicu!

II GLASNIK

Pašo, hazretleri, ljubim ti skut i ruku, dvojica su.

SOKOLOVIĆ

A treći ?

I GLASNIK

Treći je umro, čim smo ga izveli iz mraka... Strašno... nije mogao...

SOKOLOVIĆ

Oslobodio se muka! Šta mogu! Paa... uvedite prvog

DALKILIĆ

(Bos u ritama, zapušten, odriješen, trlja zglavke, žmirka, iskosice gleda u vezira, koji i vedar i umoran, sjedi)

Merhaba, krvniče !

SOKOLOVIĆ

(Blago)

Kasime, ja sam samo veliki vezir.

DALKILIĆ

Ti si varalica i glavosječa. Gdje su pare za islužene vojnike! Je li moj otac prešao na islam zato da bi mu sin skapavao od rana i gladi?

SOKOLOVIĆ

De, lakše malo! Hoćeš li sjesti?

DALKILIĆ

Gdje su pare? Šta bi od onolikih tvojih obećanja nama vojnicima? Oo, mi lude glave vojničke! Gdje su moje pare? Zemlja? Jesi li je ti oplakao? Malo ti svega, pa i sirotinjsko otimaš...*(razgleda sobu)* Sve je ovo našom krvlju išarano. A tebi – smiješno...

SOKOLOVIĆ

(Iza skrivene pomične daske u rafu izvadi sahan i komad hljeba, stavi pred Kasima. Iza pojasa izvadi i baci mu kesu s novcem) Jedi, a novac uzmi!

DALKILIĆ

Hvala.*(Pojede halapljivo, opipa kesu, tutne je u njedra. Ne zna kud bi sad, da li da bježi, ili da ostane)*

SOKOLOVIĆ

Sačekaj u hodniku! Sad će te pustiti. Daće ti još petnaest zlatnika. Okupaj se, obrij, iz kojih skladišta neka ti daju najljepšu odjeću i oružje...kako zaslužuje junak...

DALKILIĆ

...Oprosti ... kajem se ...Pašo presvijetli, nisam znao...

SOKOLOVIĆ

Idi! Idi! *(Pošto Dalkilić priskoči njegovoj nozi, poljubi je i ispuže napolje)* Muzafere, jesi li vidio? Žalosno! Daa! Vojnik! Plaćenik! Uvedi drugog! *(Pilavija uvede odvezanog Orlovića koji stane smiren i dostojanstven.)* Objasni mi još jednom zašto si htio da me ubiješ?

HAMZEVIJA

Da ti vratim za pokolj hamzevija. Da naplatim plać njihove djece. Da zadovoljim srdžbu slobodne misli našeg reda koji si osakatio ubivši čestite i mudre. Eto zašto. Vрати me u tamnicu! Ili šalji na gubilište! Gadim se mjesta na kome stojim.

SOKOLOVIĆ

A kad bi ti bio veliki vezir?

HAMZEVIJA

Veziri nisu potrebni. Po našem, učenju, uprava je suvišna.

SOKOLOVIĆ

Ali, kako bi se održalo carstvo?

HAMZEVIJA

Čemu carstvo?

SOKOLOVIĆ

Ali kako bi se dogovorili o čuvanju imetka i... slobode?

HAMZEVIJA

Od koga da ih čuvaju?

SOKOLOVIĆ

Od drugih carstava...

HAMZEVIJA

Ja sam i njih imao u vidu. Ne samo tursko.

SOKOLOVIĆ

Djetinjarija! Kakve naivčine razmišljaju o sudbini islamske države!

HAMZEVIJA

Znao sam da me veliki vezir neće razumjeti.

SOKOLOVIĆ

Niko. Ne samo vezir.

HAMZEVIJA

Uglavnom veziri.

SOKOLOVIĆ

Slušaj, mladiću! Zaloga pravičnosti leži u sili zakona. I sposobnosti izvršioca.

HAMZEVIJA

To je, čini mi se, iz udžbenika za treću godinu janjičarske škole, stranaa...ee... stočetrdeseta... Na tome se školuju svjesne ubice.

SOKOLOVIĆ

Ma slušaj, ti. peksine bezobrazni! Sloboda je u sigurnosti. Sigurnost je u sili ... naravno, razumnoj...

HAMZEVIJA

To je filozofija čizme i biča. To je mudrost vas koji ne možete da ne upravljate i da ne budete sluge uprave. Vi polovični, vi strašljivi, vi ne možete bez sile, kao njena tegleća marva, i kao njeni činovnici. Vi nesposobni za slobodu, vi kukavice, vi bajraktari nasilja, vi... tirani...

SOKOLOVIĆ

Zaveži budalo! Muzafere, izvadi ga! Neka ga nahrane, preobuku i daju desetak zlatnika! (*Pošto se Pilavija vrati sam*) Jesi li ga čuo? Aa? Puna glava žestokih buba! A petljačvrsta.

PILAVIJA

Molim ti se...

SOKOLOVIĆ

Šta je ? Blijed si.

PILAVIJA

Molim ti se kao ocu i gospodaru. Hasana, natrag! Zovi Hasana! A sutra, traži sebi zamjenika!

SOKOLOVIĆ

Da nisi ti mušterija?

PILAVIJA

Jesam, ako ćeš ti biti sultan.

SOKOLOVIĆ

Zaveži! Takve bogohulne misli ipak mi ne padaju na pamet. A zbilja, kako bi ti izgledao kao veliki vezir? A ja, ne kao sultan, Bože me sačuvaj, nego kao tvoj čuvar? Aa?

PILAVIJA

Teška šala u ružno vrijeme.

SOKOLOVIĆ

U velikim trenucima se treba šaliti. Šta bi bilo da sam ja ti, a ti - ja?

PILAVIJA

Paa, po volji, pašo hazretleri! Da probamo?! Da zamjenimo kape, kad ne možemo glave. *(Pošto izmijene kape, Pilavija tutne i svoju sablju veziru u šake. Zatim, imitirajući vezira, ushoda se po sobi. Onda strogo)* Što stojiš tu i bleneš? Na svoje mjesto!

SOKOLOVIĆ

Oprosti, pašo hazretleri!

PILAVIJA

Hasane, piši! Hm! Svoj mojoj rodbini koju sam na svojoj grbači izvukao iz mraka na svijetlost i u obilje, a ja za to dobio - šipak! Svima Bosancima koje sam školovao i na položaje postavio, a oni mi rade o glavi...

SOKOLOVIĆ

(Veselo) Da ti ne pretjeraš, Muzafero?

PILAVIJA

Pilavijo, ne petljaj se, nego bolje oslušni! Čini mi se neko nepozvan se mota oko vrata.

SOKOLOVIĆ

Hehehe! - baš si šejtan!

PILAVIJA

„Već su vlasi pobijeljale, presta žudnja i za zvanjem. Puti k spasu presječeni, a brdima mrak se hvata.”. To sam napisao i potpisao ja, Mehmed Sokollu. Daa. Moj Pilavijo, ti misliš da ja ne vidim šta se oko mene zbiva. Ako ja drmam carstvom, to ne znači da i mojom dušom, kao i dušom svakog sitnog podanika, ne drma neka sila i nevolja. I ja drhturim, i ja cvilim, moj Pilavijo. Jer, ko sam ja, moj Muzafero? Jedno obično siročće kojeg su slučaj, Božija volja i dječiji strah od povratka kući u siromaštvo i muku, iznijeli dovde. Dokle reče?

Dovde. Do vrha. Kad tamo, a ono... isto.

I šta?

Ništa.

Eto, i mene zglobovi bole kao i svakog romanijskog stara seljaka. Straže oko mene. Na moj povik sto hiljada vojnika može krenuti, a mene strah. Od čega? Od svega. Od konačnog. Hasane, gdje ono stadoh? Ah, umoran sam. Hasane, idi, nastavićemo sutra. Ne mogu više. E moj Pilavijo, sad u nas u zavičaju liježe zimski mir na zemlju. U toploj sobi čeljad posjedala. Brkat polusijed djed uzeo gusle... Dječica otvorenih usta slušaju kazivanje o junacima. U aharima konji rumaju zob i sneno odihuju. Budan rundov bdije. Sazviježđa nečujno plove. Mir i Božiji blagoslov. Mir i blagoslov.

A mi? A ja?

Ja se natežem s dvorskim govнарima i ubicama. Za što? Ne znam. Možda se ja bunim protiv sebe i svoje nesrećne rađevine. Strah me od nje. Užasavam se. Ta, ja sam opkoljen ubicama. Sve su kapije u meni i oko mene zatvorene. Ja nemam kud. Nemam čak ni zablude u koju bih pobjegao. Samo strah i srdžba.

Srdžba i strah.

Muzafero, strah me.

Odbij ubice od vrata!

(Sokolović je od prvih Pilavijinih riječi o umoru iznenada ozbiljno shvatio ovu igru. Riječi o strahu su ga zapanjile. Nehotice je nekoliko puta prestrašen trgnuo pogled ka vratima.)

PILAVIJA

Pa, šta čekaš Muzafero? Eto ubica kod vrata. Pilavija naglo otvori vrata. Trojica ubica s isukanim noževima iznenađeni su, ne mogu da se snađu ko je vezir ko Pilavija. Gotovo pomahnitao od igre.

PILAVIJA

(Krikne) Ubij, Muzafero, šta čekaš?!

(Pošto vezir, paralizovan otkrićem, ne zna kud bi s rukama, sa sabljom, Pilavija zbacila vezirov kauk s glave, otme sablju i iskoči pred ubice. Dok se on na hodniku bije s njima, vezir sakrivši lice u šake, šapuće).

SOKOLOVIĆ

Ljudi, ljudi!

(Esmihan je na trku i viku najprije iz svoje sobe istrčala na hodnik, zatim se trkom vratila kroz svoju sobu u vezirovu)

ESMIHAN

Zar opet?

SOKOLOVIĆ

Šta je?

ESMIHAN

Pa... kolju se po hodniku. Zar ne čuješ zaboga?

SOKOLOVIĆ

To Pilavija vrši redovnu službu

(Sokolović pokušava da se šali, ali je unezvijerno psihički prisutan dvoboju u hodniku)

ESMIHAN

Pa tebe su opet htjeli ubiti. Zašto sjediš? Zašto ne učiniš nešto?

SOKOLOVIĆ

Da mi je znati koji šejtan tebe dovodi ovamo kad ne treba? Zašto nisi ostala u dvoru? Ti si od te sobe za posjetu napravila stalno stanište. Hajde, zovi pratilje i idi!

ESMIHAN

Neću.

SOKOLOVIĆ

Kako?

ESMIHAN

Neću. Zašto ti ne odeš? Zašto jednom ne ostaviš ovo krvavo leglo? Kakva to strašna zabluda vitla tobom? Vlast? Zar ti nije dosta, tako ti Boga? I šta vam je da se svi o nju tako zvjerski otimate? Čitavog života kod muža, bez muža. Uvijek sama. Uvijek u strahu za te. Je li tvoje bošnjačko siromaštvo bilo tako strašno da se toliko bojiš ostati bez vlasti?

SOKOLOVIĆ

(kroz stisnute zube)

Ženo...carska kćeri, iziđi! Iziđi... a sutra kad se ova glava zakotrlja po kaldrmi, viči na nju. Dok sam živ ne povisuj glas, carska kćeri, zemlju ti tvoju...izlazi!

ESMIHAN

Mehmede! Ti si... ti si... poremetio umom... Ti nisi onaj...

SOKOLOVIĆ

Ja sam tek sad onaj.

ESMIHAN

(U strahu od muževljeve pesnice) Mehmede, tako ti naše djece i ... naše ljubavi!

SOKOLOVIĆ

Kakve ljubavi u ovom kotlu mržnje? Idi! Budalo... i tebe će. Tvoj brat je pobio svu svoju braću, svih pet prinčeva, svoju krunu u dječijoj krvi okupao, pamtiš li...? I tebe će. Bježi! *(Izgura je u sobu. Esmihan se sruši na postelju. U toj sceni dok je izvodio ženu do vrata, zateče ga Pilavija malo pocijepan i poprskan krvlju)* Eh, žene!

PILAVIJA

Gotovo! S Božijom pomoću, ja sam svu trojicu...

SOKOLOVIĆ

(Odsutno) Da, da.

PILAVIJA

A šta ćete sad? Straže su nesigurne, kažu, ovi ih prevarili... bajagi, nosili ti uzvišenu poruku. Moram ići... Da se kako probiti do Sarajeva, ili bar do Pljevalja, pa otud... Kaži nešto, Mehmed-pašo! Riječ jednu ...! Ma, kud li Hasan osta za ovoliko? Mehmed-pašo, pa ti mene, izgleda niti čuješ, niti vidiš? Pašo hazretleri! Opet se neko čuje. *(Izađe, izviri na hodnik. Vraća se natraške unezvijeren. Za njim Sadudin, ali ne više zbunjen i servilan. Sad je ohol, nadmoćan. U ruci mu odsječena Hasanova glava koju drži za perčin.)*

Derviš Sušić

MANJE POZNATE RIJEČI

veliki vezir – najviša titula u državnoj hijerarhiji Turske carevine, čovjek po važnosti odmah nakon sultana
hamzevija – pripadnik vjerske sekte nepriznate i progonjene u Turskom carstvu
dovadžija – onaj koji čini dovu
defterdar – finansijski upravitelj
janjičar – rod u turskoj vojsci, vojnik
Divan – carsko ili vezirsko vijeće

hazretleri – njegova uzvišenost
halapljivo – proždrljivo
peksin – pogrdan izraz, prljav, neuredan
vlas – kosa
ahar – štala, konjušnica
kauk – debela kapa sa pouskom čalmom
perčin – nakon šišanja ostavljeni pramen kose na vrhu glave kod muškaraca

INTERPRETACIJA

1. O čemu govori odlomak iz drame?

Ko je glavni lik? Šta ste o njemu iz odlomka saznali?

Šta saznajete o likovima koji okružuju Sokolovića?

Analizirajte njegov razgovor sa Dalkiličem. Ko je Dalkilič?

Nakon Dalkiliča, Sokolović se susreće sa hamzevijom Orlovićem?

Objasni razliku između ponašanja Dalkiliča i Orlovića?

Zašto je Orlović opasniji od ratnika Dalkiliča?

Šta njega vodi i čime se ne da kupiti?

Slijedi i zanimljiva igra pod maskama.

Ko je na momenat zamijenio životne uloge i s kim? Šta Pilavija pokušava u ovoj igri?

Igra je, iako prožeta humorom, izuzetno ozbiljna. Kako to znate?

Istaknuto je da je riječ o historijskoj drami. Šta to znači?

Drama koja govori o historijskim ličnostima i događajima zove se **historijska drama**.

2. Ko želi ukloniti Sokolovića?

Šta iz Sokolovićevih riječi o njemu saznajemo?

U kakvoj je Sokolović porodičnoj vezi sa sultanom?

Da li su oni u dobrim odnosima?

Zašto nisu, čime je Sokolović naljutio sultana?

Kakav je vezirov odnos prema supruzi, sultanovoj sestri?

3. Radnja se razvija u atmosferi visoke napetosti.

Dvor vrvi od spleta, lukavstva, zamki, laskanja, podmetanja... Bezrazložna je mržnja Murat-hana prema Sokoloviću jer on baca sjenku na njega.

Mehmed-paša je u ovoj drami građen kao monumentalna figura, koja snagom duha i karaktera nadvisuje sve likove u drami. Strog, odlučan i odan carstvu, svjestan i savjestan. Iako zna da mu prijete smrt, ne želi odstupiti sa položaja, jer bi to značilo predaju i priznanje da je pogriješio.

Kako vi tumačite Sokolovićevu ponašanje i stavove, njegovu odluku da čeka ubojice?

4. Drama je prožeta bosanskim patriotizmom. Gdje to vidimo?

Kakvo mišljenje Sokolović ima o Bosni i Bošnjacima?

Objasnite njegovu rečenicu:

Bošnjak mora biti najbolji da bi mu priznali prosječnost.

Šta o rođacima govori Pilavija glumeći Sokolovića?

O MEHMED-PAŠI SOKOLOVIĆU

Historijski Mehmed-paša Sokolović se rodio 1505. ili 1506. godine u selu Sokolovići kod Rudog, u istočnom dijelu Bosne. Sa šest godina, Sokolović je odveden u osmanlijsku vojsku. Podvrgnut je oštroj vojničkoj disciplini u osmanlijskoj vojnoj akademiji u Istanbulu. Istaknuo se u ratovima sa Ugarskom i Austrijom (1526-1533), a u vrijeme sultana Sulejmana I Veličansvenog, Mehmed-paša Sokolović obavlja razne dužnosti u carskom saraju. Godine 1543. bio je zapovjednik dvorske straže (kapidžibaša), a 1546. biva unaprijeđen u kapundan-pašu. Za dalje ratne zasluge, posebno na istoku i perzijskom frontu 1555. godine dobija položaj trećeg vezira. Diplomatski i vojni uspjesi otvorili su put Mehmed-paši ka položaju prvog činovnika Carstva. Dana 28. juna 1565. godine Mehmed-paša biva unaprijeđen na položaj velikog vezira Carstva i tu ostaje sve do svoje smrti 1579. godine.

Brojne su njegove zadužbine u Bosni. Smatra se da je podigao najmanje tri do pet mostova na prostoru Bosne i jedan na prostoru Crne Gore, a izgradio je i čuvenu višegradsku ćupriju koja nosi njegovo ime **Most Mehmed-paše Sokolovića**. Most se našao u centru zbivanja radnje romana *Na Drini ćuprija* za koji je Ivo Andrić i dobio Nobelovu nagradu. Za njega su vezani mnogi nemili i strašni događaji iz posljednjeg rata, ali su o njemu ispejvane i brojne pjesme.

Narodna pjesma *Prođoh Bosnom kroz gradove* kaže:

*Šetali smo pokraj Drine
Pjevali smo pjesme naše
Sevdisasmo nasred Mosta
Sokolović Mehmed-paše.*

Pjesma o Sokoloviću kaže:

*Da l' će blago sirotinji dijeliti
il' će blago popiti u vinu
il' će blago bacati niz Drinu
il' će činit' po Bosni haire
nek' se Bosna u pjesmama spominje*

5. Uradite karakterizaciju Sokolovićeve lika na osnovu poslovičnosti njegovih riječi:

Prosječnih vojnika je mnogo, a dobrih pjesnika je malo.

Umorne noge liječe bolestan um.

Rat je grobnica carstva.

Bitke su deseti dio rata.

Na ovim visinama s kojih ja gledam, ženski hir je pijesak pod nogama.

6. Kakav ishod drame očekujete na osnovu ovog odlomka?

Šta ukazuje na tragičan, a šta na sretan kraj?

Može li jedan čovjek, ma koliko on mudar bio, protiv cijelog jednog sistema?

DERVIŠ SUŠIĆ (1925 - 1990)

Rođen je u Vlasenici 1925. godine, a umro u Tuzli 1990. godine. Romansirer je, pripovjedač i dramski pisac osobenog stila. Školovao se u Tuzli i Sarajevu, učesnik je NOR-a, bio je učitelj, novinar, direktor Gradske biblioteke u Tuzli, i književnik. bio je i član Akademije nauka i umjetnosti BiH. Objavio je romane: *Hodža Strah, Uhode, Nevakat, Ja, Danilo* i *Danilo u stavu mirno, Tale* na osnovu kojeg je snimljena i istoimena televizijska serija, zbirku pripovijedaka *Pobune*, te drame: *Veliki vezir, Posljednja ljubav Hasana Kaimije, Bujrum...*

ZANIMLJIVO O SUŠIĆU

Sušić je pisac dijaloga i žive riječi u kojoj nepogrešivo slika bosanskog čovjeka i njegove vještine preživljavanja... Njegovi likovi, izuzmemo li monumentalni lik Mehmed-paše, uglavnom ne mogu biti moralni uzori, ali mogu kazati kako se u teškim vremenima preživljava. Nije im strana laž, prevara ni bijeg, a sve s ciljem da u buntovnoj Bosni punoj domaćih i stranih zlotvora, što dulje požive.

Sušić je, govoreći o svom životu rekao: Rodio sam se i rastao u porodici u kojoj se znalo ko sluša, a ko zapovijeda. Očeva pedagoška deviza bila je: *Dijete treba pomilovati kad spava.*

PUTOPIS I ESEJ

GRAD ZELENE BRADE

Davno je pojeo svoje posljedne kapetanske čakšire s lampasima.

Jutros mu pred otvorenim gradskim kapijama presvisnu nekoliko posljednjih vojnika žutih kao takiše.

(...rodio se bezimen, nekršten, neturčen... kao pastirska brada na obali zelene rijeke čudnog romanskog imena... hiljadu četiri stotine četrdeset četvrte prvi put ga pomenuše na dnu stare povelje; Počitelj - tvrdi grad na Narenti... čuvala ga je mađarska posada, jedna kula i jedan ugarsko-hrvatski kralj...)

Jeza je prošla rebrima dotrajalih kostura starih čardaka i bastiona i procvala u izlokanoj kaldrmi njegovih mrtvih sokaka.

(... dvadeset sedam godina utvrđivanja, dubrovačkih zlatnika, Matije Korvina i mađarskih oklopnika... nadživi sijedog Hercega Stjepana... završi svoju hrišćansku biografiju i predade se humskom vojvodi i arnautskim čaušima poslije kratke opsade ... zadrža staro ime i dobi novi čin...)

U tamnom viru Neretve pod vrbama udavio je obje kazaljke sa crnog brojčanika svoje stare sahat-kule. Potonule su brzo i lahko, kao dvije odsječene ruke vremena.

(...mjenjao je zastave, posade i molitve na svojim kulama... zavijao čalme i trubane, vodio vojske, dizao bedeme, hareme i šerdrvane... opasivao se tabijama, topovima, kuburama, kapetanskim dimiskijama i tepsijama baklava i pilava... zidao dizanske konake... i stajao prema Gabeli i Venciji na mrtvoj straži jedne mrtve carevine... general Filipović prođe Bosnom... Jovanović - Hercegovinom ...)

Za šaku groša prestajao je posljednje dane pred "cajsovim sočivima" i "kodacima" žalostan i smiješan kao albanski knez Viljem od Vida u nekom češkom cirkusu (... Služio je Be-Ha regimente ... dvorio feldvebelske švalerke što su po Hercegovini sadile grincajg, kuhale ajnpren-supe i pržile uštipke po žandarmskim kasarnama i od Meteljke do Domanovića... pisale anzihtkate sav "domaćim krajobrazima u bojin i nakladi St. Kugli" - "Grus aus Čapljina ...")

i čitale nabožene obiteljske tjednike ... četrdeset beričetnih svih svetih godina valcera, lapaloma, malih i velikih misa, naizmjenično - od korotnog povratka maksimilijanovog admiralskog broda "Navare" iz Meksika i od melodrame u Majerlingu, do pucnjave na Latinskoj ćupriji i "gnusnog umorstva nadvojvodskog para u Sarajevu ...")

Sada mu u baštama srušenih starih hamama vehnu posljedne djevojke "s ibrikom u ruci " ... pune mladeža, viklera i sevdaha.

... Utopio se za mnom u crnom nabujale bogumilske rijeke- suvišan i smiješan!

... U pocijepanoj anteriji zaboravljenih starih kapetana- sakat i gladan!

... Pod jorgovanom trešnjevog behara- mrk i dotrajao!...

... I ovog proljeća na mrtvoj straži mrtvih carevina...

Gologlav.

Goloruk.

Golokrak.

Gologuz.

Zuko Džumhur

MANJE POZNATE RIJEČI

čakšire – dio muške odjeće sa velikim turom i uskim nogavicama
lampas – široka traka u boji na oficirskim čakširama
takiše – sorta sitne kruške
bastion – kula, istureni dio tvrđave

bedem – zid tvrđave
tabija – kapija
dimiskija – vrsta sablje
hamam – javno kupatilo
anterija/hanterija – dugačka muslimanska ženska haljina

INTERPRETACIJA

1. Nakon prvog čitanja pomislit ćete da je pred vama teško razumljiv i teško čitljiv tekst. S razlogom.

Zuko Džumhur govori o gradu koji postoji i opstaje i kojemu on poznaje dušu. Oni koji tu dušu ne poznaju neće moći odmah razumjeti o čemu sve autor govori. Riječi su, domaće i strane, *natrpane* kao u vreću. Kao što su se u ovom strmom hercegovačkom gradiću trpale vojske i vojskovođe, osvajači i podanici. Šta sve ovaj grad ne krije u svojim njedrima i svojoj duši. Koliko ratova, koliko carstava, koliko uspona i padova, podignutih zastava i poljubaca u ruku osvajača.

2. Pokušajte polahko čitajući tekst, saznati šta nam to Zuko želi otkriti u ovom putopisu.

Zašto je Počitelj *davno pojeo svoje kapetanske čakšire*?

Kako na vojske i osvajače očima putopisca gleda Zuko?

Zašto kaže da se Počitelj rodio *bezimen, nekršten i neturčen*?

Zuko o gradu i njegovim vrijednostima govori kao da su živi. Kako se zove ova stilska figura? Pronađite je u tekstu!

Jeste li nekad bili u ovom gradu, ili ga vidjeli na TV-u?

Znate li koliko je u njemu kulturno-historijskih spomenika koji *čame* i čekaju da ih neko pogleda, bez stvarne svrhe, neupotrebljivi nizašta osim za gledanje. Cio grad je jedan veliki spomenik (i još uvijek velikim dijelom neobnovljen nakon posljednjeg rata) koji govori o nekadašnjoj njegovoj veličini. Onaj ko dođe u ovaj grad mora da mu se divi i da tuguje s njim i zbog njega.

Zapamti

Putopis je prozni tekst u kojem se slikovito i subjektivno opisuje neko mjesto, sredina ili zemlja. Temelji se na zapažanju i detaljnom opisivanju viđenog: prirodnih ljepota, kulturno-historijskih znamenitosti, geografskih obilježja, običaja i ljudi.

O ZUKI DŽUMHURU

U putopisu *Kasaba na granici* Zuko kaže: *Istok i Zapad zaspu svakog akšama zagrljeni na ušću Marice*.

Ovo je ustvari slika autora samoga koji je na najbolji način sjedinio vlastiti bošnjački odgoj sa širokom evropskom naobrazbom i otvorenošću prema svemu što je dobro i lijepo. Džumhur u svojim putopisima na većinu stvari gleda kroz prizmu humora, nekad karikira, nekad uveseljava, ali uvijek pozitivno gleda i na prošlost i na budućnost. **Rastuži se samo kad govori o ljudskom zaboravu i nemaru prema starim vrijednostima.** Jezgovitost, slikovitost, bujna upotreba stilskih figura, posebno metafore, poređenja, personifikacije odlike su Zukinog stila. Jezik je čisti bosanski. Ponio ga je iz rodnog Konjica te sačuvalao i nakon dugogodišnjeg izbivanja. Rado se služio i orijentalizmima i to u njihovom izvornom obliku. Svijet je posmatrao očima slikara.

Putopis je jedan od najljepših i najmodernijih književnih oblika... putopisac može biti učenjak i šaljivčina, slikar i psiholog, sanjar i realist, pjesnik i pripovjedač jer u široke okvire putopisa pristaju sve literarne vrste.

A.G. Matoš

Čini se kao da se ove Matoševe riječi odnose baš na Zuku Džumhura i na njegove putopise. Zahvaljujući svestranoj darovitosti i širokoj kulturi autora, zbirka putopisa *Nekrolog jednoj čaršiji*, iz koje je preuzet i gore navedeni tekst, predstavlja izuzetnu pojavu u bosanskohercegovačkoj književnosti.

ZULFIKAR ZUKO DŽUMHUR (1921 – 1989)

Rodio se u Konjicu, gdje je i ukopan po vlastitoj, ranije izraženoj želji. Školovao se izvan BiH, apsolvirao pravo i studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu. Bio je slikar, karikaturist, likovni kritičar, pisac, putopisac, pozorišni scenograf i kostimograf, filmski i TV scenarist. Svoju izuzetnu popularnost je još za života stekao televizijskim putopisnim serijalom *Hodoljublja*, na osnovu kojega je kasnije često i sam imenovan kao hodoljub i hodoljubac. Objavio je : *Nekrolog jednoj čaršiji* (1958), *Pisma iz Azije* (1974), *Stogodišnje priče* (1978), *Hodoljublja* (1982) i *Putovanje bijelom lađom* (1982)...

ŠTIT OD ZLATA

(odlomak)

A kada sam, pošto je Zapadna kapija Konstatinopolja ostala za mnom, da se sklapa nad drugim sudbinama i ljudima, ušao u Muzej, potpuno jasno, a opet bez namere, otišao sam pravo tamo gde je, u staklenoj vitrini, stajao – štit od zlata! Ono što je bilo između, to se izgubilo. Jesam li stigao ovim ili onim putem, da li sam nekog sreo, s nekim nešto progovorio, ili me samo ćutanje pratilo – ne znam. Samo se očuvao utisak prozračne modrine i nedohvatno svijetlog svoda, iza koga je sve što se moglo vidjeti, bilo jasno i pouzdano kao odlomak Euklidovog sna.

Taj je štit nekada bio, kažu, poklonjen samom Poslaniku. Podario mu ga je jedan konvertirani pustinjaški šejk iz Jemena, onaj isti što je izgradio kulu od dvanaest spratova, a strop poslednje, one najviše sobe, načinio od prozirnog alabastera; tu je, danju, gledao ptice kako preleću i kako se, noću, pretvaraju u trepet zvijezda, netremice, položen nauznak. I niko nije smio da bude ne samo u istoj sobi, nego ni u istoj kuli, dok god je on tako zabludno boravio na nebu, odvojen od svijeta i tijela samo alabasterskim svodom.

Štit od zlata je nekada težio punih šesnaest kilograma. Sada ima jedva četiri. I zaista tijelo štita je već skoro prozirno, kao list ruže u kasnu jesen. Ipak, na njemu nema ničeg svijetlog; sjaj mu je jasan, a bljesak uzdržano dubok, kao da ne zavisi od količine preostalog zlata i čak, kao da od njega i ne dolazi. On jeste list, ali list koji je zauvijek očuvao miris latica persijske ruže, opale u vreme nekog davnog majskog sutona. Suton i jeste vrijeme kada se obzorje osipa laticama stišane bjeline i blagim rumenilom mirisa persijskih ruža.

Ne, nisu vandali sastrugati zlato sa štita. Kao relikvija najveće vrijednosti, on je čuvan brižljivije od samog života. Štit od zlata bio je uvijek pod stražom, kao žar ognja od kojeg je zavisila čitava budućnost. Do njega su stizali samo vjernici koji su preduzimali duga i neizvesna putovanja, samo da bi štit vidjeli i dotakli ga svojim usnama...

Poslije dugih vijekova neprestanih poljubaca i blagih dodira, štit od zlata je neprestano počeo da iščezava, sve dok nije stigao na sadašnja četiri kilograma. Zatvoren je u staklenu vitrinu, obezbijedenu alarmnim sistemom. Može se još vidjeti, ali više nije dostupan ni usnama ni milovanjima.

I opet se rasuo prozračni sjaj modrine. Otvorio se svod od alabastera, zaigrale su sjenke mladog bukovog lišća nad žuborom. Nauznak, netremice zagledan u ptice i zvezde, šejk sigurno nije slutio da će tri četvrtine njegovog štita od zlata, njegovog poklona Poslaniku, biti sažeženo u ništa, vekovnim poljupcima. Šta bi se desilo da štit od zlata nije uklonjen? Da su poljupci i milovanja potrajali? Da li bi se štit topio – na tri, na dva, na jedan kilogram? Na pola kilograma, na stotinu grama! Kako bi se užurbano, strastveno gurali redovi, strepeći hoće li stići do makar neke čestice štita od zlata!? Kako bi gledali u one posljednje gramove, u one posljednje djeliće posljednjeg grama, ono još jedva vidljivo

zrnce sjaja, ono utočište sjećanja na duge vijekove štita i beskrajne milenijume prije nego je iskovano u štit! Tren prije posljednjeg poljupca, treptaj prije prelaska u ništa!

Da li bi šaik dopustio da njegov poklon iščezne pod poljupcima?

Kasnije kada bi preostalo još samo sećanje na štit od zlata, možda bi samo *mjesto* na kome je stoljećima počivao, postalo novo središte za obnovljeni zanos hodočasnika!? Možda se onaj sjaj, koji se nekada tu bio zaustavio, nikada i ne bi izgubio!? Umnožavan opisima onih koji su ga nekada vidjeli, i, još više, strastvenom imaginacijom onih što ga nisu vidjeli, možda bi, na mjestu na kome je boravio, zauvijek ostala da lebdi neka ozarenost, kao stišan žar pod paperjem pepela i vijekova!?

Ispružen nauznak, netremice zagledan u beskraj kroz svoj alabasterski filter, jemenski šaik je, možda i znao šta će biti sa njegovim darom – štitom od zlata. Možda je upravo to htio – da se štitu dogodi ono što se čoveku ne može desiti, a što je jedino vrijedno da mu se desi: da proživi ne štedeći zlato svog mesa i svojih misli, svojih osećanja i doživljavanja, ne čuvajući ni djelić onog što je u nama najbolje i propasti nedostupno!

Ništa ne sakriti od osmijeha, od želje, ništa od sebe, ne lišiti poljubaca i milovanja. Uistinu se nepovratno gubi samo ono što nije potrošeno – što je pošteđeno; kao sasušeni ili presovani cvjetovi! Oni su, od cjelokupnog bilja, od svojih rodova, otrgnuti i zauvek izgubljeni. Iz njih nikada, nikada više neće nešto niknuti. Njihovo prisustvo u ikebani, ili herbarijumu, samo je oblik dokaza da su zauvijek istrgnuti iz velikog lanca postojanja, dokaz njihovog odsustva iz bilo kakve realnosti! Oni *nisu*! A sačuva se samo ono što se utroši jednom, zauvijek i bez ostatka. Tako se očuva, prenese ono najbolje u nama: dobrotu, strast, poljupci. Um i znanje. Nadarenost.

(Suha, šuštava koža, osuta staračkim pečatima, žuta kao smilje; u nju potprane spore, lomne kosti. Oči zamućene, pod čeonim lukom; iza njega, stišane u potmulom užasu, ćelije iznurenog mozga. Salvador Dali koji još slika! Poslednje kapi guste i slatke ljepote mučno se cijede iz nekih dubina svijesti i slutnje bliskog, neumitnog odmora. Tamne i teške, kao kapi sušenog meda padaju smokve kroz oktobarsku prozračnost.)

Onaj koji je na dobroti, snazi, na darovitosti i ljubavi štedio, ko ih je sačuvarao tako što ih nije trošio, samo je gomilao svoj gubitak. Sve, čega se lišio svjesno, doprinosi veličini tog gubitka. A pošto nema čovjeka koji nije nešto uštedio, koji, dakle, nije sebi nešto uskratio, nadajući se da će tako sačuvati dio sebe i svojih znanja, moći, osećaja – to onda nema ni čovjeka koji nije nešto izgubio. I nema onoga koji nešto neće izgubiti. Svako se, ponekad, zatvori u staklenu vitrinu i uključi alarmne uređaje. Ali, ako se i ne može izbjeći, takvo se izolovanje, takva pogrešna štednja, može skratiti i prorediti. Dovoljno je da se čovek seti štita od zlata pa da uvidi kako je ostavljanje “na stranu”, “za crne dane” – svoje dobrote, svoje osećajnosti, svoje darovitosti i snage – (onako kako se ostavlja u banku, u ćup, u ćemer, u čarape, pod jastuk...) – da je to uvijek najveća greška koju čovek može počinuti. Jer, ne samo da na tako ostavljeno zlato našeg bića nema kamata; nego, što je mnogo gore i nepopravljivije, nikada se više ništa od ostavljenog ne može podići, uzeti! Da se više ne može ono mjesto, gde je to ostavljeno, nikada pronaći, a sve i kada bi moglo, da se tamo ništa ne bi našlo. To je zlato iščezlo, ali bez poljubaca. U ništa. Neupotrebljena, dobrotu ili ljubav, bačena je u raspuklinu bez dna. Ko neće kad može, kad htjedne – neće moći.

Ferid Muhić

MANJE POZNATE RIJEČI

Konstantinopolj – staro ime Istantbula

Euklid – starogrčki matematičar

vandali - divljaci

konvertit – preobraćenik, onaj koji je promijeno vjeru

alabaster – sitnozrnasti, tvrdi gips

INTERPRETACIJA

1. Ovo je posebna književa vrsta – esej.

Šta je esej?

O čemu govori esej *Štit od zlata*?

Ko je napravio štit i kome je on namijenjen?

Šta se s njim desilo i dešavalo godinama i stoljećima?

Od čega se istopio?

Šta se potom desilo?

Da li je nakon zaključavanja u vitrinu štit sačuvan ili zauvijek izgubljen za usne vjernika?

2. O čemu dubljem razmišlja autor eseja?

Da li je jedini autorov cilj bio ispričati nam priču o štitu ili mu je ona samo poslužila da bi iznio svoje vlastito viđenje i pogled na vrijednosti?

Šta se dešava sa svim vrijednim koje imamo?

Da li vrijednosti čuvamo štedeći ih ili darujući ih svijetu?

Jeste li čuli za izreku *Nije znanje znanje znati, već je znanje znanje dati*?

Šta mislite o njoj? Koliko vrijedi znanje koje se skriva?

O ESEJU

ESEJ (od francuske riječi *essai - pokušaj, ogled*)

U pravilu je kraći prozni tekst u kojem se izlažu lični utisci i stavovi o nekom bitnom pitanju života, morala, nauke, umjetnosti. Jednostavno se može reći **da je esej subjektivno viđenje objektivne stvarnosti**. Dakle, obrađuje stvarne probleme, ali iz ugla onoga koji esej piše. Esaj stalno lebdi između tri oblasti: **novinarstava, književnosti i nauke** i teško ga je definisati, ali se na osnovu toga mogu navesti tri najčešća tipa eseja: **naučni, književno-umjetnički i publicistički**. Naravno, nije uvijek moguće podvesti ga pod bilo koji od ova tri tipa.

3. Sintagmu *štit od zlata* možete gledati i kao metaforu. Zapitajte se da li svi mi ponekad gradimo štitove oko onih koje volimo nastojeći ih sačuvati od okrutnosti života. Pomažemo li im tako, ili ih činimo ranjivijima?

KULTURA IZRAŽAVANJA

U pjesmi *Štit* Mak Dizdar kaže:

*Poiskah štit dobri da štiti me
Bacih ga potom dobrog jer
Tišti me*

Razmislite o semantici imenice *štit*, o igri riječima kojom se Dizdar poslužio u stihovima, o paradoksu *štit – tišti*.

Napišite pismeni rad o temi *Štit*.

FERID MUHIĆ (1944 -)

Dr. Ferid Muhić makedonski je filozof bosanskih korijena. Rođen je 1944. u selu Mahoje, srednja Bosna. Decenijama živi u Skoplju. Predaje na Filozofskom fakultetu Sveučilišta "Ćiril i Metod", a gostujući je profesor na više američkih, evropskih i azijskih sveučilišta. Napisao je dvadesetak filozofskih djela, objavio i više knjiga poezije, monografiju o šarplanincima. Zovu ga "makedonskim Nietzscheom", "bosanskim Platonom" i "Akademijom koja hoda".

KNJIŽEVNO DJELO I FILMSKI SCENARIJ

SJEĆAŠ LI SE DOLI BEL

(odlomak iz romana)

Ona bolna i nesrećna varijanta očevih pijanstava zbivala se noću: prigušen majčin plač, zatim tamna sjenka očevog tijela u otvoru vrata i pijana ruka što baulja oko prekidača:

– Ustajanje, bando banditska!

Sinovi bi, jedan po jedan, napuštali široki bračni krevet, kao osuđenici prilazili stolu za kojim je, naoko miran i pribran, u pročelju sjedio otac:

– Žene u drugu sobu! – bivala je posljednja očeva naredba prije početka noćne porodične konferencije na čijem se "dnevnom redu" nalazio splet kućnih tekućih problema što su u zapisnik ulazili jednostavnim imenovanjem: 1. *Kerim*, 2. *Sabahudin*, 3. *Midho*, 4. *Razno*. Vosak očevog lica topio se nad stolom u plamenu sijalice po kojoj su muhe ostavile crne tačkaste tragove. Sabahudin nije mogao odvojiti oči od njegove ruke na stolu: prsti spleteni u čvor iz koga se povremeno otima desna šaka i prstima nervozno lupka po šarama plastične mušeme.

– Da ne mislite da sam pijan, sastanak će voditi Kerim.

Strah od batina, predviđenih pod četvrtom tačkom noćnog dnevnog reda, činio je da Kerim svoje rečenice izgovara telegrafskim jezikom, prešućujući što se moglo i dalo prešutjeti, ublažujući što se moglo i dalo ublažiti: Midhine jedinice, Sabahudinovo pušenje, svoje prekoračenje kućnih nadležnosti dok batinama interveniše povodom grijehova mlađe braće...

Braća su ove noćne konferencije razlikovali jednu od druge po tome što je otac na svaku od njih donosio neku novu riječ. Bivale su to riječi čija značenja Sabahudinu mahom nisu bivala znana, ali bi očevu beskrajno ponavljanje učinilo da mu se njihov smisao otvarao s lakoćom:

– Ja to od tebe permanentno doživljavam. Per-ma-nen-tno!

– Ti to permanentno obećavaš! Per-ma-nen-tno!

Tako su u Sabahudinov jezik ulazile i one riječi na koje nije nailazio u svom svijetu pustolovne literature: apstrahovati, distinkcija, apsurd, apsolvirati, digresija... I brzo je shvatio da je spasonosni ishod noćne konferencije moguć samo ukoliko otac sam upadne u mrežu digresije, iz koje su izlazile nimalo alegorične priče o njegovom školovanju u nanulama, o samofinansiranju izrađivanjem crteža za djecu imućnijih roditelja (o čemu su dokazi stajali na stolu: izgužvane dnevne novine s marginama prepunim zmijolikih crtarija, karikaturalnih portreta...), o batinama pojedenim za dvomjesečnog robijanja u Belediji, Gestapo i domobrani...

– Prođe *razno* bez batina – rekao bi Midho zavlačeći se pod Sabahudinov pokrivač suprotno okrenutog tijela, s nogama na gore, na što Sabahudin nije odgovarao ništa podređujući položaj tijela ekonomiji pokrivača, dok mu je u glavi zvonila rečenica: "Sve ovo treba opisati, jednoga dana."

Abdulah Sidran

MALA NOĆNA KONFERENCIJA

(odlomak iz scenarija)

Niko ni u kog ne gleda, nego u tanjir. Čuje se žvakanje. Kerim glasno mljacka i to nervira Dinu, ali ne progovara, samo jednom ispod oka prezrivo pogleda u Kerimovo lice.

U toj strašnoj, govorećoj, tišini odjednom se čuju koraci kroz dugački drveni hodnik barake. To dolazi otac. Na taj zvuk za stolom reaguju kratkim trzajem i počinju brzo jesti. Dino i Midho ustaju i jedu s nogu.

Koraci su nekontrolisani, odmijerani, spori, sa povremenim promjenama u ritmu. Analitički napregnute uši.

Kerim (majci, preko zalogaja): Je li pijan?

Majka: Nije skroz...

Braća odlaze u svoju sobu, vrata se za njima zatvaraju i na vratima se vidi više horizontalnih linija, sa nekim datumima (to braća bilježe rast).

Ulazi otac. Majka mu pomaže oko rasporemanja. Dodaje šešir, ona ga vješa na zidnu vješalicu. Iz desnog džepa sakoa dodaje gomilu presavijenih novina („Borba“, „Vus“, zeleni).

Otac: Kad je legla banda?

Majka: Ima sat. Sat i po.

Otac: Diži ih!

Majka: Nemoj, Maho, gdje će ti duša?

Otac: (ne podižući ton): Diži ih!

Majka nevoljno odlazi ka sobi. Samo promalja glavu, riječi kao da su nepotrebne, sve se zna. Otac već sjedi za stolom; prilazi i sjeda Kerim, pa Midho, zatim Dino. Bez pozdravljanja. Midho prinosi neku teku i olovku, tintoblajku.

Nakon izvjesne šutnje:

Otac (Kerimu): I?

Kerim: Istukao Sabahudina.

Pauza, šutnja.

Otac: (Dini): Šta ti imaš da kažeš?

Dino: Pušio.

Otac klima glavom, zamišljeno, prijeteći. Zatim pogleda ka Midhi.

Midho: Lutrija.

Otac: Kakva lutrija? Kaže (Glavom pokazuje u pravcu matere.) – sve živo iznese iz kuće...

Midho: Napravio sam lutriju. Dinar komad.

Otac se osmjehuje, kao: čime njega zamara njegova žena, to su sitnice.

Otac: Dooo-bro. (Midhi) Piši!

Midho spremno prihvata olovku i na otvorenoj teći piše što mu otac govori.

Otac: Prva tačka: školstvo!

Midho sporo upisuje. Kerim podiže dva prsta, traži riječ.

Otac: Šta hoćeš?

Kerim: Tata, fer'je je. Nema škole.

Otac: Aaaa, tako. Izvinjavam se. Midho, briši to. Piši: izvještaj o finansijskom poslovanju. To pod jedan.

Midho piše.

Otac: Druga tačka.

Midho: (ponavlja za njim) Dva...

Otac: Sabahudin. Sranje.- Piši: sranje. Kerim. Sranje.- Piši.

Mater, dok pere suđe, sve naravno sluša, u ovim trenucima prevrće očima.

Otac: Ta-ko. Sastanak će voditi Kerim. To - da ne mislite da sam pijan... (Zatim Kerimu) Uzmi riječ.

Kerim: U vezi sa... maminim pritužbama...

Otac: Stani! Midho, piši. Tri – raznorazno.

Midho: (piše) Ra-zno-ra-zbo...

Otac: (Kerimu) De sad.

Kerim: Neka Midho, tata, sam kaže. Šta je uz'o, koliko je zaradio.

Otac: Neka kaže.

Midho: (odlaže olovku) Zaradio sam: hiljadu i tristo.

Starom je dosadna ova tačka dnevnog reda, jer je zapravo bitna Kerimova tuča, gdje je Kerim preuzeo njegove kompetencije, i on ubrzava postupak, Diže dva prsta, folira.

Kerim: Tata ima riječ.

Otac: Predlažem da skratimo. Moramo biti konstruktivniji. Ja, lično, nemam ništa protiv privatne, tj. lične inicijative... Treba stimulisati pojedinačnu kreativnost... u našem socijalističkom društvu... (Midhi) Mami da platiš dugmad.

Midho: Dobro, tata.

Otac: Melihi da kupiš novu lutku...

Midho: (zabrinuto) A moje biciklo?

Otac: Koliko košta?

Midho: Šest i tristo. Češka marka.

Otac: Kad skupiš tri hiljade i sto pedeset - javi se. Ulazim u tal.

Midho je očito zadovoljan, njegova je muka prošla, a biće nešto i od bicikla. Sad u njegovoj pozi dominira zapisničar. Mada nešto pospan.

Mater koristi priliku da prekine sranje od konferencije sa pijanim ocem, pa kaže, prinoseći limenu kantu stolu.

Majka: Donesi mi vode, Dino.

Otac: (ljutito) Seno – ne prekidaj tok sjednice.

Abdulah Sidran

INTERPRETACIJA

1. Pred vama su dva odlomka: odlomak iz romana i odlomak iz scenarija za film *Sjećaš li se Doli Bel*. Pažljivo pročitajte jedan pa drugi i učite sličnosti i razlike.

Šta ste o porodici Zolj saznali iz odlomaka?

Kako se ponaša otac Mahmut Zolj prema sinovima?

Šta majka radi i kako ragira na očeva pijanstva i noćne konferencije?

Kojim se oblikom kazivanja služio Sidran u romanu? Zaokruži tačan odgovor:

a) opisivanje

b) pripovijedanje

c) dijalog

Kojim oblikom se isključivo služi u drugom odlomku?

Izvedite zaključak:

Koliko se međusobno razlikuju odlomci?

U čemu se ogleda razlika?

Šta je iz prvog odlomka nužno prilagođeno zahtjevima scenarija?

Zapamti

ROMAN je obimno prozno djelo sa mnoštvom likova i osobenom strukturom. Dominantan oblik kazivanja u romanu je pripovijedanje.

SCENARIJ je književni tekst u kojem su navedene sve pojedinosti budućeg filma.

Scenarij je jako blizak romanu, a često roman ili pripovijetka i posluže kao scenarij za film. Temelji se na dijalogu sa mnoštvom objasnidbenih riječi i rečenica.

2. Pisac je u odlomku primijenio tehniku tzv. *telegrafskog stila* pisanja zapisnika.

Koje su njegove jezičke odlike? Navedite neke, nprimjer:

- a) Da li je rečenica duga ili kratka? Obrazložite i dokažite.
- b) Koji glagolski oblici su zastupljeni? Obrazložite i dokažite.
- c) Koje vrste riječi dominiraju? Obrazložite i dokažite.

ABDULAH SIDRAN (1944 -)

Rođen je 1944. godine u Sarajevu, gdje je završio osnovnu i srednju školu, te Filozofski fakultet. Bavi se pisanjem poezije, proze i scenarija za film i pozorište. Napisao je roman i scenarij za film *Sječaš li se Doli Bel*, scenarij za filmove *Kuduz*, *Otac na službenom putu*, scenarij za pozorišnu predstavu *U Zvorniku ja sam ostavio svoje srce*, za nagrađeni kratki dokumentarni film pod nazivom *Atorzija*, te zbirke pjesama: *Šahbaza* (1970), *Sarajevska zbirka* (1979), *Bolest od duše* (1988), *Sarajevski tabut* (1993) i druge. Član je Akademije nauka i umjetnosti BiH.

HISTORIJSKI RAZVOJ BOSANSKOG JEZIKA

MJESTO BOSANSKOG JEZIKA U SLAVENSKOJ JEZIČKOJ ZAJEDNICI

Pretpostavlja se da u svijetu postoji oko 3000 različitih jezika kojima ljudi govore. Na osnovu srodnosti svi jezici su podijeljeni u 12 porodica. Najraširenija i najbolje istražena je **indoevropska porodica** kojoj pripada i naš jezik. Indoevropski jezici se govore u gotovo cijeloj Evropi, dijelovima Azije i Afrike, Americi i Australiji.

Bosanski jezik, kao i drugi slavenski jezici na Balkanu, vuče korijene iz praslavenskog i staroslavenskog jezika, a samostalno se počeo razvijati od XI vijeka, od uspostave jedinstvene geo-političke cjeline imenovane Bosnom i prvih pisanih spomenika na bosanskom narodnom jeziku.

RAZVOJ BOSANSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Prateći razvoj pisanog bosanskog jezika od XI vijeka do danas, moguće je utvrditi pet razvojnih perioda kroz koje je naš jezik prošao. Ove faze su povezane sa historijskim putem same države Bosne i Hercegovine i ograničene su velikim historiskim događajima i promjenama koje su se u Bosni i u vezi s Bosnom događale.

FAZE U RAZVOJU BOSANSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (PREGLED BITNIH DOGAĐAJA I PROMJENA U JEZIKU I PISMU)

I FAZA

BOSANSKI JEZIK XI - XV VIJEKA – DOBA SREDNJOVJEKOVNE BOSANSKE DRŽAVE

- jezik **narodni** i **ikavica**
- pojava prvih pisanih spomenika
- tekstovi su uglavnom pisani na kamenu (stećcima, građevinama, stolicama)
- najstariji kameni natpis je **Humačka ploča** (kraj X ili početak XI vijeka)
- najznačajniji dokument **Povelja Kulina bana** (iz 1189. godine)
- dominantno pismo je bosančica (prisutne su još: glagoljica, ćirilica i latinica)

II FAZA

BOSANSKI JEZIK 1463 - 1878. GODINE - TURSKO DOBA

- jezik narodni, imenuje se **bosanskim**
- pisma: **bosančica** i **arebica**
- razvija se književnost na orijentalnim jezicima
- pojava alhamijado literature
- krajišnička pisma
- nastaje naš prvi dvojezični rječnik **Potur-Šahidija** ili *Makbuli-arif* iz 1631.
- Bečki književni dogovor iz 1850. godine i njegov odraz na bosanski jezik

III FAZA

BOSANSKI JEZIK 1878 - 1918. GODINE - AUSTROUGARSKO DOBA

- prvi pokušaji normiranja jezika
- književno-jezička reforma Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka
- **bosanski jezik** je službeni naziv jezika u BiH do 1907. godine kada je ukinut i zamijenjen nazivom srpskohrvatski jezik
- pisma: **latinica i ćirilica** (samo se još sporadično koriste arebica i bosančica)
- 1890. izašla je prva **Gramatika bosanskoga jezika** za srednje škole autora Frane Vuletića

IV FAZA

BOSANSKI JEZIK 1918 - 1991. GODINE - JUGOSLOVENSKO DOBA

- jezik sh/hs (zabranjena je upotreba naziva bosanski jezik)
- pisma latinica i ćirilica, nestale su bosančica i arebica
- rječnici i Pravopis sh/hs jezika zanemaruju osobenu leksiku bosanskoga jezika, ali je čuvaju i njome se služe bošnjački pisci
- 60-ih god. XX vijeka pojavljuju se književna djela koja vraćaju na scenu bosanski jezik i njegovu osobenost: *Kameni spavač* M. M. Dizdara, *Derviš i smrt* M. Selimovića, *Pobune* D. Sušića, *Ponornica* S. Kulenovića...

V FAZA

BOSANSKI JEZIK OD 1991. GODINE DO DANAS - BOSANSKO DOBA

- 1991. **vraćeno** ime bosanskom jeziku
- 1993. izlazi *Rječnik karakteristične leksike* Alije Isakovića,
- 1996. *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Halilovića
- 2000. *Gramatika bosanskoga jezika* Dževada Jahića/ Senahida Halilovića/ Ismaila Palića
- 2007. *Rječnik bosanskoga jezika* Ibrahima Čedića
- 2010. višetomni *Rječnik bosanskoga jezika* Dževaha Jahića

SANDŽAK I BOSNA KROZ HISTORIJU

U prethodnim razredima ste saznali kako se razvijala srednjovjekovna bosanska država i koji su najznačajniji pisani spomenici iz toga doba. Također ste saznali kako se bosanski jezik, i književnost na bosanom jeziku razvijala u turskom dobu. U nastavku ćete saznati šta se u Bosni i bosanskom jeziku promijenilo u doba austrougarske okupacije te u tzv. jugoslovenskom dobu.

AUSTROUGARSKO DOBA

Berlinski kongres i pripreme za okupaciju Bosne

Tursko carstvo je konstantno slabilo nakon neuspjele opsade Beča, a svoje dno je dodirnulo u drugoj polovini XIX vijeka. Velike evropske sile su nastojale svim sredstvima oslabljenu Otomansku imperiju protjerati iz Evrope te su je nizom nepovoljnih ugovora primorale da se odrekne svojih viševjekovnih teritorija. Godine 1875. u Bosni izbijaja ustanak protiv osmanske vlasti. U toku te *velike istočne krize* (1875-1878) Bosna je u evropskim političkim krugovima otvorila pitanje vlastitog statusa. Time je ušla u centar evropske pa i svjetske politike, u kojoj će se uskoro naći još dva puta i to u doba aneksione krize 1908 – 1909. te 1914. godine i početka Prvog svjetskog rata.

Težnje Austro-Ugarske da pripoji Bosnu počele su još u XVI vijeku, ali je osvajanjem Dalmacije to postalo i nužnost kako bi ova evropska sila osigurala zaleđe jadranskoj obali. To joj je napokon i uspjelo na Berlinskom kongresu gdje su turski delegati pod pritiskom najviše Engleske i Njemačke pristali da se Austro-Ugarskoj povjeri mandat okupacije i upravljanja Bosnom. Time je Bosna, nakon 415 godina turske uprave, predata u ruke Austro-Ugarskoj.

Okupacijom 1878. BiH je ušla u sastav Habsburške monarhije u kojoj je, kao i u okviru Turske imperije, zadržala i cijelo vrijeme imala poseban državno-pravni okvir i status. Položaj su joj određivali član 25. *Berlinskog ugovora* i *Carigradska konvencija*.

Iskoristivši probleme koje je Turska imala, Srbija i Crna Gora su zaratile protiv nje 1876. godine. Pokazalo se, međutim, da je ona još suviše jaka za njih i one su u ovom sukobu potpuno poražene. I pored poraza one su, odlukom Berlinskog kongresa 1878. godine, dobile status nezavisnih država, uz znatno teritorijalno proširenje na račun Turske. Tako je Srbija dobila četiri okruga: **niški, pirotski, toplički i vranjski**, a Crna Gora je dobila bošnjačke gradske centre: **Nikšić, Podgoricu, Spuž, Berane, Kolašin i Bar**. Iako su se obavezale da će poštovati slobodu vjeroispovijesti svih stanovnika okupiranih gradova, i u Srbiji i u Crnoj Gori su vršeni pritisci i zastrašivanje s ciljem izгона Bošnjaka. Tada počinje *lutanje* bošnjačkog stanovništva sa ovih prostora koje najvećim dijelom odlazi u Bosnu i Hercegovinu, Sandžak, Kosovo i Albaniju, ali i u Tursku, pa i u Sjevernu Ameriku.

Otpor okupaciji u BiH i Sandžaku

Austrougarska vojska naišla je na žilav otpor ustanika u skoro svim krajevima Bosne, ali je on ipak na kraju slomljen. Prvobitno je Beč odredio 82 000 vojnika za okupaciju Bosne, ali je taj broj narastao na 200 000, što dovoljno govori o snazi ustanka, dok je bosanska vojska istovremeno imala oko 93 000 boraca.

Vođama bosanskog ustanka protiv austrougarske okupacije smatraju se **Šejh Muhamed ef. Hadžijamaković** i pljevaljski muftija **Mehmed Vehbi Šemsekadić**.

Otpor Plava i Gusinja

Bošnjaci Plava i Gusinja su odbili da priznaju odluke Berlinskog kongresa te su pod vođstvom **Ali-paše Gusinjskog** (Ali-beg Šabanagić) dvije godine pružali otpor crnogorskoj vojsci.

Ovaj nerješivi problem je internacionaliziran, a nakon krvave borbe koja je vođena u januaru 1880. godine, kada su Bošnjacima pomogli i Albanci sa Metohije i Rugova, evropske sile su odlučile da umjesto Plava i Gusinja Crnoj Gori kompenzacije radi daju Ulcinj sa ušćem Bojane. Područje Plava i Gusinja je izdvojeno u poseban sandžak i kao arpaluk (nagrada) predat na upravu samom Ali-begu Gusinjskom koji je za ove zasluge i dobio od sultana zvanje paše.

Bosna i Sandžak u Carigradskoj konvenciji

Član 25. Berlinskog ugovora je odredio da će Austro-Ugarska *okupirati i upravljati Bosnom i Hercegovinom* te izričito naglasio da *austro-ugarska vlada ne želi primiti na sebe upravu Novopazarskog sandžaka, te će u njemu i dalje funkcionisati turska uprava*. Ali, da bi se osiguralo novo političko stanje i sigurnost puteva, vlada u Beču *zadržava pravo da na prostoru cijelog starog bosanskog vilajeta drži svoje garnizone*.

O zajedničkoj prisutnosti su se ove dvije zemlje trebale međusobno dogovoriti.

To je značilo da će Austro-Ugarska djelimično zaposjesti Novopazarski sandžak. Iako je vojni vrh želio potpunu, a liberalna opcija u Beču predlagala nikakvu, Austrija se u konačnici opredijelila za djelimičnu okupaciju Sandžaka.

Austro-Ugarska se zbog različitih interesa dviju država nije lahko mogla dogovoriti sa Turskom, a stalno su joj stizale uznemirujuće vijesti o aktivnostima muftije Šemsekadića koji je pokušavao organizirati otpor protiv austrougarske okupacije i u Sandžaku. Međutim, kako je turska ostala usamljena u svojim stavovima i nije dobila podršku ni jedne od velikih evropskih sila, sultan je prihvatio zajedničku upravu u Novopazarskom sandžaku. **Konvencija o upravljanju Bosnom i Sandžakom je potpisana 21. aprila 1879. godine u Carigradu.** Osim onih članova koji se odnose na Bosnu, dogovoreno je da će austrougarske trupe imati garnizone u Priboju, Prijepolju i Bijelom Polju (koje je naknadno zamijenjeno Pljevljima). Na traženje Austro-Ugarske, sultan je početkom jula 1879. pozvao muftiju Šemsekadića u Istanbul i tako ga udaljio sa granica Bosne. U Istanbulu je Šemsekadić dočekan sa velikim počastima, ali se nikada više nije vratio u svoja rodna Pljevlja. Umro je 1887. godine. Ma koliko štetna bila i za Sandžak i Bosnu, *Carigradska konvencija* je imala vrijednost u tome, što je u ovim teškim vremenima i

previranjima makar i formalno omogućila održavanje jedinstva Bošnjaka na cijelom njihovom etničkom prostoru, od Kosovske Mitrovice na istoku do Save i Une na zapadu.

ANEKSIJA BOSNE

Aneksija (nasilno pripajanje) Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije je izvršena 1908. godine. Ovim činom turska uprava u Bosni i Hercegovini je i formalno ukinuta. Sama Turska je zvanično aneksiju priznala 1909. godine. Napokon pomireni sa činjenicom da je Turska carevina poražena i u rasulu, stanovnici BiH su vijest o aneksiji primili relativno mirno.

Zanimljivo je da je Austro-Ugarska za aneksiju Bosne Turskoj isplatila tek nekoliko miliona funti, sumu za koju se danas ne može izgraditi ni jedan veći most.

Nakon okupacije i aneksije, Sarajevo i Bosna će ponovo biti u centru zbivanja svjetske javnosti 1914. godine kada su pripadnici Mlade Bosne, srpske nacionalističke organizacije, u Sarajevu izvršili atentat na austrijskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda.

Ovaj događaj je snažno odjeknuo Evropom i svijetom i bio je neposredan povod za početak Prvog svjetskog rata, koji će sa svjetske scene potpuno izbrisati zemlju zvanu Austro-Ugarska, a Bosnu i Sandžak baciti u ruke drugih osvajača.

Balkanski ratovi i rušenje evropske Turske

Aneksija Bosne značila je kraj evropske Turske, što se i dokazalo **Prvim balkanskim ratom 1912. godine** koji su protiv Turske vodile Srbija, Bugarska, Crna Gora i Grčka, s ciljem teritorijalne podjele Makedonije, Kosova i Metohije, Sandžaka i Albanije. Turska je poražena i protjerana sa evropskog tla, a navedene teritorije su podijeljene.

Bugarska je, međutim, nezadovoljna podjelom Makedonije, iznenada 1913. godine napala srpske i grčke snage u toj zemlji. Ovaj momenat je iskoristila Turska te je nekako uspjela povratiti dio izgubljenih teritorija u Rumeliji, i to Jedrene (Edirne) i istočnu Trakiju i tako zadržati **status evropske zemlje**.

Poraz Turske su teško primili i prihvatili Bošnjaci u Bosni, ali su mnogo teže posljedice osjetili Bošnjaci u Sandžaku. Naime, nakon balkanskih ratova Sandžak je podijeljen između Srbije i Crne Gore čime je izgubio cjelovitost, a Bošnjaci u Sandžaku su, nakon prisilnog odvajanja od Bosne, još jednom podijeljeni granicom.

Srezovi: **Novi Pazar, Sjenica, Priboj, Prijepolje i Tutin** su pripali Srbiji, a **Pljevlja, Bijelo Polje, Berane i Rožaj** Crnoj Gori.

ZANIMLJIVO

Turski činovnik Omer Koničanin je ostavio zapis o ulasku srpske vojske u Novi Pazar u kojem je svečano dočekan od strane pravoslavnog stanovništva. *Srpske žene su bile svečano obučene sa niskama bisera oko vrata, te ih je srpski oficir kroz šalu upitao: Je li to onaj turaski zulum, što ste ga trpjeli?* Isti zapisničar kazuje o korektnom odnosu srpske vojske prema muslimanima, o tome kako su sačuvane čak i kuće onih Bošnjaka koji su bili napustili grad. Suprotno je bilo na Pešteri i u Sjenici gdje je ušla crnogorska vojska koja je palila, pljačkala i klala goloruki narod. Posebno su teško stradali stanovnici Plava i Gusinja gdje je došlo i do masovnog prisilnog pokrštavanja muslimana, koje je bilo tako okrutno i nehumano da ga je 1913. godine poništio sam crnogorski kralj Nikola.

STATUS BOSANSKOG JEZIKA U AUSTROUGARSKOM DOBU

Nakon nemoćnog povlačenja Turske i dolaska Austro-Ugarske u Bosnu, Bošnjaci doživljavaju kulturološki šok od kojega se dugo neće oporaviti i čije posljedice još i mi danas osjećamo. Teško im je bilo da se pomire sa činjenicom da će morati živjeti u jednom potpuno drugačijem kulturnom miljeu koji su nerijetko doživljavali kao napad na vjerske i tradicionalne zakone te nacionalne interese i jezičke osjećaje Bošnjaka. Nisu prihvatili ništa što je *alafranga* (što dolazi iz Evrope) ni po cijenu potpunog otuđenja, te su time polahko gubili tlo pod nogama i pozicije u društvu. Udaljavali se od društvenih tokova ostajući na marginama dešavanja u vlastitoj državi.

Pa ipak, nisu mogli zaustaviti historijske procese koji su se dešavali u Bosni.

Nova pozicija Bosne i njena, makar i prisilna, okrenutost Evropi nameće kao dominantno pismo **latinicu**. Značajna je upotreba i ćirilice, posebno u srpskim krugovima u BiH, dok dva pisma – bosančica i arebica - koja su dominirala vijekovima, gube bitku.

Bošnjaci još neko vrijeme pokušavaju sačuvati arebicu, koja ipak gubi svoje dominantno mjesto i povlači se pred latinicom i ćirilicom. Bosančicu kao jedino autohtono bosansko pismo najdulje čuvaju i njeguju bosanski franjevci, ali i ona polahko iščezava.

KNJIŽEVNO-JEZIČKA REFORMA MEHMED-BEGA K. LJUBUŠAKA

Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina XIX vijeka javlja se prva generacija bošnjačkih autora na **bosanskom jeziku i latiničkom pismu**. Time je pokrenut reformski proces obrazovanja i okretanja prema Evropi. Najznačajnijim reformatorom smatra se **Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak** koji je prvi izvršio radikalnije duhovno odvajanje od orijentalne tradicije i usmjeravanje bošnjačke kulture ka evropskoj modernizaciji.

Naziv **bosanski jezik** postaje službeni naziv jezika u Bosni i Hercegovini, a posebno se učvršćuje u vrijeme kada je na čelu Zemaljske vlade bio Benjamin Kalaj (Benjamin Kallay). On je, nastojeći smanjiti uticaj Srbije i Hrvatske, te njihove teritorijalne pretenzije, pokušao učvrstiti jedinstvenu bosansku naciju i jezik. Naravno da ovo nije

činio zbog Bosne same, nego zbog interesa Austro-Ugarske, ali su ovi interesi Beča bili korisni i za bosansko jedinstvo.

O Kalajevim dobrim namjerama najbolje govori poslovice nastala u njegovo doba: *Okolo kalajli, unutra belajli.*

Godine 1890. izašla je *Gramatika bosanskog jezika* za srednje škole autora Frane Vuletića.

Nakon Kalajeve smrti njegova politika u Bosni doživljava neuspjeh, a proklamovani i od vlasti podržavani duh bošnjaštva slabi. Pod pritiskom srpskih i hrvatskih nacionalističkih krugova, **ukinut je 1907. godine naziv bosanski jezik** i zamijenjen nazivom *srpskohrvatski*. Od ove naredbe Zemaljske vlade izuzeti su samo Bošnjaci koji su u okviru svojih autonomnih nacionalnih institucija mogli nazivati jezik bosanskim. Nakon ove odluke Zemaljske vlade pa sve do 90-ih godina XX vijeka Bošnjaci svoj jezik neće moći ni smjeti nazivati bosanskim.

JUGOSLOVENSKO DOBA

Nakon Prvog svjetskog rata i formiranja Kraljevine SHS, Bosna ulazi u sastav ove nove tvorevine teritorijalno, ali je nema u nazivu što kazuje da ona nije ušla kao ravnopravna članica, nego kao okupaciona zona. U odlukama koje se tiču bosanskog jezika, zadržavaju se odredbe naslijeđene iz doba Austro-Ugarske.

U doba dviju Jugoslavija, bosanski jezik je i dalje potisnut iz javnog života, prešutkivan je i negiran. Razvija se u sklopu srpskohrvatskog jezika. Autentičnost bosanskog jezika se ponovo **čuva u narodnim govorima Bošnjaka te u bošnjačkoj književnosti** između dva rata. Najznačajniji bošnjački književnici koji su tada u svojim djelima progovorili bosanskim jezikom su: Hamza Humo, Hasan Kikić, Zija Dizdarević, Alija Nametak, Ahmet Muratbegović, Enver Čolaković....

Ništa se za bosanski jezik nije promijenilo ni Novosadskim književnim dogovorom iz 1954. kao ni Pravopisom srpskohrvatskog jezika iz 1960. godine. Zanemarena je bogata leksika bosanskog jezika. Muku su mučili Bošnjaci mijenjajući svoj autentični bosanski jezički izraz, i prilagođavajući se normama aktuelnih pravopisa i gramatika.

Šezdesetih i sedamdestih godina XX vijeka bosanski jezik napokon dočekuje svjetlije dane nakon što se naglo aktuelizira u djelima bošnjačkih pisaca koja su doživjela veliki regionalni uspjeh. Ogleda se to u *Ponornici* Skendera Kulenovića, *Dervišu i smrti*, te *Tvrđavi* Meše Selimovića, *Pobunama* i *Uhodama* Derviša Sušića, *Kamenom spavaču* Maka Dizdara i drugim djelima.

Godine 1970. konačno mu se priznaje osobnost, ali ne i pravo na vlastiti naziv i postojanje. Naziva se *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* i to je sve što se promijenilo do devedesetih godina i popisa stanovništva kada se 90% Bošnjaka izjasnilo da im je maternji jezik *bosanski*. Tako je 1991. godine bosanskom jeziku, nakon više od 80 godina, ponovo **vraćeno njegovo historijsko ime**.

BOSANSKO DOBA

Bosansko doba donosi ubrzan rad na normiranju bosanskog jezika s ciljem da se pokuša nadoknaditi skoro stogodišnja šteta nanescna njegovim negiranjem, potiranjem, obezvredivanjem i nepostojanjem sistematskog rada na njegovom proučavanju, unapređivanju i standardizaciji.

Naši jezički stručnjaci rade na pripremama pravopisa, gramatika i rječnika bosanskog jezika te druge stručne literature kojom bi se udarili temelji modernom bosanskom jeziku.

Već 1991. godine iz štampe izlaze knjige *Jezik bosanskih muslimana* Dževada Jahića i *Bosnaki jezik* Senahida Halilovića, a 1993. godine u ratom okupiranoj BiH izlazi *Rječnik karakteristične leksike* Alije Isakovića. Nakon toga slijedi *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Halilovića iz 1996. godine pa *Gramatika bosanskoga jezika* Dževada Jahića/Senahida Halilovića/ Ismaila Palića iz 2000. godine. Najduže se čekalo na veliki *Rječnik bosanskoga jezika* koji je ugledao svjetlo dana 2007. godine, autora Ibrahima Čedića. Ovaj Rječnik je jednotomni i sadrži tek djelić bogate leksičke građe bosanskog jezika.

Godine 2010. iz štampe su izašle i prve dvije knjige višetomnog *Rječnika bosanskoga jezika*, čiji je autor Dževad Jahić.

LEKSIKOLOGIJA

Šta je leksikologija?

Jeste li se ranije susretali sa ovim pojmom?

Koje zančenje se krije u prvom, akoje u drugom sijelu ove riječi?

Da bismo razumjeli ovaj pojam, najprije treba objasniti pojam **leksema**.

Leksem(a) je riječ u svom osnovnom obliku. To je minimalna razlikovna jedinica u značenjskom sistemu jezika.

Kako ćemo to razumjeti?

Posmatrajmo gramatička obilježja imenice *škola*:

N	škola	škole
G	škole	škola
D	školi	školama
A	školu	škole
V	školo	škole
I	školom	školama
L	školi	školama

Zapažamo da se ova imenica (kao i druge) javlja u 14 različitih oblika.

ili

posmatrajmo gramatička obilježja glagola *čitati*:

čitam, čitao sam, čitat ću, čitaj, čitali smo, čitajte...

Glagoli mogu da poprime još više različitih oblika. Sjetite se samo koliko je različitih glagolskih oblika, pa lice, broj, rod...

Zato što je oblika mnogo, a značenje im je isto, sve oblike imenice *škola* ili glagola *čitati* nećemo i ne možemo bilježiti u rječniku.

Zbog toga uzimamo samo osnovni oblik riječi.

Osnovni oblik glagola je **infinitiv**, a imenica **nominativ jednine**.

čitati = leksem

škola = leksem

Samo u ovom obliku riječi se bilježe i u rječnike.

Zaključimo još jednom:

Leksem(a) je riječ u svom osnovnom obliku.

U školi se, učeći jezik, susrećemo i sa pojmovima **leksika** i **leksikon**.

Šta oni znače?

Leksika je skup (zbir) svih leksema jednog jezika.
Leksikoni su rječnici.

I na kraju dolazimo do pojma leksikologija.
Šta je leksikologija?

Leksikologija (grč. *lexikos* – koji se odnosi na riječi i *logos* – nauka) je dio nauke o jeziku, i to onaj dio koji se bavi sveukupnim izučavanjem leksike.

Od pojma leksikologije treba razlikovati pojam **leksikografije** (*lexikos* – rječnik i *grapho* – pisati) jer je to sastavljanje rječnika.

Leksikograf – sastavljač rječnika.

O RJEČNICIMA / LEKSIKONIMA

Nisu svi rječnici rađeni na isti način. Među njima postoje velike razlike. S obzirom na to postoji nekoliko podjela rječnika:

1. Rječnici mogu biti **enciklopedijski** i **lingvistički** (jezički).

Prvi se bave pojmovima iz nauke, npr. medicinske enciklopedije, geografske enciklopedije...

Drugi opisuju riječi sa raznih stanovišta (značenje, porijeklo, izgovor...)

1.a) Lingvistički rječnici mogu biti **jednojezični** i **višejezični**.

U **višejezičnim** rječnicima se riječima iz maternjeg jezika tumače riječi iz drugog, stranog jezika, i obrnuto. Vjerovatno svi posjedujete bar jedan takav rječnik, npr. englesko-bosanski, englesko-srpski, njemačko-srpski...

U **jednojezičnima** se riječi maternjeg jezika objašnjavaju sredstvima toga jezika, npr. takav je *Školski rječnik bosanskog jezika* autora Dževada Jahića.

Jednojezični rječnici mogu biti: rječnici književnog jezika, dijalekatski rječnici, frazeološki, pravopisni i pravogovorni...

Bilo bi dobro kada bi neko sastavio rječnik sandžačkog dijalekta.

ZAPAMTI

Rječnici mogu biti **enciklopedijski** i **lingvistički**.

Lingvistički rječnici mogu biti **jednojezični** i **višejezični**.

Rječnici bosanskog jezika:

Najstariji poznati rječnik u bosanskom jeziku je *Potur-Šahidija* (*Makbuli-arif*), tursko-bosanski rječnik u stihovima iz 1631. godine čiji je autor Muhamed Hevaji Uskufi.

Ostali značajniji rječnici bosanskog jezika:

- *Rječnik karakteristične leksike* Alije Isakovića iz 1993. godine
- *Školski rječnik bosanskog jezika* Dževada Jahića iz 1999. godine
- *Rječnik bosanskoga jezika* (jednotomni) Ibrahima Čedića iz 2007. godine
- *Rječnik bosanskog jezika* (višetomni) Dževada Jahića iz 2010. godine

STVARANJE RIJEČI I POETSKA LEKSIKA

Kako nastaju nove riječi?

Različiti su putevi nastanka novih riječi kao što su različite i potrebe za novom riječju. Nove riječi obogaćuju jezik i povećavaju njegove izražajne mogućnosti.

Rječnik jednog jezika obogaćuje se:

1. stvaranjem novih oznaka (riječi) - neologizmi
2. tvorbom riječi (izvedenice i složenice, skraćenice, preobrazba)
3. posuđivanjem iz drugih jezika (posuđenice i tuđice)
4. iskorištavanjem zvukova iz prirode (onomatopejske riječi)
5. promjenom ili pomjeranjem značenja postojećih riječi, specijaliziranjem ili širenjem opsega značenja riječi (polisemija, homonimija)
6. prenošenjem značenja s jedne riječi na drugu na osnovu uočene sličnosti
7. prenošenjem značenja na osnovu slikovitosti (metafora, metonimija, personifikacija...)

Poetska leksika

Kao posebna leksika, unutar bogate leksike jednog jezika, mogu se izdvojiti *poetizmi*. To su pjesnički izrazi, izrazi čija je primarna upotreba ograničena na književnost. To ne znači da poetizmi ne mogu poslužiti za potrebe živog jezika i razgovornoga stila. Književnik, a pjesnik posebno, između mogućih riječi kojima želi nešto izraziti, bira one za koje misli da su osobenije i manje uobičajene te im daje boju pjesničkih riječi. Što je neka riječ manje uobičajena, to je ona više pjesnički obilježena.

S obzirom na njihov oblik i primjenu poetizme dijelimo na:

a) prave poetizme

b) neprave poetizme.

Kada se neke riječi u određenom obliku ili značenju susreću isključivo u poetskom izrazu zovu se pravi poetizmi, npr. *kam* (od: kamen), *plam* (od: plamen), *srdašce* (od: srce), *djeva* (od: djevojka), *noćca* (od: noć), *puti* (od: putevi) ili *čaran* (jedino u pjesmi znači *crn*), *dvor* (jedino u pjesmi znači *kuća*), *knjiga* (jedino u narodnoj pjesmi znači pismo).

Nepravi poetizmi imaju isto značenje i u poetskom i u svakodnevnom jeziku, ali se češće koriste u poetskom: *dažd* – kiša, *cjelivati* – poljubiti, *humka* – grob, mezar...

GRAMATIKA

AKCENAT/NAGLASAK

A tí – gdje si sàdā? Umotāna u šal, na kojōj stānici zébeš?
Pčèlice pròmzrlā sred pústa ùlišća!
Ni ovē noći, ni nekē idūcē noći,
ni u sva svitānja plāva, ô! – nijēdan vōz nēće òbradovati tebe,
nēće ti dōnijeti ništa – osim dālekōg píska,
po srcu biča krvāva.

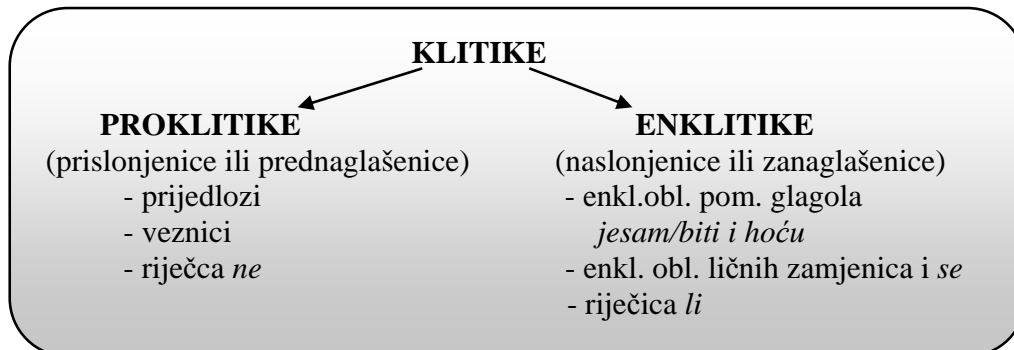
Džemaludin Latić, Balāda o mèdvjedici

Prisjetimo se onoga šta smo o akcentu naučili u prethodnim razredima:

U bosanskom jeziku riječi mogu biti **naglašene** i **nenaglašene**. Naglašene riječi i u pisanju i u govoru stoje same dok se nenaglašene u pisanju odvajaju, ali se u govoru oslanjaju na naglašene riječi pored kojih se nađu i zajedno s njima se izgovaraju čineći jednu **izgovornu cjelinu**.

Naglašene su sve punoznačne riječi. To su: imenice, pridjevi, glagoli, prilozi, brojevi i većina zamjenica.

Nenaglašene riječi se zovu **klitike**.

a) Naglašene riječi

1. U jednoj naglašenoj riječi nisu svi slogovi naglašeni, nego samo jedan. Prepoznaje se po tome što se ističe jačinom nad ostalim nenaglašenim slogovima. Ako osluhnete i sami ćete zapaziti jači izgovor nekih slogova. Pogledajte koji su naglašeni slogovi u stihovima Latićeve pjesme:

*A ti – gdje si sada? Umotana u šal, na kojoj stanici zebeš?
Pčelice promrzla sred pusta ulišća!
Ni ove noći, ni neke iduće noći,
ni u sva svitanja plava, o! – nijedan voz neće obradovati tebe,
neće ti donijeti ništa – osim dalekog piska,
po srcu biča krvava.*

Zaključujemo:

U naglašenoj riječi samo jedan slog je naglašen i on se izgovara jače od drugih slogova.

Sada već možete izvući neke zaključke iz navedenog primjera, npr.

- a) uočiti klitike i podijeliti ih na enklitike i prolitike
- b) naglasak u jednosložnim riječima
- c) gdje se nalazi ili ne nalazi naglašeni slog u višesložnim riječima

2. Usporedimo sada riječi iz pjesme: *ti* i *gdje*,
ili *šal* i *voz*.

Šta zapažate?

Koje se riječi izgovaraju dulje, a koje kraće?

tī (tiii) i *vōz* (voooz) – dugo

gdjě i *šāl* – kratko

Oznake za duljinu (¯)

Oznaka za kratkoću (ˇ)

Zaključujemo:

Naglašeni slogovi nisu iste duljine. Neki se izgovaraju dulje, a neki kraće.

Pokušajte i za ostale naglašene slogove utvrditi jesu li dugi ili kratki.

3. Izdvojimo sada riječi iz prvog stiha: *ti* i *zebeš*. Obje imaju dugi naglašeni slog pa ipak nisu iste. Kod prve ton pada, a kod druge raste. Isto je i kod naglašenih riječi: *šal* i *stanici*. Oba sloga su kratka, ali kod prvog ton opada, a kod drugog raste.

Zaključujemo:

Ni svi dugi ili kratki slogovi nisu isti. I jedne i druge dijelimo na uzlazne i silazne.

Zaključimo:

Jačina, duljina i ton (visina) čine akcenat.

ili

Akcentat je isticanje jednog sloga u riječi jačinom, tonom i trajanjem.

Akcenti se s obzirom na trajanje (kvantitet) dijele na duge i kratke, visina (ton) pokazuje da li je akcenat silazni ili izlazni. Jedan akcentovani slog istovremeno se isticke i jačinom i visinom i duljinom.

b) Vrste akcenata

U bosanskom jeziku, na osnovu ovoga, imamo četiri akcenta:

kratkosilazni akcenat, koji se obilježava znakom (\\)

kratkouzlazni akcenat, koji se obilježava znakom (\)

dugoslilazni akcenat, koji se obilježava znakom (^)

dugouzlazni akcenat, koji se obilježava znakom (/)

	SILAZNI	UZLAZNI
KRATKI	\\	\
DUGI	^	/

c) Pravila o raspodjeli akcenata

Da bismo lakše prepoznali koji akcenat se nalazi u nekoj riječi, postoje pravila o raspodjeli akcenta u riječi:

1. na jednosložnim riječima mogu stajati **samo silazni** akcenti
2. na zadnjem slogu **ne može stajati ni jedan** akcenat
3. silazni akcenti mogu stajati **samo na prvom** slogu
4. uzlazni akcenti mogu stajati na svakom slogu, osim na posljednjem.

Za pravilan izgovor riječi u bosanskom jeziku, pored akcenta, bitna je i **postakcenatska (poslijeakcenatska) dužina**. Obavezno je treba izgovarati, jer je ona jedna od glavnih odlika izgovorne norme bosanskog jezika (rukē, ženē).

d) Prenošnje akcenta na proklitike

Ranije je navedeno da nenaglašene riječi ne mogu stajati same, nego se u govoru naslanjaju na prvu naglašenu riječ pored koje stoje i sa njom čine jednu **izgovornu cjelinu**.

Izgovorne cjeline su vrlo važne i dosta utiču na pravilnost i kulturu govora.

Ponekad u izgovornoj cjelini proklitika, ne samo što se prilijepi uz akcentovanu riječ, nego na sebe privuče akcent sa te riječi. To se dešava kod onih riječi na kojima su silazni akcenti. Njihovo mjesto je na prvom slogu u riječi pa se to prenosi i na izgovorne cjeline (i u izgovornoj cjelini s pomjeraju na prvi slog).

U našem primjeru to se desilo u posljednjem stihu gdje je proklitika **po** privukla na sebe akcent sa imenice **srcu**: *po srcu biča krvava*.

Govornici često griješe kod izgovora naglasnih cjelina tipa: *u grad, ne znam, sa mnom, bez tebe...* jer ne prenose akcent na proklitiku ili ih nasilno izgovaraju odvojeno, a trebaju se čuti kao jedna riječ sa akcentom na proklitici: *ugrad, neznam, samnom, bestebe*.

GLASOVNE PROMJENE

U svakodnevnom govoru glasovi se ne izgovaraju posebno, jedan po jedan, već zajedno u cjelini koju zovemo riječ ili izgovorna cjelina. Tom prilikom oni se međusobno dodiruju i prilagođavaju jedan drugome te se manje ili više mijenjaju. Nekad su te promjene neznatne te se i ne primjećuju, nekad se zapažaju normalnim sluhom, a nekad su promjene tolike da se glas mijenja u sasvim drugi glas.

Npr.

Glas **d** u *da* i *kod nas* nije isti

ili

iz kuće - gdje čujemo *iskuće* jer se u govoru **z** pod uticajem **k** mijenja u **s**

ili

otpjevati (<od + pjevati) gdje se **d** pod uticajem glasa **p** i u pisanoj formi mijenjalo u **t**

Zapamti:

Glasovne promjene u jeziku se vrše **radi lakšeg izgovora, te uštede govorne snage i vremena.**

PREGLED GLASOVNIH PROMJENA

Kad temeljitije učimo o glasovnim promjenama, trebamo naučiti tri bitne stvari: uslove pod kojima se dešava neka glasovna promjena, uočiti oblike riječi u kojima dolazi do te glasovne promjene (što je potrebno potkrijepiti primjerom) i da li postoje izuzeci u tim oblicima u kojima se glasovna promjena ne vrši.

1) Jednačenje suglasnika po zvučnosti /JSPZ/

Za razumijevanje ove glasovne promjene neophodno je poznavati podjelu suglasnika po zvučnosti:

ZVUČNI: b, d, g, z, ž, dž, đ / / /
BEZVUČNI: p, t, k, s, š, č, ć, f, h, c

PRAVILO

Kad se nađu jedan do drugog dva suglasnika nejednaka po zvučnosti, **jednače se** i to tako da se uvijek prvi prilagođava drugome prelazeći u svoj parnjak po zvučnosti.

PRIMJER

Jednačenje suglasnika po zvučnosti se dešava u:

- genitivu jd. imenica m.r. tipa *vrapca* (< *vraB+Ca*)
- u ž. r. pridjeva tipa *teška* (< *teŽ+Ka*)
- u izvedenicama i složenicama tipa *buregdžinica* (< *bureK + Džinica*)
otkopati (< *oD+Kopati*)

IZUZECI

- **D ispred S i Š** ne prelazi u T - *gradski, sredstvo, podšišati*
 - U složenicama (zbog jasnoće) - *podtekst, predtakmičenje, Obhoda*
 - U pojedinim riječima stranog porijekla tipa: *gangster, hutba, Habsburg, Vašington*
- NAPOMENA**
Kod muslimanskih imena izvorno se ne vrši gl. promjena, ali ukoliko je ime upisano sa gl. promjenom onda ostaje - *Midhat, Hifzija, Edhem*

2) Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe /JSPMT/

Ova glasovna promjena je ograničenog karaktera. Ne obuhvata sve suglasnike, nego samo neke od njih. Da biste je razumjeli potrebno je znati podjelu suglasnika po mjestu tvorbe, posebno prednjonepčane, zadnjonepčane i zubne suglasnike, te nazale.

PRAVILO je da:

- a) zubni suglasnici **z** i **s** ispred prednjonepčanih (đ, ć, dž, č, ž, š, lj, nj), prelaze u **ž** i **š**
- b) nazal **n** ispred dvousnenih **b** i **p** prelazi u **m**, a
- c) zadnjonepčani suglasnik **h** ispred prednjonepčanih **č** i **ć** prelazi u **š**

PRIMJER

Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe dešava se u:

- a) u zbirnim imenicama tipa *grožde* (< *groZ+Đe*)
- b) glagolskim imenicama tipa *nošnja* (< *noS+Nja*)
- c) u pridjevima tipa *stambeni* (< *staN+Beni*)
- c) u deminutivu tipa *oraščić* (< *oraH+Čić*)

IZUZECI

- a) **Z** i **S** ispred **Nj** i **Lj** ne prelaze u **Ž** i **Š** na početku drugog dijela složene riječi - *izljubiti, iznjihati, razljutiti*
- b) **Z** i **S** se ne mijenjaju ispred **Nj** i **Lj** koji su nastali od ekavskog **N** i **L** - *ozljeda, sljepilo,*
- c) **N** ne prelazi u **M** spred **B** i **P** - *jedanput, stranputica, vanbračni...*
- d) Ova glasovna promjena ne dešava se ni kod bošnjačkih prezimena - *Rizvanbegović, Sulejmanpašić*

3) I palatalizacija

PRAVILO

Zadnjonepčani suglasnici *k, g, h* ispred samoglasnika prednjeg reda *i* i *e*, te nepostojanog *a* prelaze u *č, ž, š*.

PRIMJER

Prva palatalizacija se dešava:

- u vokativu imenica muškog roda tipa *junače* (< *junaK+E*), *družē* (< *druG+E*), *duše* (< *duH+E*)
- u prezentu i aoristu glagola: *teče* (< *teK+E*), *poteče* (< *poteK+E*)
- u izvedenicama tipa *prašina* (< *praH+Ina*)

IZUZECI

Javljaju se u slučajevima kada je upitno značenje riječi:

- u padežnim oblicima pridjeva, zamjenica i brojeva - *jaki* (ljudi), *neki* (čovjek), *drugi* (padež)
- kod pridjeva na -in: *bankin*, *muhin*, *Rankin*, *Minkin*
- u akuzativu mn. imenica m. r. - *vojnike*, *radnike*
- u genitivu jd. i akuzativu mn. imenica ž. r. - *ruke*, *noge*, *muhe*

4) II palatalizacija / sibilizacija

PRAVILO

Zadnjonepčani suglasnici *k, g, h* ispred samoglasnika prednjeg reda *i* prelaze u *c, z, s*.

PRIMJER

Sibilizacija se dešava:

- u nominativu mn. imenica m. r. tipa *junaci* (< *junak+i*) *bubrezi* (< *bubreg+i*) *orasi* (< *orah+i*)
- u dativu i lokativu jd. imenica ž. r. tipa *majci* (< *majk+i*)
- u imperativu glagola tipa *reci* (*rek+i*), *leži* (*leg+i*)

IZUZECI

Do ove glasovne promjene ne dolazi:

- kod ličnih imena i nadimaka: *Dika* - *Diki*, *Meho* - *Mehi*
- kod imenica kod kojih se dovodi u pitanje značenje riječi: *seka* - *seki* (ne: seci), *baka* - *baki* (ne: baci), *liga* - *ligi* (ne: lizi)
- u glasovnim skupinama *tk, zg, čk, ck...* *tetki, mazgi, znački, tački, kocki*
Dubleti su (može i jedno i drugo): *bitki* i *bici*, *pripovijetki* i *pripovijeci...*

Za obje palatalizacije je važno zapamtiti da se suglasnici mijenjaju ispred samoglasnika.

5) Jotovanje / jotacija

Naziv potječe od grčkog imena za glas **j** (jota, iota) koji je ovom glasovnom promjenom obuhvaćen i u njenom konačnom rezultatu se uvijek gubi. Promjena se počela dešavati veoma davno i odvijala se u nekoliko faza. Prvo jotovanje desilo se još u praslavenskom jeziku te se zove **staro jotovanje**, a zatim su u novijoj jezičkoj historiji zabilježena još tri jotovanja koja jednim imenom zovemo **nova jotovanja**.

PRAVILO

1. Kada se suglasnici: **k, g, h, c, z, s, d, t, l, n** nađu ispred **J** (jota), stapaju se sa njim i daju prednjonepčane: **č, ć, đ, lj, nj, ž, š**.
2. Usnena suglasnici: **b, p, m, v** jotuju se sa **J** uz umetnuto **epentetsko L**.

PRIMJER

Promjena se dešava:

1. u instrumentalu jd. imenica ž. r. na suglasnik tipa *gladu* (< *glad+ju*)
2. u komparativu pridjeva tipa *ljući* (< *ljut+ji*), *grublji* (< *grub+l+ji*)
3. u prezentu i glagolskom pridjevu trpnom tipa *pišem* (< *pis+jem*), *rođen* (< *rod+jem*), *stopljen* (< *stop+l+jem*)
4. u zbirnim imenicama tipa *korijenje* (< *korijen+je*), *groblje* (*grob+l+je*)

IZUZECI

Jotovanje se ne dešava:

- a) u književnim oblicima riječi: *gdje*, *djed*, *tjerati* (nasuprot narodnom: *đe*, *ded*, *ćerati*)
- b) u oblicima: *sjekira*, *zjenica*, *klasje*, *pasji*
- c) u glagolima: *živjeti*, *grmjeti*
- d) u riječima stranoga porijekla: *konjugacija*, *injekcija* (N,J ne Nj)

6) Nepostojano A

U kasnom praslavenskom periodu na snazi je bio *zakon otvorenog sloga* pa je na kraju svakog sloga ili riječi koja je završavala suglasnikom stajao poluglas. U stsl. periodu (X-XI) poluglasnici se u slabom položaju gube te ovaj zakon prestaje da važi. Međutim, kad se takav poluglas našao iza sonanta, on je svoju vokalnost prenosio preko sonanta na prethodni poluglas, jačao ga u vokal **a**, te tako razbijao grupu suglasnik-sonant npr. *dobъrъ*>*dobъr*>*dobar*, *topъlъ*> *topъl*>*topal*, *jesъmъ*> *jesъm*>*jesam*, što će se kasnije analogijom prenijeti i na neke riječi koje ne završavaju sonantom npr. *mozkъ*>*mozak*, *glaskъ*>*glasak*...

U oblicima istih ovih riječi koji su završavali vokalom, poluglas između suglasnika i sonanta je ostajao slab i gubio se, tako da se **a** ne javlja npr. *dobъra*>*dobra*.

PRAVILO

Nepostojanim **a** naziva se vokal **a** koji je nastalo od nekadašnjeg poluglasa /ѣ/ i u nekim oblicima jedne riječi se javlja, a u drugim oblicima iste te riječi ga nema.

PRIMJER

Promjena se vrši:

- u nom. jd. imenica m.r. i gen. mn. imenica svih rodova: *starac - starca, bitka - bitaka, rebro - rebara*
- u oblicima jd. m.r. pridjeva, pridjevskih zamjenica i broja *jedan*: *dobar-dobra, takav-takva, jedan - jedna*
- u različitim glagolskim oblicima: *došao - došla, jesam - jesmo*

IZUZECI

U praksi ćete sresti imenice kod kojih se glas **a** ne gubi: *junak - junaka, ribnjak - ribnjaka, lav -lava, sadžak - sadžaka...*

Ovdje nije riječ o izuzecima već o sasvim drugom tipu vokala **a**, tzv. *postojanom a* koje nije nastalo od poluglasa i stoga je stabilno.

7) Promjena L u O

Već ste saznali da je gubljenjem poluglasa na kraju riječi ili sloga dolazilo do promjena u riječima jer je taj poluglas koji se gubio ipak ostavljao neke tragove na glasovima koji su bili ispred njega. U slučajevima gdje se, nakon gubljenja poluglasa na kraju riječi ili sloga našao sonant **l**, on se jače vokalizirao usljed čega se mijenjao u **o**, npr. *bilь > bil > bio, pilь > pil > pio, misliь > mislil > mislio, imalь > imal > imao, te misliьca > mislilca > mislioca*.

PRAVILO

Sonant l koji se, nakon gubljenja nekadašnjeg poluglasa /ѣ/, našao na kraju sloga ili na kraju riječi vokalizirao se imijenjao u **o**.

PRIMJER

Promjena se vrši:

- u obliku jd.m.r. glagolskog pridjeva radnog tipa *mogao* (< *mogal*)
- u imenicama nastalim od gl. pridjeva radnog nastavkom **-nica/na** tipa *radionica* (< *radil+nica*)
- u padežnim oblicima imenica na **-lac/ac** tipa *slušaoca* (< *slušal+ca*)
- u riječima sa sufiksom **-ba** tipa *dioba* (*dil+ba*), *seoba* (*sel+ba*)

IZUZECI

a) u nekim imenicama na **-ac**:

malac-malca, znalac-znalca, palac-palca, bijelac-bijelca

b) u nekim riječima slavenskog porijekla: *stalni-stalna, školski-školska, žalba, val*

c) u riječima stranoga porijekla: *kanal, žurnal, bal, metal, bokal, barel, panel, katil, halal, dembel*

d) u vlastitim imena orijentalnog porijekla: *Fadil, Nail, Halil*

8) Gubljenje/ispadanje suglasnika

PRAVILO Kada se nađu jedan do drugoga dva ista ili slična suglasnika ili suglasnički skup težak za izgovor, radi pojednostavljenja (uprošćavanja), jedan suglasnik se gubi.	
PRIMJER Suglasnik se gubi ako su: a) prilikom tvorbe riječi, jedan do drugog dva ista suglasnika: <i>podržati</i> (<pod+držati) b) jedan do drugog isti suglasnici, od kojih je jedan nastao JSPZ: <i>francuski</i> (<francuski <francuz+ski) c) isti suglasnici, od kojih se jedan nalazi u slivenom suglasniku: <i>izuzeci</i> (<izuzetci <izuzet+tsi) d) različiti gasovi u suglasničkom skupu teškom za izgovor: <i>masna</i> (<mastna)	IZUZECI a) superlativ pridjeva koji počinju suglasnikom <i>j</i> : <i>najjači, najjadniji</i> b) u izvedenicama i složenicama kod kojih bi gubljenjem suglasnika bilo upitno značenje riječi: <i>hrvatski, mostna, poddijalekt, vannastavni</i> c) u pridjevima: <i>protestni, azbestni, Atlantski...</i>

Da biste u potpunosti razumjeli ovu glasovnu promjenu potrebno je dobro poznavati JSPZ i slivene suglasnike.

NAPOMENA

Sliveni suglasnici su: *đ* (sliveno od *dj*), *ć* (< *tj*), *dž* (< *dž*), *č* (< *ts*) i *c* (< *ts*).

9) Geminacija / udvajanje suglasnika

Zbog osobenosti ove pojave u bosankom jeziku, geminaciju izdvajamo kao posebnu glasovnu pojavu, mada bi se uglavnom mogla posmatrati i kao izuzetak od gubljenja suglasnika.

Suprotno gubljenju suglasnika, kod geminacije dva ista glasa ostaju jedan do drugog i u govoru i u pisanju. Do sada je uglavnom i tretirana kao izuzetak od gubljenja suglasnika s tim da ona obuhvata i samoglasnike.

Geminacija je u bosanskom jeziku zastupljena posebno u islamskoj leksici gdje se javlja u riječima koje zahtijevaju dosljedan izgovor, a koje u arapskom jeziku imaju *tešdid* (znak za pojačanje i dvostruko izgovaranje slova iznad kojeg stoji).

Do udvajanja glasova dolazi:

1. u **superlativu** pridjeva koji počinju suglasnikom *j*:

najjači, najjadniji, najjasniji...

2. u **složenicama**, da bi se sačuvalo značenje riječi:

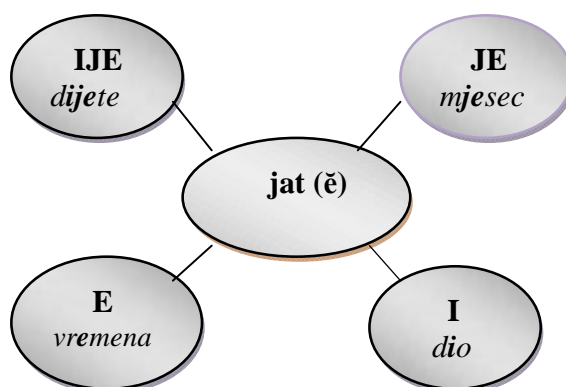
plavooka, priloškoodredbene, vannastavni, narodnooslobodilački...

3. u **riječima stranoga porijekla**: *zoologija, zoolog, deevropeizacija...*

4. i posebno u islamskoj leksici, tj. riječima arapskog porijekla: *Allah, mašallah, billahi, muallima* (uz: *mualima*) *Muhammed* (Božiji poslanik, ali bošnjačko ime može i: *Muhamed*), *Ammar* (uz: *Amar*).

10) Refleks glasa *jat* u ijekavskom izgovoru

Nekada je u bosanskom jeziku postojao vokal *jat*, naslijeđen iz praslavenskog jezika. On se između XII i XIV vijeka gubi i zamjenjuje drugim glasovima. Na osnovu njegovog odraza i različite zamjene u jezicima sa ovih prostora, nastala je podjela na ikavske, ekavske i ijekavske govore (ili izgovore). U bosanskom narodnom govoru prvobitno je bila ikavska zamjena jata te se i danas u mnogim dijelovima BiH zadržala (srednja Bosna i zapadna Hercegovina). Književni bosanski jezik, međutim, prihvata isključivo ijekavski izgovor, a ikavica se smatra neknjiževnom formom i njeguje se samo u narodnom govoru i književnim djelima.

U ijekavskom izgovoru *jat* zadaje pravu glavobolju zato što nije, kao u ekavskom, dosljedno zamijenjen, nego se nekad reflektuje kao *ije*, nekad kao *je*, nekad *e* (kao i u ekavskom), a nekad kao *i* (kao i u ikavskom).

Osnovno pravilo je da:

1. **dugo jat** (u ekavskom dugo *ě*) daje *ije*, a **kratko jat** (u ekavskom kratko *ě*) daje *je*:
dijete (< *děte*) i *djeca* (< *děca*)
2. iza R prije kojeg je suglasnik kratki jat daje *e*:
vremena (< *vrijeme*), *trezven* (< *trijezen*)
3. refleks jata ispred *o* koje je nastalo od *l* daje *i* što je očito u muškom rodu gl. pridjeva radnog *živio* (< *živeo* < *živel*), dok je u ženskom rodu gdje jat nije ispred *o* oblik *živjela*.

Dodatno otežava učenje i to što u oblicima jedne riječi često dolazi do **duljenja kratkog** ili **kraćenja dugog** sloga:

sjeći- siječem /duljenje kratkog sloga /
lijek – ljekovit / kraćenje dugog sloga /

TVORBA RIJEČI

Dio gramatike koji se bavi proučavanjem riječi, oblika riječi i tvorbom riječi naziva se **MORFOLOGIJA**.

Da bismo razumjeli ovu oblast potrebno je odgovoriti na nekoliko pitanja:

Šta je tvorba?

Kako nastaju nove riječi?

Koji je najčešći način nastajanja novih riječi?

Tvorba je nastajanje (pravljenje, građenje) novih riječi. Tvorbom se bogati jezik i uvećava leksički fond.

Nove riječi u jeziku nastaju na razne načine.

Najčešći su:

a) osmišljavanjem nove riječi (danas je posebno aktualna tvorba novih skraćenica tipa: *jnt*, *PDF*, *USB*...

b) preuzimanjem riječi iz drugih jezika s tim da one zadrže isto ili dobiju izmijenjeno značenje (*česma*, *bubreg*, *čitanka*,...)

c) građenjem novih riječi dodavanjem nastavaka na već postojeće riječi tipa: *kuća* – *kućni*, *okućnica*, *pokućnica*...

U ovom udžbeniku ćemo se uglavnom baviti izvođenjem novih riječi od već postojećih.

Sa stanovišta tvorbe, riječi možemo podijeliti na netvorbene (nemotivisane) i tvorbene (motivirane) riječi. U prvu grupu ubrajamo sve riječi za koje ne možemo utvrditi kako su nastale i koje nisu nastale od druge riječi već su jednostavno smišljenje, dok su tvorbene one koje su motivisane nekom drugom riječju te su na osnovu nje nastale.

NETVORBENE (NEMOTIVISANE) RIJEČI	TVORBENE (MOTIVISANE) RIJEČI
put	putnik
šuma	šumarak
profesor	profesorica
ruka	rukovati
kamen	kamenjar
ulica	ulični

Uzmimo netvorbenu riječ *put*.

Koje su riječi nastale od riječi *put*?

Navest ćemo samo neke: *putnik*, *putovanje*, *saputnik*, *saputnica*, *proputovati*, *putokaz*...

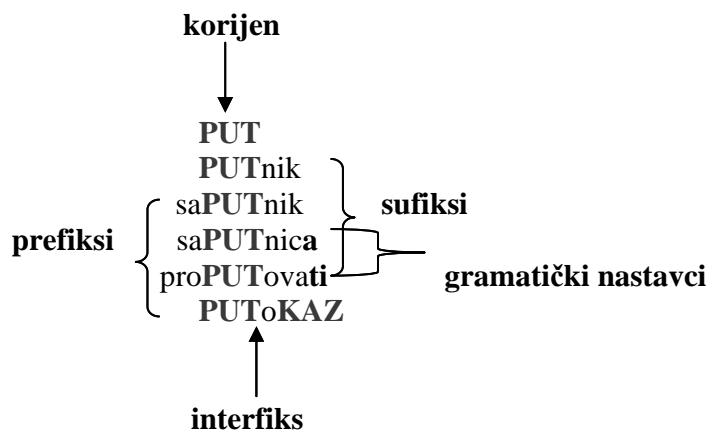
Sve riječi nastale od riječi *put* čine **porodicu riječi put**.

Zapažamo da se *put* ponavlja u svakoj riječi. Taj zajednički skup glasova koji se ponavlja, zove se **korijen**. Dakle, sve ove riječi nastale su od istog korijena, korijena *put*.

Nove riječi su nastajale dodavanjem različitih nastavaka.

Nastavci: *sa-*, *sa-*, i *pro-* se nalaze ispred korijena i zovu se **prefiksi**.

Nastavci: *-nik*, *-nik*, *-nic*, *-ova* nalaze se iza korijena i zovu se **sufiksi**. Oni mijenjaju značenje riječi te se zovu **tvorbeni nastavci** ili **afiksi**. Nastavci: *-a*, *-ti*, te *nulti nastavak* ne mijenjaju značenje nego samo oblik riječi te ih zovemo **gramatičkim nastavcima**.

ZAPAMTI

Nastavci mogu biti:

- gramatički** – mijenjaju padežni ili glagolski **oblik**, ali ne i značenje riječi: *put*, *puta*, *putem...*
- leksički (tvorbeni) – mijenjaju **značenje** riječi, uz njihovu pomoć i nastaju nove riječi: *put* + *nik* = *putnik*

NAPOMENA

I nakon dodavanja leksičkog značenja riječi imaju i gramatički nastavak. (*putnik*, *putnika*, *putnikom...*)

IZVEDENICE (TVORENICE) I SLOŽENICE

Na jedan korijen može se dodati jedan ili više leksičkih nastavaka te jedan gramatički. Na taj način nastaju **izvedenice/tvorenice**. U našem primjeru izvedenice su: *putnik, saputnik, saputnica, proputovati*.

Ponekad riječ može imati i dva korijena. Takve riječi zovemo **složenicama**. U našem primjeru složenica je *putokaz*. U njoj osnovi kriju se dvije riječi: *put* i *kazati*. Ova složenica spojena je posebnim tvorbenim nastavkom koji se zove **interfiks**.

U procesu tvorbe nastaju **izvedenice** i **složenice** (i polusloženice).

Osnovni tvorbeni načini su:

- IZVOĐENJE (DERIVACIJA) – njime dobijamo izvedenice
- SLAGANJE – njime dobijamo složenice i polusloženice

Tvorba riječi izvođenjem:

- prefiksalska tvorba (*predznak, prebrz, izjaviti*)
- sufiksalska tvorba (*poštar, gladan, mirovati*)
- prefiksalsko-sufiksalska tvorba (*prerađevine, nadkoljenica, podlaktica*)

Tvorba riječi slaganjem:

Slaganjem nastaju nove riječi udruživanjem dva korijena (ili dvije tvorbene osnove). Na ovaj način nastaju **složenice** ili **polusloženice**.

- Složenice** se pišu sastavljeno, u procesu tvorbe dobijaju novo jedinstveno značenje, imaju uglavnom samo jedan akcent, a gramatičko svojstvo ima samo posljednja. Mogu biti sa spojnim vokalima –**o-** (*vodopad, krvotok, pravopis*) i –**e-** (*svoje glav*), te sraslice bez interfiksa (*blagdan, zimzelen*).
- Polusloženice su riječi kod kojih proces slaganja nije potpuno završen. Prva riječ je izgubila promjenjivost zbog čega se moraju pisati polusastavljeno, tj. sa crticom, ali su obje riječi zadržale akcent: *Ivan-sedlo, crno-bijel, crnogorsko-bosanska* (granica)...

SINTAKSA

RED RIJEČI U REČENICI

U bosanskom jeziku red riječi u rečenici je prilično slobodan. Postoje ipak određena gramatička pravila slaganja riječi u rečenici. Ni u govoru ni u književnom izrazu se tih pravila ne moramo strogo pridržavati, ali ih trebamo poznavati. Obavezujuće je samo pravilo u vezi sa mjestom klitika u rečenici koje zbog toga što nisu nosiooci akcenta i priklanjanja drugim naglašenim riječima ne mogu zauzeti svaku poziciju u rečenici.

Red riječi u rečenici može biti:

- a) **gramatički** (osnovni ili neobilježeni) red riječi
- b) **stilski** (markirani ili obilježeni) red riječi

Gramatički red

U gramatičkom redu se uvijek polazi od predikata i prati se pozicija drugih riječi u odnosu na predikat:

- a) Kad imamo subjekt i predikat, subjekat je ispred predikata:

Otac radi. ili S + P

- b) Objekt je iza predikata:

Otac čita novine. ili S + P + O

- c) Ako imamo bliži i dalji objekt, prvo ide bliži pa dalji:

Brat je napisao pismo majci. ili S + P + Obl. + Odlj.

- d) Mjesto adverbijalnih odredaba nije jasno utvrđeno ni gramatičkim redom. One mogu stajati ispred ili iza predikata, a mogu doći i na samom početku, tj. prije subjekta.

- e) Atribut je ispred subjekta ako je kongruentni i iza subjekta je ako je nekongruentni:

Moj brat je nemiran. Akon. + S + P

Brat moje tetke je doktor. S + A nek. + P

- f) Apozicija može stajati ispred i iza subjekta:

Tetak Asim je otišao u Alžir. AP + S + P + AO

Jusuf, tiranin i zlostavljač, nije mario za ljude. S + AP + P + O

Svaki poremećaj navedenog reda riječi u rečenici znači da je red stilski obilježen.

OBAVEZAN GRAMATIČKI RED

Obavezan gramatički red riječi je uslovljen akcenatskim razlozima pa je u vezi s tim utvrđeno mjesto klitika u rečenici.

1. Tako enklitike:

a) ne mogu doći na početku rečenice:

Si došao.

niti odmah nakon umetnutih dijelova:

On, bez obzira što ga ja volim, je pogriješio.

b) po pravilu stoje iza prve naglašene riječi u rečenici:

On je došao.

c) ako nisu iza prve naglašene riječi, odmah su iza predikata:

Tek u ulici steže me nešto za gušu.

d) imaju svojstvo pomjeranja prema početku rečenice pa se nekad stavljaju između atributa i subjekta:

Moj je prijatelj otišao.

Novija je pojava da se enklitika umeće između apozicije i subjekta pa čak i između imena i prezimena što nikako nije odlika bosanskoga, nego u bosanski ulazi iz hrvatskoga jezika.

e) postoji u bosanskom jeziku težnja enklitika da se grupišu i tada je njihov redosljed strogo utvrđen:

Da li smo sami na svijetu?

Ključ nije kod mene./Ja sam ti ga vratio.

Napomena:

Glagolska enklitika **je** izostavlja se onda kada bi njeno mjesto trebalo biti pored enklitike **se**:

On je crvenio. (nešto)

ili

On se crvenio.

ne i

~~*On je se crvenio.*~~

2. Proklitike:

a) su fleksibilnije od enklitika i mogu stajati i ispred prve naglašene riječi, tj. na početku rečenice:

Iza vrata je izvirivalo dijete.

b) prijedlozi stoje ispred imenice, pa ako uz takvu imenicu stoji kongruentni atribut ili više njih, prijedlog se pomjera ispred atributa:

*Danima je hodao **u** dugom crnom **kaputu**.*

c) u oblicima genitiva, instrumetala i lokativa se prijedlog uz odričnu ili opću zamjenicu, umeće između dijelova te zamjenice:

*Ni **sa** kim nismo razgovarali.*

*Ni **o** čemu nismo mislili.*

*Ni **od** koga pomoć nismo tražili.*

*Jeste li **i o** kome pričali?*

VIŠESTRUKOSLOŽENA REČENICA

Posmatrajte sljedeće rečenice:

Pogađao ga je tim riječima pravo u želudac.

Prevalila je polovina ramazana, Bajram će doći uskoro.

Pogledao je svoje mjesto na kamenu, gdje se odmarao i pjevušio tolike godine, i otišao pognute glave.

Kakva je razlika između njih?

Zašto jedne nazivamo prostim, a druge složenim rečenicama?

Kako dijelimo složene rečenice?

Složena rečenica može biti: **jednostrukosložena** (dvije klauze) i **višestrukosložena** (tri i više klauza).

Uočimo broj klauza u sljedećim rečenicama i odnose koji vladaju između pojedinih klauza:

a) Vrijeme je lijepo / i poželjno je izaći van / te se nautisati čistog zraka.

Klauze su u međusobnom nezavisnom odnosu što se može prikazati na sljedeći način:

K1 – K2 – K3

b) Nisam toliko posenilio / da zaboravim lica ljudi / koji su mi pomogli preživjeti. /

Klauze su u međusobnom zavisnom odnosu što bilježimo na sljedeći način:

K1

|

K2

|

K3

Glavna, osnovna i zavisna klauza

Naučili ste da u jednostrukosloženoj zavisnosloženoj rečenici postoje glavna (osnovna) i zavisna klauza. U višestrukosloženoj zavisnoj rečenici pojmovi glavna i osnovna se razlikuju. Tako u navedenom primjeru:

K1 je **glavna** klauza, ali je ona istovremeno i **osnovna** klauza za K2

K2 je **zavisna** klauza u odnosu prema K1, ali je istovremeno i **osnovna** za K3

K3 je **zavisna** klauza

Pogledjamo sljedeću rečenicu:

Nakon što je tog dana u školi dobio loše ocjene, / Omer je došao neraspoložen kući, / te je bio odlučio / da će sve igrice pobacati / jer je vjerovao / kako tu leži uzrok svih njegovih nedaća.

K2 – K3
| |
K1 K4
 |
 K5
 |
 K6

ZAKLJUČAK

Klauze u višestrukosloženoj rečenici mogu stajati:

- a) u međusobnom nezavisnom odnosu
- b) u međusobnom zavisnom odnosu
- c) u kombinovanom, tj. i zavisnom i nezavisnom odnosu

RAZLIKE IZMEĐU SRPSKE I BOSANSKE PRAVOPISNE NORME

Bosanski jezik je sa srpskim jezikom historijski, geografski i kulturološki tijesno povezan i isprepleten. Često su se razvijali pod istim okolnostima, bili podređeni jedan drugome ili se ravnopravno razvijali jedan uz drugi. Zbog te isprepletenosti brojne su sličnosti i identičnosti među jezicima, ali su evidentne i neke razlike. Zanimljiv je broj različitosti u odnosu na sličnosti i identičnosti, pa ipak ih treba evidentirati.

Evidentne su razlike između bosanskog i srpskog jezika:

- a) na planu leksike
- b) na planu sintakse
- c) na planu morfologije
- d) na planu fonetike /fonologije

U nastavku navodimo samo najizraženije razlike između dviju pravopisnih normi.

a) RAZLIKE NA PLANU LEKSIKE

Turcizmi (orijentalizmi)

Leksičku građu bosanskog jezika upotpunjuje upotreba velikog broja orijentalizama, među kojima su najbrojniji turcizmi, koji su se usljed petstogodišnje povezanosti sa Turskom imperijom, ukorijenili u bosanskom jeziku. Određen broj turcizama sačuvao se i u srpskom jeziku, ali je on znatno manji u odnosu na bosanski jezik. Procjenjuje se da u bosanskom jeziku ima preko 10.000 turcizama.

Abdulah Škaljić je u svom rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* koji je izašao 1973. godine zabilježio 8.742 riječi (izraza).

Za brojne turcizme u našem jeziku nema zamjene, npr. *boja, čarapa, česma, čizma, kutija, papuče, sapun, šećer, zanat, džezva, tepsija, limun...* dok za mnoge zamjena postoji, ali su oni i dalje u široj upotrebi: *bašča, čaršija, čobanin, jorgan, kašika, peškir, makaze, miraz, sanduk, sirće, ekser, kat, pirinač...*

Znatan dio orijentalne leksičke građe u bosanskom jeziku čini tzv. *islamska leksika* koja je vezana za vjeru, vjerske obrede i muslimansku tradiciju. S pravopisne tačke gledišta zanimljive su riječi koje zahtijevaju poseban način bilježenja (s geminacijom) tipa: *Allah, Muhammed, Džehennem, Džennet...*

Nakon ponovnog vraćanja imena bosanskom jeziku 90-ih godina XX vijeka, turcizmi su opet postali frekventni u razgovornom stilu bosanskog jezika tako da su mnogi davno zaboravljeni turcizmi vraćeni u upotrebu.

Sinonimi

Drugo bitno obilježje leksike bosanskog jezika jeste velika upotreba sinonima. Kako se bosanski jezik razvijao između istočne (srpske) i zapadne (hrvatske) varijante nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, a sa velikim prisustvom već spomenutih orijentalizama, udomio je brojne sinonime te su upravo oni postali njegovo razlikovno obilježje u odnosu na srpski (ili hrvatski) jezik koji skoro isključivo prihvataju ili jedan ili drugi oblik. Brojni su primjeri u bosanskom jeziku poput:

hljeb – kruh
komšija – susjed
sofra - trpeza
sedmica – tjedan – hefta - nedjelja
sprat – kat - etaža
ćošak – ugao – kut - budžak

b) RAZLIKE NA PLANU SINTAKSE

Infinitiv ili da + prezent

Najzanimljivija razlika između bosanskog i srpskog jezika se na planu sintakse ogleda u upotrebi *infinitiva*, odnosno konstrukcije *da+prezent* u sastavu složenog glagolskog predikata.

Duhu bosanskoga jezika bliža je varijanta glagolskih konstrukcija s **infinitivom** i *Gramatika bosanskog jezika* je preporučuje:

*nije uspio **pronaći***
*neće **vidjeti***
*otišao **kupiti***
*želim **uspjeti***
*počinjem **vjerovati***

Suprotno tome, u srpskom jeziku izraženija je varijanta sa konstrukcijom

da + prezent: *nije uspio **da pronađe**, neće **da vidi**, otišao **da kupi**, želim **da uspijem**, počinjem **da vjerujem**.*

c) RAZLIKE NA PLANU MORFOLOGIJE

Tvorba futura prvog

U bosanskom jeziku se nalaže odvojeno pisanje oblika futura I: *ću čitati* ili *čitati ću*. Pravopis napominje da se pod uticajem izgovora razvilo i sastavljeno pisanje futura I, ali se ni u Gramatici ni u pravopisnom rječniku ne navodi kao primjer te se u konačnici smatra neprihvatljivim. Izuzetak su samo književni tekstovi gdje se javlja ovakav način pisanja futura I.

Srpski pravopis prihvata pored *ću čitati*, *čitati ću* i oblike *čitaću* u kojem se infinitiv skraćuje i srasta sa pomoćnim glagolom, precizirajući da oba oblika imaju dugu tradiciju i svoju opravdanost.

Srastanje priloga u složene priloge

Osnovni princip od kojeg polaze i SP i BP nalaže da priloške izraze treba pisati odvojeno ako su zadržali posebno značenje, a zajedno ako su dobili novo zajedničko značenje. Međutim, nije uvijek lahko utvrditi da li neki priloški izraz ima novo ili je zadržao staro odvojeno značenje.

Različitog su stanovišta BP i SP u nekim pitanjima vezanim za srastanje priloga. Bosanski pravopis ide u pravcu spajanja mnogih prijedložno-padežnih izraza u složene priloge, a srpski smatra nesraslim i neke oblike koji su Pravopisom iz 1960. bili navedeni kao složeni prilozii.

Navodimo nekoliko razlika:

BP navodi: *zauzvrat, nazdravlje* (drugo je: *misliti na zdravlje, naprimjer, nasmrt* (uplašiti koga), *uredu, zainad, ustvari, ustopu, ususret*,...

SP sve ove primjere piše kao dvije riječi: *za uzvrat, na zdravlje, na primjer, na smrt, u redu, za inat, u stvari, u stopu, u susret*,...

BP navodi da se mogu zajedno pisi i spojevi prijedloga i imenica kada srastaju u priloge tipa: *uzimu, ujesen, naljeto*...

SP prihvata samo odvojeno pisanje ovih riječi: *u zimu, u jesen, na ljeto*...

Oba pravopisa kao jednu riječ pišu prilog *nažalost*, a pozdrav *doviđenja* BP razlikuje od izraza *do viđenja* (sutra), dok SP navodi samo drugi oblik *do viđenja*.

d) RAZLIKE NA PLANU FONETIKE / FONOLOGIJE

Refleks glasa *jat*

Refleks glasa *jat* najveća je razlika između bosanske i srpske pravopisne norme. Nekadašnji glas *jat* reflektovao se na ovim prostorima trojako kao: **ikavski** (neknjiževni), **ijekavski** i **ekavski** izgovor. Ijekavsko govorno područje je najrasprostranjenije i obuhvaća cijelu Crnu Goru, najveći dio Bosne i Hercegovine (izuzev ikavskih područja), jedan dio Hrvatske i zapadni i jugozapadni dio Srbije. Ekavski govori zastupljeni su u najvećem dijelu Srbije te u dijelovima Slavonije u Hrvatskoj.

Ijekavski izgovor osnov je bosanskog standardnog jezika (kao i hrvatskog i crnogorskog) dok **srpski književni jezik ima dva izgovora: ekavski i ijekavski**. Oni su u srpskom jeziku ravnopravni, ali međusobno miješanje nije dozvoljeno. U ekavskom književnom izgovoru nema velikih pravopisnih kolebanja i nedoumica u zamjeni *jata*, dok je u ijekavskom izgovoru zamjena *jata* veliki pravopisni problem.

(Više o refleksu *jata* u dijelu o glasovnim promjenama.)

Izgovor i pisanje glas *h*

Zbog svoje slabe čujnosti, glas *h* je podložan slabljenju i gubljenju, zbog toga se u srpskim govorima često gubi (*trulo, meko, lako*), ili je zamijenjen glasovima: *j* (*snaja, promaja, leja, aždaja*) i *v* (*muva, uvo, duvan, vajat*), a u grupi *hv* zamijenjen je glasom *f* (*kafa, fala, fatati*).

U svim dijalektima bosanskog jezika, ovaj glas se dosljedno čuva, a samo je u nekim podijalektima zabilježena njegova nestabilnost i gubljenje. U bosanskom jeziku se glas *h* očuvao zahvaljujući uticaju arapskog jezika u kojem postoje tri suglasnika *h*, a koji su se posredstvom Kur'ana i izgovora ovih glasova u molitvama prenosili i ukorjenjivali u dijalekatsku bazu bosanskog jezika.

I bosanski i srpski pravopis polaze od temeljnog principa (koji je uveo Vuk Stefanović Karadžić) da se **glas *h* piše tamo gdje mu je po etimologiji (porijeklu) mjesto.**

Bosanski pravopis zahtijeva dosljednu upotrebu glasa *h*, ne samo tamo gdje mu je po etimologiji mjesto, nego i u riječima u kojima ga nije bilo, ali se u govorima razvilo i ustalilo, tzv. **sekundarno *h*** (*vehnuti, hrđa, halka, aždaha...*).

Tamo gdje bosanski pravopis nalaže obaveznu upotrebu glasa *h*, srpski pravopis predlaže dublete, napominjući da je za srpsku jezičku kulturu karakterističniji oblici bez *h* (*buva, duvati, duvan, suv, gluv, kijati, leja, vajat...*).

Izričito naglašava da su neknjiževni oblici: *vehnuti, mehko i lahko*.

Paradoksalan je primjer da srpski pravopis prihvata *ajvar* i *hajvar*, a bosanski samo *ajvar*.

ALTERNACIJA IJE/JE

U više navrata je u ovom udžbeniku spomenut pravopisni problem povezan sa refleksom staroga glasa jat.

Dodatno otežava učenje i to što u oblicima jedne riječi često dolazi do duljenja kratkog (*sjeći- siječem*) ili kraćenja dugog sloga (*lijek – ljeovit*).

a) Kraćenje dugog sloga

Do kraćenja dugog sloga dolazi u mnogim oblicima riječi, od kojih navodimo samo tri:

- u množinskim oblicima imenica tipa:

vijek – vjekovi, svijet – svjetovi, snijeg – snjegovi

- imenicama i pridjevima izvedenim od glagola:

lijepiti – ljepljiv, ocijeniti – ocjena, pobijediti – pobjeda

- komparativu i superlativu pridjeva:

bijel – bjelji – najbjelji, tjesan – tješnji – najtješnji, blijed – bljeđi – najbljeđi

Ali, do kraćenja ne dolazi:

- u dugoj množini imenica (*lijek – lijekovi*)

- u zbirnim imenicama (*cvijeće, liješće, triješće*)

- u deminutivu (*cvijetak, smiješak, odijelce*)

b) Duljenje kratkog sloga

Umjesto *je* imamo *ije* u:

- nesvršenim glagolima koji su nastali od svršenih

oboljeti- obolijevati, razumjeti – razumijevati, uspjeti – uspijevati

- u imenicama nastalim od glagola koji počinju sa *pre*

prekoriti – prijekor, prevoziti – prijevoz, prevoditi – prijevod

Ali, do duljenja ne dolazi:

- genitivu množine sljedećih imenica (*djelo – djelā, koljeno – koljēnā*)